Eduard Wilde

Kogutud Teosed

XXII anne

Romaanid VIII

Kui Anija mehed käisid Tallinnas

Esimene osa

KÜ

1 9 2 9

Kirjastus O.-Ü. „Loodus", Tartu

Eduard Wilde

Kui Anija mehed käisid Tallinnas

Romaan

1929

Kirjastus O.-Ü. „Loodus", Tartu

Keeleline korrektor lektor J. W. Weski.

K. Mattiesen'i trükk, Tartus.

Autorilt.

Minu triloogia — „Mahtra sõda", „Kui Anija mehed käisid Tallinnas" ja „Prohvet Maltsvet" — on välispidiselt revolutsioonilise atmosfääri sünnitis. Feodalismi, autokraatia kandevõlvi, oli Venes teatavasti võimatu juurelisemalt otsesihis arvustada, tema vastu oponeerida, liiati teda rünnata. See oli võimatu ka Baltimail, kus esindas seda keskaegset võimutüüpi sakса aadlus. Sest kuigi panslavistlikult orienteerunud Peterburi oma venestamistuhinas jämeda eraldusjoone tõmbas kõige vene ja kõige muulaslikku — ka sakslikku — vahele ning tšhinovnikule voli jättis balti parunitki vahel näpistada, tuletades talle meele vene ülemvalitsust, olid talle need parunid, kui isevalitsusehoone läänetiiva talad ja sambad, ometi nii tarvilikud, et nad tehti politsei ja tsensuuri kaudu demokraatlik-sotsialistliku arvustuse ja paljastuse vastu sama puutumatuks, nagu oli seda Venegi feodalism. Olevik eriti oli tulekardetavaks tunnistatud. Võis ju eesti lehes üksikust mõisnikust vahel ka halba teatada — et ta kuskil taas tõstnud talupoegade renti või võtnud mõnelt vallalt koolimaa ära jne. Kuid süsteemist ja institutsioonist sunniti täiesti vaikima.

Olevikku ei tohtinud paljastada, pidi siis katsuma minevikku paljastada, et kaudegi luua — õigemini kohendada ja

korraldada — rõhutud massides wihkawat meeleolu kõige wastu, mida see ammuiganenud süsteem kurja ja kurwa soetanud.

Esimene ilukirjanduslik katse ses suunas — „Mahtra sõjaga" — oli õnnestunud. Tulemus osutus nii tõhusaks, et rahwas ise nõudis järge, saates autorile ergutuste ja soowiawalduste kõrwal ka materjale uuteks töödeks samast ajajärgust. Toda ajajärku — 19. sajandi 50. aastate lõppu ja 60. aastate algu — mäletati sel ajal (1902) rahwa seas weel erksalt, sest et oli elawate killas weel inimesi, kes mässulisest liikumisest kas isiklikult osa wõtnud, wõi rahutusi pealt näinud, wõi keda kaasa kiskunud suur wäljarändamislaine Krimmi poole (Maltswet), et pääseda mõisniku tagakiusamisest ja tapwast orjusest. Minu ettewõtet soodustas ühtlasi asjaolu, et sain asjaomase dokumentaalse materjali kogumiseks kasutada Eestimaa kubermanguarhiiwi. Ainestiku enda agitatsioonlik wäärtus ta eepilise wäärtuse kõrwal oli ohter: eks olnud tänulik näidata, millise jultunusega feodalism ja absolutism alal hoidis pärisorjuse weel ligemale 50 aastat peale seda, kui ta talupojale priiuse „kinkinud" — alistudes paratamatustele, mis tingitud ümberilma kultuurilisest arengust. Isikupriiuse algelisemgi alus, liikumiswabadus, puudus talupojal.

Käsitles romaan „Mahtra sõda" terwenisti feodaalhärra ja talupoja wahekordi, jäädes tegewustikuga mõisasse ja külla, siis tahtsin triloogia teises lülis, romaanis „Kui Anija mehed käisid Tallinnas", wastata küsimusile: Kuidas oli tol ajal wahekord mõisniku ja linnakodaniku wahel? Kuidas suhtus wiimane — käsitööline ja kaupmees — aadelkonna wõimuwalitsuse täis omawoli ja ülemeelikust? Millist osa etendas tol ajal talupoegsusest põlwnew *eesti* ollus linnakodanluses, wähemasti käsitöölisena sakslasist koostuwates sumptides?

Kuidas elati üldse tol ajal linnas, eriti Tallinnas? Anija walla peremeeste jäle peks, millega aadel oma kõikwõimu ka kodanlusele keset kubermangu pealinna suwatses ad oculos demonstreerida, wõis järelikult minu linnaromaanis esineda ainult illustreeriwa episoodina.

Triloogia kolmandale liikmele, „Prohwet Maltswetile", jäi ülesandeks kirjeldada ja pildistada weel kaht teist sama ajastiku opositsioonilist liikumist, mis seisid kas otsekohestes wõi kaudses kausaalühenduses talurahwa majanduslikkude hädadega: üks oli sektantlik lahkulöök meil walitsewast Luteruse kirikust, mille papiskond kui aiwa mõisniku ja iseenda maisi huwisid kaitsew härrasseisus talurahwa sümpaatiaid kunagi polnud nautinud, ning teine oli wäljarändamistuhin, mis tekkis pettumusest, kui 1858. a. wäljaantud uus Talurahwa Seadus loodetud ja tõotatud kergendusi mõisale tehtawa teoorjuse suhtes talupojale kohe kätte ei annud, waid edasi lükkas määramata jäetud ajaks.

Käesolewat ja teist järgnewat annet täitew romaan „Kui Anija mehed käisid Tallinnas" — taas üks neist minu teoseist, mis on arwatud koolitarwilikuks — ilmus esmakordselt Konstantin Päts'i „Teatajas" a. 1903 ning samal aastal raamatuna G. Pihlaka kirjastusel Tallinnas.

E. W.

Kui Anija mehed käisid Tallinnas

1.

Külaparun.

„Maidu, kelle poeg sa oled?"

„Ema poeg."

„Kelle weel?"

„Isa poeg."

„Kelle weel?"

„Paruni poeg."

Kõik naersid ja Maidu naeris ka. Nad ise olid Maidule selle wastuse kätte õpetanud. Juba siis, kui poisike „paruni" asemel alles „palun" ütles. Wäike Mait ei mõistnud, mis tähendus oli tema wastusel. Aga ta märkas, et see neile nalja tegi. Ja et ta ise hea meelega naeris, siis ei jäänud ta neile soowitud wastust wõlgu. Ta kinnitas igale küsijale, et ta olewat paruni poeg, ja nad naersid kas wõi silmad wesiseks ja kiitsid Maidut terasekS poisiks.

„Aga kus su mõis on?" päris siis weel üks wõi teine, ja kui Maidu oma räpase käekesega näitas Konna Jaagu suitsuhurtsiku poole, oli nali täieline.

Oli aega, siis loriti lapse kallal weel kauemini. Mait kuulis siis sõnu ja tähendusi, mida ta weel wähem mõistis kui seda, et ta on paruni poeg. Ta sai ainult aru, et jutt oli peale tema ka ta emast ja isast. Kas nad neist rääkisid head wõi paha, seda ei suutnud wiie-aastane mehike otsustada. Õigemini: ta jäi selles kahewahele. Iseäranis kuri ei wõinud see olla, mis nad Liisust ja Jaagust lobisesid, sest nad ju naersid. Wahel tärkas aga Maidu tillukeses hinges siiski umbne

aimdus, et kõik ei ole hea, et kõik ei ole korras. Mõne naerja suu või silm ei meeldinud talle. Mõnel naerjal oli jälle hääl, mis Maitu hammustas. Mõni arusaamatu sõna kriipis ja torkas teda kuskilt.

Niisugusel puhul pani poisike wudinal mööda tänawat kodu poole minema; ta porised putked aiwa wälkusid räpase takuse särgikese alt. Maha jättis ta weeloigu juure oma mudamajad, pilpasillad ja männikoorest laewakesed. Alles Konna pere wäraiwa juurest waatas tagasi. Pühkis käeseljaga nina, oli tõsine ja mõttes. . . Need seal — teopoisid ja waimutüdrukud — wahtisid talle järgi ja itsitasid, senikui nad teda nägid.

Mitte iga kord ei joosnud wäike Mait ära. Ta naeris naerjatega, kui need temale meeldisid, kaua kaasa. Ja nad meeldisid talle, kui nad teda kiitsid.

Üks kiitis tema toredat „paruninina", teine tema suuri „saksasilmi", kolmas tema terasaid wastuseid. Ja nad silitasid ta punakaswalget „mõisnikupead" ja ütlesid: „Ä kuulagi, Maidu, sinust saab weel suur mees! Ega käbi kännust kaugele kuku!"

Siis naeris Maiduke ja ajas nendega laia juttu. Küsimusega, kelle poeg ta olewat, harjus ta wiimaks nii, et ta isa ega ema enam ei nimetanudki, waid kohe lompsas wälja: „Paruni poeg."

„Milla sa siis papat koa lähed woatama?"

„Kui soan suureks."

„Mis sa talle siis koa ütled?"

„‚Tere, tere', ja löön patsi."

„Mis weel?"

„‚Isa ja ema soatsid palju terwikseid'."

Naerwaid nägusid. Turtsumist.

„Mis sa omale papa käest koa küsid?"

Selle peale ei tea poiss kohe wastata. Tal kas on liiga palju neid soowe, wõi ta ei saa küsimusest hästi aru.

„Noh, papa on ju rikas mees, ta peab sulle midagi andma," aitab keegi takka. „Küsi ta käest üks karjamõis."

„Ei, Maidu küsib tuuleveski," vastab poisike mõtlikult.

„Mis veel?"

Mait lööb silmad oma paljastele karbastunud säärtele: „Ja püksid."

Kõik naeravad. Maidu naerab laginal kaasa. Aks naljahammas teeb talle pai ja õpetab:

„Nüüd mine koju ja ütle isale ja emale, et nad su viivad papa juure. Papa annab sulle tuuleveski, ja uued püksid, ja pika seartega saapad pealekauba. Mine aga nüüd ruttu, poja!"

Poja pistabki kodu poole. Külapoisid hoiavad kõhtu naeru pärast. Noh, Jaagu ja Liisu nägusid tahaksid kõik saada näha, kui Mait kodus ütleb: „Isa ja ema, viige mind papa juure, ta kingib mulle tuuleveski ja püksid!'

Nali lähebki täide.

„Ema ae, kus on isa?"

„Mis sa isast tahad?"

„Ta peab panema hobuse ette."

„Miks?"

„Maidu sõidab papa juure."

„Missuguse papa juure?"

„Maidu papa juure mõisa. Maidu on ju paruni poeg."

Pilk, millega noor naine vaatab lapse otsa, on lai, tühi ja läiketu. Ehmust seal sees ei ole, aga hall, abitu kohmetus. Nagu hingelik udu. Ema suurimaks kitsikuseks on, et ta ei tea, mida lapsele vastata. Ta on juba ennemalt kuulnud, kuidas ‚külakoerad' ta poja kallal hauguvad, et nad talle kätte on õpetanud, ta olevat paruni poeg. Aga ema lootis, et laps lori peatselt unustab ja et haukujad viimaks väsivad ja vaikivad. Aga ei. Nad narrivad ja häsitavad edasi. Nad ei anna lapsele hingerahu, igal pool on teda õgimas, nende hambad ei väsi lakkumast...

Äkiline viha ujutab noore naise, ta kargab püsti ja raputab tänava poole rusikat — tummalt ning siiski nii sõnakalt.

Mait ei saa sest imelikust vihast aru. Ta vahib laiul silmil ema otsa ja küsib siis:

„Kas sõidame täna papa juure? Papa annab Maidule tuulewesti ja püksid ja ilusad saapad."

Äkitselt, nagu Liisu viha tulnud, näib see ka lahkuvat. Ta vajub pikkamisi järile maha, ta priske ja veel kaunis jumekas nägu on jälle rahuline, tuim, peaaegu tönts.

„Ära ole rumal laps," ütleb ta, hakates poisikese käest kinni. „Sinul pole papat, sul on isa, ja sinu isa põle parun, ta on talupoeg. Kui keegi veel küsib, kelle poeg sa oled, siis ütle: Konna Joagu poeg. Ära ilmaski enam ütle: paruni poeg. Muidu saad minu käest vitsu. Kas kuuled?"

Poisikese nägu lööb nukraks, sest — tuulewesti, püksid ja saapad!

„Aga Matsi Priidu ja Silmu Mikk ja Uuetoa Mari —" algab ta pika mokaga, kuid ema käratab vahele:

‚Paljugi, mis need sead sulle valetavad! Ütle neile teine kord: Urjah hundid! — ja jookse ära! Kõik on vale, mis nad reagivad. Papat ei ole ja parunit ei ole! Wemmalt saad, kui veel niisugust lori ajad!" — Ja ema näitab haopinu poole.

Seega pole aga väike Mait, kelle hinges ainelised himud ärganud, veel mitte vaigistatud. Ta otsib isa üles.

„Isa ae, kas Maidu on paruni poeg?"

„Mis siis?"

See vaimukas vastuküsimus tuleb laisalt pika, kondise mehe suust, kes peab toa taga murul kõhuli pühapäeva. Tal on rõugearmiline nägu, suur tönts nina ja helehallid silmad. Oma laia suu hoiab ta veidi lahti; paksude kahvatunud huulte vahelt paistavad suured, helevalged hambad.

Väike Mait kükitab tema juure rohule ja räägib poolsosistamisi, piieldes seejuures kartlikult toa poole:

„Ema ütleb, et Maidu ei ole paruni poeg, aga Matsi Priidu ja Silmu Mikk ja Uuetoa Mari ja Purika poiss ütlevad kõik, et Maidul on papa."

„Kuula nüüd külarahva lori!"

„Aga — aga —“ kogeleb väike mees, ja ta suukese ümber tuksub ärevus — „aga tuuleveski ja soapad ja — ja — —“

„Mis soapad ja tuuleveski?“

„Mis parun lubab Maidule anda...“

Konna Jaak püüab oma kivikõva, kinnise peaga mõelda. Ta püüab aru saada, mis tähendab lapse jutt. Mõtlemine ja arusaamine aga pole Konna Jaagul kerge. Uniste silmadega vahib ta poisi otsa, siis üles halli õhku ja vaikib. Poisi terane pea aga haub selle aja sees välja väikese diplomaadilise vale.

„Parun käskind Maidut oma juure tulla,“ ütleb ta, „kohe ruttu oma juure tulla, ja siis ta annab Maidule tuuleveski, see käib ja jahvatab jahu, ja uued püksid, ilusad punasetriibulised, ja seartega soapad — nii pikad seared ... Ja sina pead panema kohe hobuse ette.“

„Kellele ta seda öeld?“

„Matsi Priidule,“ vastab poiss kindlasti.

„Priidu valetab.“

„Uuetoa Marile öeld koa!“

„Narrivad sind.“

„Raha luband koa anda. Parun on rikas mees.“

Jaak toetab lõuga mõlema käe najale. Nõnda kõhuli lebades on tal sarnasust suure laisa hülgega. Kui poisike nimetab raha, lähevad ta kõrvad veidi kikki, aga ruttu heitub taevaline tuim ükskõiksus jälle ta näole. Ta ümiseb midagi, viimaks tõmbab lapse oma juure murule maha.

„Ä rumal ole ja nende juttu usu — nad narrivad sind,“ õpetab ta isalikult. „Parun on rikas mees küll, aga või ta sulle midagi — —“ Jaak saab sõna sabast kinni ja lõpetab: „Parunit põle olemaski... Eks sa tea, et oled minu poeg? Ega ühelgi lapsel ole kahte isa. Igal lapsel on üks isa, sinul põle ka rohkem... Teinekord näita Priidule ja Marile keelt või tõsta särgi saba takka üles. Niisugused valevorstid! Ä kuulagi!“

Ja kui Jaak näeb, et lapsel on päris leinanägu, tõstab oma päratuma käpa tema punakale peakesele ja paitab teda

karutaoliſelt kaks, kolm korda. „Aä kuulagi, ma teen ſulle iſe tuulewveski. Ja ema teeb püksid, kui ſoad ſuureks.“

Wäike Mait on warsti lepitatud. Ta ronib iſa ſelga. Istudes kakſiti tema laial, kondiſel turjal ja hoides mõlema käega ta pikkadeſt juusteſt kinni, mängib Mait ratſaliſt. Ja Konna Jaak teeb, noort „parunit“ turjal tundes, ſuuga hobuſe kabjaplaginat järgi, kergitab taktikohaſelt oma kanget keha ja kannab wäikeſe ſuurtſugu ratſaniku üle kiwi ja kännu kaugele ning kaunile luulemaale... Unustatud on tuulewveski, uued püksid ja ſäärſaapad, unustatud ſeks korraks ka ſee muinasjutuline iſik, kellelt need head anded pidid tulema. — —

Halwal asjal on tiiwad.

Kui Jaak Luts oma iluſa noorikuga rohkem kui wiie aasta eeſt X. walda aſus, et wäikeſe Konna talu rentnikuks hakata, ei tunnud ſiinſeiſt elanikeſt keegi teda, tema naiſt ega nende perekondlikke oluſid. Nende eneste käeſt kuuldi ainult, et nad pärit olewat kaunis kaugelt Läänemaalt ja oma mõiſahärra loal ja ſoowituſel ſiin wõhiwõõras Põhja-Harjumaa wallas, mille omanik nende endiſe ſakſa ſugulane wõi hea ſõber olewat, aſupaika wõinud wõtta. Et talupoja üheſt kogukonnaſt teiſe rändamine tol ajal haruldane, peaaegu kuulmata aſi, ſiis raputaſid X. walla inimeſed wõõra rentniku ilmumiſe üle küll pead, kuid ſee oli ka kõik; tahes wõi tahtmata pidid nad Jaagu ja ta noore naiſe ſeletuſt uskuma, parun Rieſenthal, nende ſenine härra, ſaatnud nad ſellepäraſt wõõrſile, et wald olnud rahwaſt — liiga täis. Läänemaal elada nii pakſusti inimeſi, et põld neid kõiki ei jõudwat toita...

Jaak Luts oli aga waewalt paar kuud Konna talu pidanud ja tema nägus teinepool ſelle aja ſees priske pojaga maha ſaanud, kui tundmatu tuulehoog puhus walda weidra jutu. Pagan teab, kes oli ſelle jutu tooja ja esimene lewitaja. Kuulujuttude iſa wõi ema on alati raske tabada. Ja kuidas niiſugune jutt lendab! Peale kuuekümne wersta oli ta lühikeſe ajaga ära ſiiwutanud. Tolle aja kohta, kus talupoeg

liikuda ei saanud, tõesti tubli sooring! Räägitaw jutt aga teadustas X. walla rahwale lühidalt järgmist.

Priske pojuke, kellega taewas Konna Jaagu noort abielu õnnistanud, tikkunud paar kuud waremini siia kurja ilma, kui lubawad hea komme ja kirikupapp. Pulmade ja warrude wahe jäänud liiga lühikeseks. Seejuures olewat aga wa hea Jaak täiesti süütu. Ja teatawal määral süütu ka noorik Liisu. Tohib siis talutüdruk tõrkuda, kui mõisahärra tema peale silma heitnud. Liisu meeldib sakssale, saks wõtab ta mõisa teenistusse ja austab teda oma sõprusega. Ori täidab käsku, nagu orja kohus. Ent mõisniku helde sõprus ei jää tagajärjeta. Sest ei oleks wiga, kui mitte parun Riesenthal poleks naisemees ja inimestel paraku lobisewad suud nina all. Kui kergesti ei wõi mõni sõna kukkuda sinna, kust leiab ta soowimata kõrw. Kas seda pahandust tarwis!

Jaak Luts, ühe kuuepäewa-koha teomees, kutsutakse ühel päewal härra juure.

„Jaak, kas tahad peremeheks saada?"

„Oh, armuline härra, miks ei tahaks!"

„Wõid saada. Aga enne pead naise wõtma."

„Ega sest kedagi ole!"

„Pead mõisa Liisu wõtma."

„Hea meelega."

„Kohta ei wõi ma sulle aga anda omas wallas, annan sulle wõõras wallas. Mõistad?"

„Tänan aulikku härrat!"

„Lähed tulewal pühapäewal Liisuga kirikhärra juure. Saad mu käest pulmadeks wiiskümmend rubla."

Jaak langeb peaaegu põlwili, kui ta kaapab paruni reit.

„Aga seda pea meeles, Jaak: laps, mis Liisul saab olema, on s i n u laps. Kas mõistad?"

„Muidugi minu laps," kordab Jaak küürutades, „kelle laps ta siis peab olema, aulik parunihärra."

„Sinu laps, kuigi ta — kuigi ta — nah, kuigi ka sinu laps ei ole. Sellest pead saama aru. Ega ma sind sitta

jumalamuidu hakka peremeheks tegema ega sulle hulka raha kinkima..."

Kestab küll weel weidike aega, enne kui Jaak Luts saab aru, aga peaasi on, et ta s a a b aru. Ja kui ta aru on saanud, kestab jälle weidike aega, kuni ta jõuab otsusele, mil wiisil sakka selle uue kingituse eest tänada. Ta ütleb:

„Liisu on wa uhke ja turtsakas tüdruk. Parunihärrad ehk ütlewad temale, et ta mulle pikka nina ei tee, kui lähen talle kosja."

„Ole selle pärast muretu!"

„Tänu, tuhat tänu parunihärrale!"

Nii saanud Jaak ja Liisu paari, nii sattunud nad oma wallast wõõrasse walda. Rahwasuu kandis juttu kõrtsist kõrtsi, kiriku-õuest kiriku-õue, ja ühel heal päewal oli see otsaga jõudnud kaugele X. walda, noorpaari uude elupaika, sünnitades seal arusaadawat kahinat ja kõminat. Waewalt kuuldus Konna talust pisikese „warapärija" esimene „o-ää — o-ää", kui külanaised pistsid pead kokku ja wõtsid suurtsugu eluka enneajaloolise minewiku põhjalikule harutusele. Külapoisid aga tegid wäikese kisakõri peale oma esimese nalja; nad ütlesid: „Konna Liisule sündinud pisuke parun; röökimise järele saab teisest hea haagreht."

Paruni nimi oli Maidukesel seega sündimisest saadik käes.

Muidugi ei jäänud Jaagule ja Liisule teadmatuks, mis külarahwas neist ja nende pojukesest kõneles. Wahel öeldi neile seda suu sissegi — mõni riiakas üleaedne tegi seda wihatujus, mõni toores külapoiss purjus peaga. Kes aga arwab, et küla lobasuud ja keelepeksjad neile kätte sattunud relwa ise kes-teab kui mõjusaks pidasid, see eksib. Lugu ei olnud tolle aja kohta poolegi nii haruldane, et temaga kõige kurjem keel midagi suuremat oleks wõinud peale hakata: nägusal külatüdrukul mõisahärraga sohilaps — tota mul asja!

Naerjail ja pilkajail oli ka üsna õigus, kui nad oma pisteid ei pidanud liiga walusaiks. Liisu sai wahel weel pahaseks, aga Jaaguga oli, kui wisataks hane selga wett. Ena-

masti naeris Jaak nöökajatega iseenese üle kaasa ja tegi omal viisil nalja vastu, mis küll suuremast vaimuteravusest märku ei annud, seda enam aga tema leplikust meelest ja lapselikust südamest. Ja kui Liisu pahandas, siis ta tegi seda vähem haavatud häbitundest kui haavatud uhkusest. Uhke aga oli see muidu kaunis tuim ja väga kitsa mõtte- ja tundevallaga naisterahvas oma ilu peale. Wististi oli Liisu ainult sisemist kõdi tunnud parunihärra lähenedes temale keelatud sõprusega, sest niisugust au ei saa osaks ju igale tüdrukule. Ta nägi, temast peeti lugu, ja lugu peeti temast ta valge kaela ja roosade põskede pärast, ning lugupidaja polnud keegi vähem kui armuline härra ise. Sest hiilgavast mälestusest oli noorik hiljemini veel uhke ja seepärast ta ei püüdnud delikaatset saladust nii väga varjatagi. Uhele külanaisele, kellega ta tühja asja pärast oli riius ja kes talle sõimulahingus ta minevikku ette heitis, karjus Konna perenaine näkku: „Minu kaelas on saks rippunud — sinusugust ei taha santki!“... Sõna käis vallas ringi ja — naerjad hoidusid enamasti Liisu poole.

Lugu läks aga lapse pärast veidi piinlikuks. Laps oli terane kui ahv ja jutukas kui papagoi.

„Mait, kelle poeg sa oled?“

„Paruni poeg!“

Iga Jütsike tohtis nõnda küsida ja iga Jütsike võis naljakat vastust naerda. See vihastas Liisut. See haavas tema uhkust. Seepärast hakkas ta lapse ees salgama, mida ta ilma ees ei võinud salata, hakkas valeks ajama, mida ta ise tõeks tunnistanud, välja kitkuma lapse seest tänaval külvatud kahtluse-idusid. Või tundis ta lapse taevasselge pilgu all südame põhjas siiski nagu häbi? Kartis ta vahest neid inglisilmi, seda tarka, jutukat suukest? Aimas ta ema-armastus mingit hädaohtu?... Paraku ei mõistnud noor naine lapse usaldust ja usku muul viisil püüda omandada kui valju sõna ja vitsakimbu abil. See oli halb

abinõu. Palju halvem kui Jaagu oma, kes poisil pead paitas ja ta enda kondisel turjal ratsutas teise mõtte-ilma. . .

Mis isal ja emal mõiste- ja tundevarast puudus, seda oli loodus pojale jaganud miimevõrra. Mait Luts sai mõne aasta vanemaks ja ta ei vastanud enam kellelegi, et ta olevat paruni poeg. Mait Luts sai veel mõne aasta vanemaks, ja ta tikkus rusikatega igaühe kallale, kes talt küsis, kelle poeg ta olevat. Mida Mait Luts ei mõistnud, seda ta aimas. Ta aimas, et tema ja teiste külalaste vahel on midagi, mis teeb vahet, ja et see vahe pole tema kohta hea. See rõhus ta noort hinge. See haavas ta elavat auahnust. Teda nähti sagedasti nutetud silmadega. Keegi ei teadnud, mispärast ta oli nutnud. Ja et Mait polnud mitte ainult tundeline, vaid ka teohimuline, siis ei saanud nutmisest küllalt — sagedasti ta suges oma vastased ka mehemoodi läbi. Abiks oli tal seejuures ta kehatugevus, mis haruldase väledusega ühendatud.

Mait Luts ei märganud aga mitte ainult, et tema ja teiste külalaste vahel tehti vahet, ta pani ühtlasi tähele, et see vahe tõmmati ka tema ja ta noorema venna ning õe vahele. Miks nokiti ja narriti ainult teda paruni nimega, miks mitte ka Jukut ja Annit? Miks pidi olema temal kuskil võõras kohas üks salapärane „papa", aga Jukul ja Annil mitte? Miks kimbutati ainult teda ja teisi mitte? Mait õppis mõtlema, uurima. Nagu kana siblib pühkmetest ivi, nii hakkas poisike tumedusest, mis teda piiras, otsima tõeteri. Ta hoidis silmad ja kõrvad lahti. Ta püüdis õhust sõnu ja lükkis need ahelaks kokku, ja see ahel sai iga aastaga pikemaks, ühtlasemaks. Ta seadis sündmused ritta, ja see rida kasvas ning korraldus ja sai loetavaks. Ta kuulatas karjalaste loba, kui ta hoidis nendega metsas loomi, ja künnipoiste lori, kui ta ajas nendega adra taga vagusid. Ta pani kodus isa ja ema tähele, ta mõistatas ja pidas meeles nende sõnu, nende pilkusidki.

Paar wäikest, pealtnäha tähtsuseta juhtumust Maidu õrnemast east jäid talle unustamatuks; ta oskas neid seletada alles mitu aastat hiljemini.

Konna Jaak oli muidu wa lammas, aga wiin tegi ta wahel hundiks. Wähemalt näitas ta siis hambaid, kuigi hammustamisest iga kord asja ei olnud. Ta seisis kaelani naise mõju all, kuulas ta sõna nagu poisike. Julges wastu rääkida ainult, kui sarwed soojad.

Mait mäletas, kuidas isa ühel päewal tuli tuikudes ja kuidas ema teda hirmsa sõimurahega wastu wõttis. Jaak kostis mõne jonlewa sõnaga. Laksti oli tal üks kõrwa peal! Jaak aga ei löönud wastu. Ta ajas oma nõtkuwa keha sirgu, ikka sirgemale, ta unised, elutud silmad lõid kiirgama, ta sirutas oma pika, kondise käsiwarre nagu kuhugi näidates wälja ja ütles emale wäga, wäga inetuma sõna. Ta sai uue wopsu. Ka nüüd ei löönud Jaak wastu. Selle asemel waarus wastu ust ja hakkas rusikaga nagu pöörane piidapalki peksma. Kiristas hambaid, tagus ja karjus: „Ma talle kuradile annan! Ma ta elu wõtan!“

Missugust wastast ta ähwardas — Mait ei taibanud seda. Ema ei wõinud see olla, ema kallal oleks ta oma wiha sedamaid wõinud kustutada.

Teine seiklus oli just samasugune. Wahet leidus ainult selles, et Jaak seekord uksepiita ei peksnud, waid, kui Liisult hoobid käes, ahju ette põrandale istus ja — haledasti nutma hakkas. . .

Mait waatas seda nurgast tüki aega pealt. Korraga astus Jaagu juure, pani mõlemad käed ta õlale ja sosistas:

„Isa, ää nuta enam!“

Ja Jaak waatas lapsele läbi pisarate silma ega nutnud enam. . .

Mida Mait õhust püüdis, sellele otsis ta wanematelt kinnitust. Kui ta märkas, et need salgasid, katsus ta eesmärgile jõuda kaudseil teil. Ta uuris ääri-weeri mööda, päris seda ja mõtles teist. Wiimaks leidis ta külapoiste

seast sõbra, keda ta usaldas. Seda laskis ta enesele kõik jutustada, mis käis külarahwa seas tema ja ta wanemate kohta ringi. Mis ta kuulis, käis sellega ühte, mida ta aimanud, tähele pannud ja korjanud. Nüüd puudus weel wanemate otsekohene tunnistus. Tung seda saawutada kaswas Maidu põues palawaks, wägewaks. Selgust, iga hinna eest selgust — see oli nüüd tema raudne juhtmõte.

Isa juures läks ta katse nurja.

Konna Jaak jäi lahtise suuga wahtima, kui Mait talle ilma pikema sissejuhatuseta esitas küsimuse: „Ütle mulle, kelle poeg ma olen — sinu wõi N. paruni oma?" Poiss pidi küsimust kordama. Nüüd pööras Jaak talle sõna lausumata tagumiku. Ja kui Mait teda pea pisarsilmil palus temale wastust anda ja õigust rääkida, ütles ta esmalt, Mait olewat tema poeg, pärast aga põikles: „Mis sa minu käest küsid, ma olen isa, ja see põle isa asi, — küsi ema käest."

Mait küsis ema käest. Weel samal päewal. Ta sättis enda oma täiel neljateistkümne-aastasel suurusel ja tugewusel ema ette, wahtis talle puuriwalt silma ja ütles:

„Ema, miks sa waletad, et Jaak on minu isa? Minu isa on N. mõisa parun."

Ootamata sõna ja see kõwa, kõmisew toon, mis oli poisi häälel, tegid Liisu esiotsa tummaks. Ta pale tõmbus tumedaks, siis walgus weri südamesse tagasi ja poja otsa wahtis tuhakarwa nägu. Sesse naisesse mõjus siiski midagi — ta lapse kaebus. . .

„Kes sulle seda ütles?"

„Kõik inimesed."

„Nad waletawad!"

Ja nüüd wälgatas Liisu silmas taas põlema see sügaw, kägistaw wiha, mida ta põues kandis kõigi wastu, kes teda julgesid laimata, pilgata ja kiusata — teda, kelle kaelas kord saks rippunud.

„Nad waletawad!" kordas ta pea kisendades. „Nad waletawad, ja et sina tattnina seda usud ja mind tuled wi-

hastama, siis pead keretäie soama, — pead mu käest kohe tulise keretäie soama..." Ja ta pöördus otsides haopinu poole.

Poiss aga kargas nagu noor kull Liisu käest kinni, ja wajutades oma terawad küüned sügawasti ta päkka, hüüdis ta kähisewa häälega:

„Joak ise ütles, et ma ei ole tema poeg!"

See wihane wäide, osalt wale, osalt õige, oli Maidul pooltahtmata suust lipsanud. Ta mõjus aga emasse nagu ootamata löök pähe. Jälle wahetas Liisu pale wärwi, ta jäi tummalt poisi otsa wahtima.

„Joak — ütles?" kordas ta wiimaks pikkamisi, ja Mait märkas, kuidas ta ahmis sõnade järgi. Siis hakkas Liisu ringi waatama, nagu otsiks Jaaku, ning edasi minema, nagu oleks ta Jaaku kuskil näinud. . .

„Ema!"

Hüüe oli nii ähwardaw, nii käskiw ja ühtlasi karjatas temast niisugune hingepiin, et Liisu jäi seisma ja waatas ümber.

„Mis sa tahad?"

„Siis on kõik õige!"

Imelik! See naine, kes oma saladust warjates muidu tarwitas täie rahuga walet ja salgu, kes ühegi wastase ees silmi maha ei löönud, kelle suu tarbekorral kõige tüsedamaid sõnu leidis — siin, oma lapse ees, seisis ta praegu nõutult ja jäi talle wastuse wõlgu. . .

Ainult ta rusikas tõusis, kui ta esimesest kohmetusest wõidu saanud, aga seegi sündis enam harjunud kombel kui sundiwa tahte mõjul. Ja kui poiss ta ette jäi julgesti seisma, talle wälkuwal silmal, hõõguwa palgega wäljakutsuwalt wahtis näkku, siis langes ka Liisu rusikas lõdwalt maha.

See nõrkus maksti talle walusasti kätte.

Mait seisis ema ees, kahwatu ja seesmisest ärewusest wärisedes. Ta suu waikis, aga ta silmast kisendas terwe maailm wõitlewaid tundeid, walu, ahastus, wiha ja põlgus.

Ja need tunded litsusid ta hammaste wahelt wiimaks sõna wälja, mis iga ema südame oleks pannud tarduma. See oli sama must inetu sõna, mida tarwitas isa kord joobnud peaga ema wastu, kui see teda lõi.

Enne kui Liisu hoobist toibus — hoobina mõjus see sõna temassegi —, oli Mait talle selja pööranud ja toa taha kadunud.

Ta ei tulnud terwel päewal enam nähtawale.

Kodust jooksis tänawale, tänawalt wainule, wainult metsa. Metsas langes kummuli kastesele rohule, surus näo niiskesse samblasse ja nuttis nii kaua, kui tal tuli märga silmist.

Tal polnud ju enam isa ega ema!

2.

Mait põgeneb „papa" juure.

Sest päewast peale wihkas Konna Liisu oma wanemat poega. Ta wihkas teda, sest et ta teda häbenes ja kartis. Sel poisil olid nii terased, uuriwad silmad, nii tark, tõekas kõne, nii mehekas-tõsine olek, et ema end tema juuresolekul ei tunnud waba olewat. Tal oli taju, kui roomaksid sipelgad tal mööda' keha üles. Ta arwas poisi pilku alati oma näol ja suul wiibiwat, kartis iga sõna otsekohe wälja öelda, ja ta meelest oli, kui kõnniks tal poisi wari alatasa luurates järgi. See piinas ja pahandas teda. Tema, kes seni majas üksinda wõimsalt walitsenud, tundis enda nüüd olewat teise mõju alla surutud, pealegi oma lapse, neljateistkümne-aastase jõmpsika mõju alla!

Mõrudusest, mis ta südant seeüle täitis, kaswas waen, see salalik, imbuw, poolpeidetud waen, mida kannab rõhutu rõhuja wastu ikka südames ja mis wäljendub enamasti kiusuna. Mait wõis teha, mis tahtis — ema polnud sellega kunagi rahul. Tema ja mõlema teise lapse wahele kaswatati wahe. Teised olid alalised pailapsed, Mait alaline pahategija. Teisi silitati, teda tõugati. Teisi turgutati, teda näljutati. Teistele tehti kergendusi töös, teda aeti hommikust õhtuni taga. Muidugi pandi ta warakult mõisas teol käima, kus aitas kubjakepp kodust kaswatust täiendada.

Isa poolt ep olnud tal kaitset ega õigusemõistmist loota — seisis see ju isegi ema walitsuse all. Mait pidi leppima ainult selle nõrga trööstiga, et tal isa poolt midagi paha

polnud karta ja et Jaak waatas tema ja ta õe ning wenna peale täiesti ühesuguse silmaga.

Oleks Mait wähem terane poiss olnud kui ta oli — ta oleks oma saatuse üle nurisenud, aga sellele alistunud. Kuhu sa hingega lähed. Mait tundis aga pääsuks tungi. Tema peakeses hakkasid mõtted idanema, plaanid tärkama, mis kõik sihtisid ühise eesmärgi poole, ja see oli: wäljasaamine praegustest oludest — wabadus! Aga mitte üksnes ta kibe kodune põliw, mitte üksnes ema kius ja ränk töö ei annud talle seks püüdeks asja. Tal oli rohkem põhjusi omast kodust, mida iga inimene, liiati iga laps, peab nii kalliks, tüdineda, teda põlata. Tema elu tehti ka wäliselt poolt wäljakannatamatuks.

Mida wanemaks Mait sai, seda enam sattus ta oma õnnetuma sünni pärast üleannetumate närimise alla. Sõimunimi „parun" põletati talle kustumatult külge. Noor ja wana, waenlane ja sõber, arwas teda selle nimega tohtiwat haawata. Ta pärisnimi kippus külarahwa suus otse ununema; kes Maitu mõtles, rääkis „parunist", ja kellel sest weel küllalt ei olnud, lisas sõnakese „wa" juure wõi täiendas nime „Konna-paruniks". Missugune piin auahnele, enesest lugupidawale noorele inimesele! Nagu tuline ora käis Maidu hingest iga kord läbi, kui ta oma sõimunime kuulis; weri mühas talle palgesse, wihapisarad tungisid silma ja käsi läks rusikasse. Sõimunimesid oli teistelgi külapoistel, aga nende nimedel polnud seda okast küljes, mis tungis nii mürgiselt Maidu lapsearmastuse, wanemate-austamise, kogu ta õrna kõlblise tunde-elu sisse. Teised wõisid oma sõimunimede üle naerda, Mait pidi nutma. Teiste nimed ei mustanud seda, mis on lapse ülem wara — ta wanemaid; Maidu nimi tõrwas ta ema ja isa. Mäherduse rõõmuga oleks Mait iga muu sõimunime, ka kõige inetuma, omaks wõtnud selle häbistawa sõna asemel!

Maidu seisukord läks seda piinawamaks, et tal oli palju wastaseid. Terasel inimesel on ikka palju wastaseid. Ande-

kas pea kerkib karja seast kõrgemale, ja seda kari ei salli. Waimu kallal õgiwad waimukesed. Häda aga niisugusele waimule, kellel on peale hea nupu ka weel sarwed ja küüned, kes paneb hambale hamba wastu, kes ei jää pisteid ja tõukeid wõlgu. Sellise ümber suruwad ikka waenlaste parmuparwed. Ja Mait ei kannatanud mitte kannatlikult. Ta müskas ja raius ja hammustas wastu. Aga see ilmlõpmata wõitlus wäsitas ja tüütas ta ära, nagu wõiwad parmud ajada kõige suurema ning tugewama looma meeleheitele.

Kuid weel midagi, mis ahwatles teda kodust ja praegusest elukorrast nagu salawäega wälja, oli poisi hinges tõusnud ärkwele. Ta igatses teist elukutset. Ta ei tahtnud talupojaks ega põllumeheks jääda.

Maidul oli hea anne ja weel suurem himu westmiseks ja woolimiseks. Juba waraselt hakkas ta oma lihtlabase karjapoisi-pussiga nikerdama reekesi ja wankrikesi, laewu ja maju, loomi ja inimesi puust ja puukoorest, asju, mis äratasid ilult ja loomulikult laadilt teiste poiste imestust ja kadedust. Nad püüdsid temale teha järele, ei suutnud aga. Maidu wankrid jooksid, ta loomad ja inimesed elasid — teiste pussid sünnitasid ainult nurgelisi puutompe. Mait õppis oma ja teiste töid wõrdlema, wõitis sellest endausaldust, ja see erutas teda ikka suuremale edasipüüdmisele. Loomusunniline armastus säherduse töö wastu, armastus, mis iga hea kordaminekuga kaswas, tiiwustas teda.

Wiimasel aastal oli ta nikerdanud tuuleweski, mida päris wäikeseks imetööks wõis pidada. Weski oli ju tol ajal ainus suurem ja keerulisem masinawärk, mida nägi külalapse silm. Maidu mõtte- ja luulewõimule oli ta ikka annud ametit. Ja nõnda asus ta siis mõne lihtsama katse järgi ülesande kallale ehitada Hollandi tuulik, mis sisemise ja wälimise wärgi poolest ei annaks suurtele weskitele üheski asjas järele. Mõte sai teoks. Maidu käte wahelt, ta pussi otsast, sündis pisukesel kujul ehitus, mis oli täielik tiibadest kedre-

warteni, koludest kiwideni ja wiimase kui rattakeseni. Jah, Maidu weskis ei puudunud liikuwad inimesedki: puust mölder laotas püülikoti kallal käsi, puust sulane walas wilja kolusse. Hea tuulega käis weski ridwa otsas, et lust näha, ja kuigi ta just wilja ei jahwatanud, siis hõõrus ta ometi liiwa peenimaks pühade-püüliks.

Suure uhkusega näitas Mait külalastele oma meistritööd ja hoidis teda nagu silmatera.

Imelik igatsus tekkis poisi hingesse, kui ta kord mõisahärra kirjutustoas nägi lauda ja kappi, mida ehtisid kõiksugused kentsakad nikerdused. Seal oli koledaid loomi, kellele Mait nimegi ei osanud anda, loomi murdjahammaste ning linnutiibadega ja weidraid inimesi kalakehadega ning maosabadega. Seal wahtisid imelikkude kaswude ja lehtede seest wälja irwitawad näod, mõnel sarwed peas, mõnel suu laiali lahti. Ja kõik oli tehtud ainult puust, aga kui peenesti, kui puhtasti! Nii peent ja puhast tööd polnud Mait weel kunagi teinud — ta pidi seda enesele kadedusega tunnistama. Ja ta põuest hoowas palaw soow: Oh, kui oskaksin ka mina teha niisugust kappi ja lauda!

Mõisa puusepalt kuulas ta warsti järele, kus seesugust toredat tööd tehakse.

Linnas, kus mujal!

Aga kes õpetab seda tegema?

Meistrid muidugi.

Kas nad seda igaühele õpetawad, kes aga soowiwad?

Ei, üksnes neile, keda nad enestele on õpipoisteks wõtnud. Õpipoiss õpib mitu aastat. On tal amet käes, siis saab selliks.

Keda siis meistrid õpipoisteks wõtawad?

Noh, kes neile meeldib. Peawad muidugi olema terased, wiksid poisid.

„Kas siis — hm! — kas siis —" Mait punastas ja hakkas kogelema — „kas siis *külapoisse* koa wõetakse?"

Puusepp waatas poisi otsa ja hakkas naerma.

„Kas sina siis tahaksid minna tisleri juure õpipoisiks?" küsis ta.

„Tahaks küll!" wastas Mait südame põhjast.

„Ja, wennas, külapoisse ehk wõetakse," itsitas puusepp, „aga wõi siis sinusugusel parunipojal kõlbab meistri juure minna!"

Mait hammustas huulde, aga ta ei jäänud wastust wõlgu:

„Kas siis adra ja äkke taga ennem kõlbab wantsida?"

„Õige küll," tähendas puusepp lõuga siludes, „aga kes laseb sind wallast wälja! Pead ju isa koha eest mõisnikku orjama."

„No, eks wõiks paluda?"

„Paluda wõiks, aga wõi seda tähele pannakse! Saksal töötegijaid waja. Kes su isal siis teopäewad ära teeb?"

„Eks mõni teine tee."

„Ja sina ei oska koa saksa keelt. Meistri poisil peab olema saksa keel suus."

„Selle wõib kätte õppida."

Puusepp hakkas jälle naerma. Mõte, et Konna Mait, see teopoiss seal, saksa keelt õpib, oli liiga naljakas. Aga kui ta heitis pilgu poisi sügaw-tõsisesse, õhetawasse näkku, kui ta nägi tema silmas waimustatud tungi ja tahet lõkendawat, neelas ta pilkesõnad alla ja urises ainult pool kahheldes, pool soowitades:

„Noh, wõiksid jo kord saksa jutule minna, kui ta on heas tujus. Ää aga nina põleta!"

Sest päewast peale walitses Maidu põues wägew waim, mis talle öösi ega päewal asu ei annud. Ta teadis, et ta ettewõtte ees seisab, millest tal wõimatu taganeda; kahewahel oli ta ainult weel, kust ja kuidas hakata peale. Aga ka selle kohta jõudis ta warsti otsusele.

Tema esimene samm oli minna kohaliku saksa palwele. Ta tegi seda isa ja ema teadmata. Tema terane pea ütles talle, et need tema soowist kas aru ei saaks, seda lapse-

likuks hullusеks peaksid, wõi et nad sest eneste kasu pärast midagi teada ei tahaks, sest missugune kohapidaja laseb siis oma kõige wanema lapse, tugewa, terase poisi, kes juba käib mõisas teol, kodust ära! Ja lõppeks ütles Mait enesele wäga õieti, et jäme ots on ikka mõisahärra käes, ilma kelleta wanemad otsust ei wõi tehagi.

Paraku läks aga täide, mida mõisa puusepp ette kuulutanud: Mait põletas härra juures oma nina. Saks wõis küll olla heas tujus, kui poiss tema palge ette astus, aga see tuju läks kohe pahaks, kui ta kuulis, mida talt soowiti. Esmalt tegi silmad, kui ei saaks ta poisi kogelewast jutust aru wõi kui arwaks jõmpsika olewat joobnud. Siis wahtis teda nagu silku horgi otsas — kahewahel, kust otsast teda hakata sööma. Wiimaks sai wihaseks ja hakkas kärkima, et miks teda niisuguste rumalustega tullakse tülitama. Enne kui Mait õieti märkaski, oli ta kõnetund saksa juures otsas ja ta leidis enese ukse tagant. Wõis pealegi õnne tänada, et teda talli ei wiidud ja seal kolmkümmend wiis punast walge peale ei loetud. Sest seda kirja õpetati talupojale tol ajal wäga hoolsasti.

Nõnda oli Mait oma esimese sammuga wääratanud. Temale oli selgeks tehtud, missugune hullus wõi — õigemini — missugune kuritegu see on, kui talupoeg tahab jala mõisa maa küljest lahti tõmmata! Talupoeg oli prii, aga priiust on mitut liiki. Kõik ei mahu marjamaale, muist jääb ikka karjamaale. . .

Maidul seisid pisarad silmas, aga ta litsus hambad kokku ja ütles: Kui nii ei lähe, siis peab teisiti minema! Kuidas? — Jah, selle üle oli waja aru pidada. Ettewõttest taganeda — see ei mahtunud talle hingesse. Argsemail silmapilgel püüdis talle küll säherdunegi mõte läheneda. Aga kui ta siis oma kurwa elu peale waatas, uuesti kõiki piinu sai maitsta ja kui talle mõisahärrra nikerdatud laud ja kapp jälle tulid meele, siis lõi ta südame kõwaks ja plaanitses edasi.

Ta jõudis otsusele. See maksis tal palju uneta öid ja hulga rahutuid päevi, kasvas aga selle eest kaljukindlaks — nii pöörane, kui see tema enesegi meelest võis olla.

Ühel heal päeval oli Mait Konna talust kadunud.

Keegi ei näinud, millal ta läks ja kuhu ta läks.

Oli sügisene pühapäev. Eit ja taat, raskest nädalatööst väsinud, ei läinud kirikusse ja magasid seepärast kaua. Kui nad üles ärkasid, oli Maidu ase ahju ääres tühi. Ka Juku ega Anni ei teadnud, millal suur vend üles oli tõusnud ja ära läinud. Isa küsis emalt, ema lastelt Maidu järele — keegi ei annud seletust. Neitsik Kadri, väga raske unega noor tüdruk, kes magas aida peal, mäletas ainult, et koidu ajal, või ka hiljemini, õueväräv krääksunud, aga kes sealt välja läinud, seda tema ei teadvat.

Arvati esiotsa, et Mait on üksinda läinud kirikusse, kuigi ta sellekohasest kavatsusest midagi polnud kõnelnud. Aga kui ta õhtuks koju ei jõudnud, kui ta teiseks hommikukski tagasi polnud, kui ta ära jäi ka veel terve esmaspäevase päeva, siis hakkasid rahutus ja ärevus Konna talus maad võtma. Küsiti külas igal pool tema järele. Keegi ei teadnud Maidust midagi; ka kirikus ja kirikuteel ei mäletanud teda ükski olevat näinud. Otsiti kodus tema kadumise märke ja jälgi. Leiti, et ta oli omale pühapäevased hilbud ümber pannud, leiva otsast hea kannika maha lõiganud ja silgukarbid — muidugi täidetult — kaasa võtnud. Nagu sellest näha, oli ta kindla nõu järgi läinud. Aga kuhu? Tee pidi olema pikk, sest ka teisipäev läks mööda, ilma et noort teomeest oleks tulnud nähtavale. Juba käidi tal mõisast vihaselt järel. . .

Viimaks leidis Juku veel ühe kaotähise: Maidu kuulus tuuleveski oli aidast kadunud! Seda veskit ei pidanud meister mitte iga päev ridva otsas liiva jahvatamas, vaid harukorril; kadedad külapoisid oleksid ta muidu võinud ära viia või puruks pilduda. Mait hoidis veskit aidas kõrvalises paigas. Ja nüüd oli see sealt kadunud! Kuhu oli

ta saanud? Oli omanik ta kaasa võtnud? Wististi küll. Aga mis otstarbeks? Terwe lugu oli suur mõistatus. —

Kuna Maitu kodus otsiti, mõõtis ta pikkade sammudega, suurem komps kaenla all ja jäme kepp käes, tundmata teid põhjast edela poole.

Komps warjas peale wähese teemoona weel midagi — Maidu meistritööd, ta tuuleweskit.

Kuhu rändas ta sellega? Tahtis ta teda müügile wiia wõi raha eest hakata näitama?

Ei, Maidu mõttelend küündis kaugemale, tal seisis suurem ja kõrgem eesmärk silma ees.

Mis niisugune terane poisipea kõik wälja ei mõtle! Milliseid luulelummutusi ta ei soeta! Ja mäherdune julgus ei paisuta inimese rinda, kes tunneb enda olewat noore, tugewa ja terwe!

Mait läks otsima oma „papat". Oma suurt, rikast, wägewat pärisisa.

See pidi teda ta hädas aitama, pidi tema kuldse unenäo saatma täide, pidi wõimalikuks tegema, et teopoiss, kes ei taha adra taga käia, wõiks hakata nikerdatud kappisid tegema, nii et X. härra kangutab noore, tugewa talupoja maa küljest lahti ja laseb minna waba mehena laia ilma.

Midagi wähemat polnud külaparuni teekonnal otstarbeks ja eesmärgiks!

Kui Mait küpsemal wanadusel selle käigu peale mõtles, pidi ta pead wangutama ja naerma. Mõni aasta hiljemini oleks ta pidanud hulluks karutükiks, mis ta meelest nüüd näis üsna mõistlik ja loomulik olewat.

Mait mõtles nõnda:

Kuigi sinu isa on parun, siis on ta ikkagi sinu isa. Isad aga armastawad oma lapsi. See on igapäewane nähis. Sinu praegune isa, kes su isa ei olegi — Konna Jaak — temagi armastab sind. Wähemalt ei tee ta sinu ning Juku ja Anni wahel mingit wahet, ta on sind ja neid ühel wiisil toitnud, katnud, kaswatanud.

Muidugi armastawad ka sakstad oma lapsi. On ju seegi igapäewane nähis. Kui sa nüüd astud selle saksa ette, kes on sinu isa, ja ütled temale, et sa oled ta poeg, ning temalt siis midagi paluд — miks ei peaks saks oma lapse palwet täitma? Et ta seda wõib täita, on kindel, sest kes on wägewam kui saks. Saksa päralt on kõik, mida su silm näeb ja käsi katsub, saksa päralt on kõik inimesed maa peal. Saksale annab keiser kätt ja saks käib kuberneril külas. Mida saks tahab, peab sündima, mis tema ütleb, on seadus.

Ja niisugune wägew mees on sinu isa. Sa oleksid ju rumal poiss, kui sa tema palwele ei läheks. Ja sa ei nõua temalt ju kuigi palju. Sa ei küsi omale mõnda mõisat, talu ega weskit, mitte kopikat rahagi; sa paluд ainult, et ta wõtaks oma poja X. härra maa küljest lahti ja laseks linna meistri juure minna. X. härral on rahwast küllalt — üks Mait ees wõi taga. Tema põllud ei jää sellepärast kündmata, ta hein mitte tegemata, ta sõnnik mitte wedamata.

Aga kui parun küsib, kas sa ka kapimeistriks kõlbad? Oled ju rumal külapoiss, näpud töntsid, käed kanged. Mis sa siis wastad?

Siis wõtad tuuleweski kotist wälja, paned paruni ette ja ütled: „Nikerdatud kappi lõwipeadega ja kalasabadega pole ma küll weel teind, aga siin on tuuleweski, milles ei puudu ükski ratas ja kus mölder ja poiss liigutawad käsi nagu elawad inimesed."

Las' ta waatab siis mu weskit! Saksakapp ta ei ole, aga tehku teised külapoisid niisugune järele! Ega kapitegijagi taewast kuku! Kui mõne aasta õpin, nikerdan wälja terwe mõisa kujudega! Lastagu mind aga õppida!

Kui siis parunil on wähegi isa-armastust, kui tal on risti-inimese werd südames, siis ta wastab mulle: „Mait, mu poeg, ma tahan sind aidata! Ma näen, sa kõlbad meistri juure. Ma tahan sinu härrale kirjutada, et ta su linna laseks minna."

Asi nudi! Wõid minna hüpates koju tagasi. . .

Säherduste lokkawate lootustega oli „paruni poeg" läinud teele. Aga inimesele, kes ihkab kõige kõrgemat ja kallimat, mida tal on ihata, kipuwad tahtmata kartusepitsitused kallale, hoolimata kõige kindlamaist lootusist. Mait ei teadnud küll, kust ja millised hädaohud ta ettewõtet wõiksid ähwardada, aga ta süda lõi siiski wahel kipitama.

Ühte asja ta teadis kindlamal kujul karta: et parun on wahest liiga õel mees. Niisugune uhke ja äkiline ja kõwa nagu X. härra ja mitmed teised, kellest Mait kuulnud. On ta säherdune, siis wõib olla, et ta wõõrast külapoissi pojaks ei tunnista. Kihutab uksest wälja — mine, kus kurat! Laseb ehk weel kinni siduda ja haagrehi juure wiia. Oled ju jooksik. Haagrehi juures antakse sulle — —

Aga Mait raputas enda seesuguseist tumedaist mõtteist wõimalikult ruttu lahti. Tugew lootus igawese wanema-armastuse peale asus ta rinnas jälle troonile. Kiskja loomgi armastab oma poegi, miks siis mitte inimene!

Ja nii ta rändas, kallis waradus kaenlas, magus õhin põues, mööda poriseid teid kauge Läänemaa poole.

Märi-weeri mööda oli ta inimestelt ammugi wälja uurinud, kus küljes on M. kihelkond ja N. wald ja missugused suuremad teed sinna wiiwad. Tuli puudus kätte, siis ta küsis teel juhatust.

Terwe pühapäewa sammus ta julgesti küladest ja mõisatest mööda, siis ei wõinud teda keegi kimbutama tulla, päew oli prii ja teekäijaid palju. Esmaspäewal aga, kui kõik töötawad talupoja-käed olid tegewuses, äripäewal, mis on mõisniku päralt, puges ta südamesse laisklewa teopoisi urgitsew kartus. Mis siis, kui keegi küsib, kes sa oled ja miks sa kibedal tööajal hulgud? On sul härra käest kiri kaasas, et wõid kuhugi minna? Ja kuhu sa õieti lähed? Mis sul seal kaenlas on?

Hirm, et ta tabataks ja koju tagasi saadetaks, sundis Maitu esmaspäewal kõrwalisi teid otsima, inimestest eemale hoiduma, jah, mõnes paigas metsa põikama, et möödaminejad

või teeäärsetel põldudel töötavad inimesed teda ei näeks. Tuline hirm oli tal iseäranis mõisasundijate eest, kes siin ja seal väljal seisid — opmanid tigedate nägudega, kupjad ja kiltrid karjuvate suude ja välkuvate keppidega. Nende eest oli Mait vahel pikemat aega puude ja põõsaste taga varjul. Väga kartlikult muide oli ta ka esimese öö kuskil kõrtsis mööda saatnud.

Et ta pidi peituma ja kõrvalisi teid otsima, misjuures ta enam kui üks kord eksis õigelt rajalt, siis jõudis ta ainult pikkamisi edasi. Ka hakkas esmaspäeval ränka vihma valama, külma sügisest vihma, mis tegi muidugi juba mudase tee paiguti päris põhjatuks. Mait sai särgini märjaks, jalad olid tal päris mudatombud all, hambad lõgisesid suus.

Kõige kurjem kaaslane aga lähenes veel. See oli nälg. Kaasavõetud leib ja silgud said otsa. Mõni kopikas raha oli nartsu sees, aga seda ta pidi ettenägemata kulude tarvis hoidma nagu hingeõnnistust. Teise päeva õhtul oli põgeneja kõht nii hele, et hammusta kas või näpp otsast.

Aga Mait leidis nõu.

Ta ootas öö ära ja läks vargile.

Sügisese aja tõttu oli põldudel küpsi herneid ja aedades kaalikaid, naereid ja porgandeid, ning marju ja puuvilja pealekauba. Ühe mõisa suures aias, kus vahti ega koera ei olnud, sõi noor hulgus kõhu täis ja võttis ka tagavaraks mõnda ligi.

Sel ööl ei läinud ta enam kõrtsi öömajale, kartes, et teda hakataks kimbutama. Ta tõmbas ühes metsasalus, keset tihedat põõsapadrikut, teedest võimalikult kaugel, oma väsinud kere märjale samblale maha. Ehk ta küll oma vettinud riietes külma pärast lõdises, uinus ta siiski varsti magama.

Tardunud liikmetega ärkas ta hommikul päevatõusu eel ja traavis edasi. Inimestest ka nüüd võimalikult eemale hoidudes, varjatud teid otsides ja seeläbi vahel sihilt kõrvale sattudes jõudis ta alles kolmanda päeva õhtu eel suure ilusa mõisa lähedale, millest ta teel saadud juhatuste järgi arvas, et see võiks olla R. mõis. Ühelt lapselt, kes tuli talle vastu,

küsis ta oma arwamisele kinnitust. Ja tõesti — talle wastati, et ta seisab parun Riesenthali maa peal ja et see suur kahekordne, punase telliskiwi-katusega hoone seal kena puiestiku serwal on kohalise saksa elumaja.

Maidu süda hakkas wägewasti tuksuma.

Weel mõni sada sammu — ja ta oli oma hulljulge teekonna lõpul, seisis oma suure, wägewa, rikka papa ees! Lõppotsus läheneb.

Missuguseks ta kujuneb?

3.

Mait Luts parun Riesenthali ees.

Jõudes R. mõisa õue, tõmbas Mait kergemalt hinge. Ta süda lõi kindlamaks ja julgemaks. Saagu nüüd, mis saab — wähemalt oled siin! mõtles ta endamisi. Tema argus teel oli tekkinud ju ainult kartusest, et teda ei lasta saabuda eesmärgile, et ta peab ilma otsuseta pöörduma poolelt reisilt tagasi. Nüüd aga oli ta ettewõte kindel tükkida paruni ette, ilma enam ühtegi takistust kartmata.

Kiirel sammul lähenes ta üle õue mõisamajale, hoolsamini hoides oma meistritööd kompsus wastu külge. Wastutulijaid teretas wiisakalt, et äratada nende heatahtlikkust enda wastu.

Kui ta mõisa majandushoonete wahelt läbi ja opmanimajast mööda oli jõudnud, piiras teda wana, ilus puiestik lopsakate pärnade, jalakate ja saartega, mille seast wibasid üles mõned sihwakad paplid nagu määratumad wihad. Selle puiestiku serwal, madalal kingul, seisis tõsise ja uhke näoga härrasmaja. Ta esist ehtis ümmargune wõlwitud kallastega tiik, mille roheliseს, kõntsaga kaetud wees aerutasid paar helewalget luike, pistes päid taoti põhja. Lillepeenrad palistasid tiigikest ja maja laia trepi ümbrust. Suur kirju wapp waatas kõrgilt lossi eesmise seina kollaka krohwi seest alla.

Mait jäi puude wahele seisma, waatas ringi ja pidas aru. Kust küljest majale läheneda ja kellelt kõige paremini paruni järele küsida? On ta kodus ja wõtab ta praegusel tunnil ette? Härrasmaja lähemas ümbruses polnud ainust inimest

näha; kas oodata, kuni keegi ilmub, või minna otsekohe majja?

„Poiss, mis sa wahid siin?" käis korraga Maidu selja tagant näpsakas hüüe.

Kui ta waatas ümber, seisis tema ees umbes ta enese wanadune, pika, saleda kaswuga poiss, kelle peen ülikond, helewalge krae ja õrn, päewitamata nägu külapoissi kahewahele ei jätnud, et tal tegu on mõne mõisa noorhärra wõi ka noorisandaga.

Mait teretas.

„Woatan, kust uksest tohiksin minna mõisasse," kostis ta aupaklikult.

„Kelle juure tahad minna?"

„Paruni-härra juure."

„Mis sa paruni-härrast tahad?"

„Oli natuke asja."

„Mis asi see on?"

„Seda ei wõi teistele öelda."

„Soo!" Peen noormees astus ligemale ja waatas wõõrale külapoisile uudishimulikult näkku. „Miks sa ei wõi seda teistelegi öelda? On see mõni sala-asi?"

„Ja."

„Aga mina olen noorhärra, paruni-härra poeg — mulle wõid ikka öelda."

„Ei wõi."

Noormees, kes ennast tunnistanud paruni-härra pojaks, ajas silmad suureks. Ta uudishimu muutus imetluseks.

„Sa ei wõi?... Kes sa siis oled?"

„Mait Luts."

„Kas meie wallast?"

„Ei."

„Kust siis?"

„X. wallast."

„Kus see on?"

Mait nimetas Harju-Jaani kihelkonda.

„Aa, ma tean," ütles noor parun. „See on ju wäga kaugel!... Kes sinu siia saatis?"

„Ei keegi, tulin ise."

„Ja sa ei ütle mulle, mis asja pärast?"

„Ei."

„Aga mina käsin sind öelda, ja kui mina käsin, siis sa pead ütlema!"

„Ei ütle."

Noor parun wangutas kaswawal ärewusel lühikest hõbenupuga koerapiitsa, mida ta käes hoidis. Ta näis aru pidawat, mis selle wastase talujörnikuga peale hakata, kes julgeb saksa käsule wastu panna. Kuna ta pikka tugewat poissi, kelle jumekas, ühtlane nägu ta tähelepanekut äratas, pealaest jalatallani pahase pilguga mõõtis, jäi ta silm korraga peatuma kompsule, mida Mait kandis kaenla all ja püüdis nagu warjata.

„Mis sul seal kotis on?"

„Ei midagi."

„Kuidas — ei midagi? Seal on ju üsna suur asi sees!"

„Aga mitte noorhärrale."

„Kellele siis?"

„Paruni-härrale."

„Näita siia!"

„Ei näita."

„Sa ei näita?"

„Ei näita."

Kauemini ei suutnud noor saks end talitseda. Ta koerapiits wihises läbi õhu ja käis poisile plaksti pähe. Siis asus ta räpakalt Maidu kompsust kinni. Tekkis lühike rübelemine. Warsti aga lendas noor parun tuigerdades tagasi ja pidi peaaegu selili kibuwitsa-põõsasse kukkuma. Ta oli Maidu tugewat teomehe-kätt saanud tunda.

Minut aega seisid wastased tummalt teineteise ees. Kaks paari wihast kiirgawaid silmi imesid endid teineteisesse, kaks wõitlejat uurisid teineteise kangust, kuulutasid teineteisele

waenu... Mait teadis, kellega tal oli tegemist, kelle koerapiits talle näkku wihisenud, kelle wägiwaldne käsi ta kallisse warandusse püüdnud puutuda. See oli ta w e n d, ta suurtsugu wend, noormees, kelle soontes woolas sama weri, mis temagi omis. Noor parun selleWastu nägi ainult hulljulget, kangekaelset, häbemata talupoega enda ees, kes julges saksale wastu hakata, kes mestas saksa wastu kättki tõsta. Tohtis saks sellega leppida? Wõis ta niisuguse kuritöö jätta karistamata?

Silmapilguks näis noor parun pidawat aru, kas karata uuesti tugewa ja wapra wastase kallale wõi kutsuda omale enne abi; siis pistis saks sõrme suhu ja wilistas waljusti. Talle wastati kohe: puiestiku poolt kuuldus suure koera madal haukumine. Pea kahisesid põõsad, ja määratu hüpetega lähenes wäikese wasika suurune wesihall, kärbitud kõrwadega taani dogi. Ta kargas esmalt haukudes oma noore peremehe najale püsti; see tõukas ta aga tagasi, ja nüüd nägi ta puu all seiswat wõõrast külapoissi, kelle otsa ta lahtistel lõugadel oma weidrate, walge portselani karwa silmadega jäi wahtima.

„Poiss, kas näitad nüüd, mis sul kompsus on wõi mitte?" hüüdis noorhärra ärewusest kähisewa häälega.

„Ei näita."

„Siis hassetan koera su kallale!"

„Ärge hassetage — ma löön koera!" hoiatas Mait ja asus tugewamini oma jämeda reisikepi ümbert kinni.

„Sultan, wõta!" karjus noor parun saksa keeli.

Möiratawa haukumisega kargas suur koer wõõra poisi peale. Lähemal hetkel pidi ta tema kõris kinni olema. Kuid wälgukiirusel oli Mait kompsu kaenla alt maha pannud ja puu taha wilksatanud. Koer hüppas esimese hooga wastu puutüwe ja prõntsatas tagasi. Wihase, ulguwa haukumisega tikkus ta aga uuesti kawala wastase kallale. Korraga wingus Maidu malakas ja langes raske hoobiga koerale otsekohe selga. Waene Sultan käis korraks kukerkuuti ja taganes siis ruttu, walu pärast kaeblikult kilgates.

Wastase kerge wõit pani aga noorhärra wiha alles leegitsema.

„Kuidas tohid sina, lurjus, minu koer lüüa!" karjus ta wahutades. „Oota, ma tahan sind õpetada!"

Ta hüüdis koera tagasi ja ajades teda uuesti poisi peale, tikkus ta nüüd ka ise tema kallale. Kuna Sultan asus Maidu hõlma ja kiskus selle lõhki, haaras noor parun poisi rinnust kinni, enne kui Mait sai ennast kaitsta.

„Noorhärra, jätke mind rahule," ähkis Mait, „muidu teen teile haiget!"

Aga ka seda hoiatust ei pandud tähele. Oma wihas ei tunnud noor saks enam iseennast. Kuna ta waljusti kihutas koera taga, kes hambad juba korraks wastase reide löönud, hakkas ta ise mõlema käega Maidu kõrist kinni ja püüdis teda maha kiskuda.

Nüüd aga lõppes ka külapoisi wiimane kannatus ja iga aukartus saksa wastu. Talle kiputi siin ju otse elu kallale! Wihane kugistus tungis tal kurgust, õhk lõi punaseks ta silmade ees. Ta laskis malga kukkuda ja raiudes koerale jalaga pimesi wastu, wabastas ta enda kaela noore paruni küüntest ning lõi talle enesele nüüd oma tugewad töökäed kõri ümber. Siis ta surus tema kõige jõuga enda ette käpuli ja pani põlwe talle kuklale.

Sel silmapilgul kargas aga koer Maidule tagast selga. Kähku kahmas Mait wembla maast ja pöördus teise waenlase poole. Toetades selga puutüwe wastu, laskis ta malga läbi õhu sadada; wähemasti iga teine hoop käis wihasele loomale pihta. Koer taganes ulgudes, tikkus aga waluwihal ikka uuesti peale. Ühtlasi oli noor parun Riesenthal jälle hüpanud jalule, et wõitlust haawatud häbi pärast seda wihasemalt jätkata. Wististi oleks Mait kahele tugewale waenlasele wiimaks ometi alla jäänud, kui mitte lahingule muul wiisil poleks lõpp tulnud.

Noor parun ja tema koer olid just uuesti külapoisile külge asunud, kui madal, põrisew mehehääl kostis poolkohkunult, poolpahaselt wõitlejate ähkimise ja Sultani õela urisemise sekka:

„Gotthard, mis see tähendab? Mis siin sünnib?"

Sedamaid laskis noor parun wastase küljest lahti.

„Sultan siia!" käskis sama hääl, ja koer kuulas sõna, ehk küll wastumeelselt urisedes ja näidates wõidukale wastasele hambaid.

Kesk lahingupaika seisis käskiwalt umbes wiiekümneaastane kõrge kaswuga ja tugewa kehaga härra. Ta lihaw, priske punaga kaetud nägu, mille mõlemat põske neerukujuliselt kattis hall habe, aiwaldas elawat wõõrastust. Küsiwalt käis ta uhke, iseteadlik pilk wõõra külapoisi pealt noore paruni ja sellelt wihase koera peale, kes, oma pekstud kehakohti lakkudes, wana härra jalge ette maha oli heitunud.

„Gotthard, mis siin oli?" kordas wiimane oma saksakeelset küsimust, silmitsedes seejuures noormehe surnukahwatut nägu ja ta paljast, sassi-aetud pead. „Ma nägin sind selle poisiga kisklewat. Mispärast? Mis ta sulle tegi? Kes ta on?"

„Ta oli mu wastu häbemata," litsus poiss hammaste wahelt, kuna ta rind löötsutamisi tõusis ja wajus.

„Mil wiisil?"

„Ta ei annud mulle mu küsimuste peale wastust, — ta lõi minu koera..."

„Soo? Ja kes ta on? Mis ta siit tahab? Kuidas sattus ta siia mõisa puiestikku?"

„Seda küsi ta enese käest, papa! Ega tea, kas ta sullegi tahab wastata. Näib wäga kahtlane isik olewat. Wahest mõni waras. Tal on komps kaasas, mida ta mingi hinna eest ei taha näidata."

Parun Adalbert von Riesenthal pöördus wõõra poisi poole.

See seisis, wärisedes wõitluseärewusest, puu najal. Ta oli juba mahti leidnud oma kompsu jälle wõtta kaenlasse. Ta haljaste nööpidega sinine kuub ja sama karwa kintspükkid olid paarist kohast lõhki kistud ning käsi, mis hoidis kompsu, jooksis werd. Nagu noorel parunil, oli ka temal kukkunud peakate

võitlusepalavuses maha. Nõnda seisid mõlemad palja peaga ja sasitud juustega vana paruni ees.

Viimase silm käis tunnistamisi üle poisi sirge, vinnuka kogu, ta terase, jumeka näo. Siis ta astus nagu uudishimulikult sammu ligemale.

„Mis su nimi on?"

„Mait Luts."

„Mida sa siit otsid?"

„Tahtsin paruni-härraga kokku saada."

„Mis asja pärast?"

„Seda võin paruni-härrale öelda üksi nelja silma all."

„Nelja silma all? Soo!" Parun ajas silmad suureks. „Mis sala-asja sul siis mulle on jutustada?"

„Oli midagi."

„Mis sa seal kaenlas kannad?"

„Tahtsin seda parunile nelja silma all näidata."

„Nelja silma all! Kõik nelja silma all!" hüüdis mõisnik ja näis olevat kahevahel, kas kentsaka poisi üle naerda või vihastada. Jälle silmitses teda uurivalt, jälle nihkus talle ligemale.

„See noorhärra siin on minu poeg," ütles ta siis. „Sa võid tema kuuldes julgesti rääkida."

„Ei või."

„Näed nüüd isegi, papa, kui häbemata on see jõmpsikas!" hüüdis noor parun, kes hakkas ärevusest juba toibuma, sakса keeli vahele. „Just niisamuti vastas ta ka minule kõigi küsimuste peale. Ja kui ma teda tahtsin karistada, siis ta lõi mind vastu."

„Lõi sind vastu?"

„Ja, ning mitte üks kord," hässitas Gotthard. „Ja koera peksis teine otse häbemata kombel."

Parun kortsutas kulmu. Ta hääl läks karedaks.

„Kuule poiss," pöördis ta Maidu poole. „Sa oled noorhärrat ja tema koera löönud! Kuidas sa seda tohtisid?"

„Noorhärra peksis mind enne ja hassetas koera mu kallale."

„Ükskõik, sa ei tohi saksa ega saksa koera lüüa!"

„Koer pidi mu lõhki kiskuma... Ma olen werine..."

Wana saksa silm libises poisi werisest käest ja lõhkistest riietest üle ning jäi seisatama ta reiele, kust wärwusid ka püksid haawast imbuwa were tõttu punaseks.

„See olgu sulle õpetuseks," ütles ta sugu wähema walidusega. „Muidu olekssin sind lasknud talli wiia, kus olekssid saanud hea nahatäie. Noorhärra karistas sind ju ka süü pärast. Sa ei tahtnud temale wastata. Ja nüüd ei wasta sa mulle ka mitte."

„Ma wastan parunihärrale hea meelega, aga mitte siin."

„Kuule poiss, kui ma sulle ütlen, sa pead wastama, siis **pead** wastama, ka siin. Ja kui ma sulle ütlen, sa pead näitama, mis sul kaenla all on, siis **pead** näitama, ükskõik kus kohas ja kelle nähes. Kas saad aru?"

Nüüd lõi Mait oma suured, tumesinised silmad laialt ja paluwalt saksa otsa. Sest hingelisest pilgust, ta kahwatanud näost, ta tuksuwast suust, kogu ta olekust paistis midagi, mis ei wõinud jääda inimesse, kellel süda rinnus, mõjumata. Sel poisil pidi olema midagi hinge taga, mida ta peab suureks, tähtsaks, pühaks, mida ta igaühele ei suuda ilmutada, mis suleb ta suu nii kindlasti, et ta oma asja warjamise eest hädaohtlikku wõitlustki ei karda...

Parun Riesenthal näiski midagi sellesarnast poisi näost lugewat. Ta jäi korraga mõttesse. Waljud, kõrgid kortsud ta silmade ümber pehmenesid. Läbitungiwalt püsis ta pilk Maidu näol. Siis ta waatas äkitselt, nagu oleks tal mingi uid südemena hingest läbi lennanud, laial silmal oma poja peale ja sellelt jälle wõõra talupoisi otsa.

„Mis su nimi oli?"

„Mait Luts."

„Õige, seda sa ütlesid juba... Kust wallast oled?"

„X. wallast."

„Mis? X. wallast? Sina oled X. wallast, Harjumaalt?“

„Ja, Harju-Jaani kihelkonnast.“

Parun ajas pea õieli; ta nägu awaldas suurt imetlust.

„Nii kaugelt tuled minu juure!“

„Ja, paruni-härra.“

Adalbert von Riesenthal waatas nagu otsides maha, siis pöördis kanna peal ringi, ja mõisa poole minekut tehes, ütles ta külapoisile lühidalt:

„Tule minu järele!“

„Kas mina wõin kaasa tulla?“ küsis Gotthard.

„Ei.“

Kompsu ühes, kaabu teises käes — kepi ta jättis maha — nii päterdas Mait waljusti tuksuwal südamel parunile järgi, kes tõttas pikkade sammudega mõisamaja poole ja astus selle otsmisest uksest sisse. Silmapilk hiljemini olid mõlemad kõrges, tõsises ruumis, mille mööblid ja tarberiistad tunnistasid, et see on mõisahärra töötuba ja kontor.

Parun Riesenthal wiskas oma niiske wiltkübara nagi otsa, wõttis kirjutuslaua ees suures nahkses tugitoolis istet ja jäi küsiwalt wahtima imeliku külalise peale.

See seisis alandlikult ukse kõrwal nurgas. Hoides kompsu pahema käega wastu rinda, püüdis ta werist paremat kätt selja taha peita. Ta näis ootawat härra küsimusi wõi käskusid. Tungiwa põnewusega, nagu wahib soldat ülema otsa, wiibis ta silm paruni priskel, kõrgil näol. Wõi silmitses Mait oma isa, oma õiget isa, keda ta nägi esimest korda elus, nii uuriwalt, nii põnewalt? Tahtis ta tema näost mõistatada oma saatust, mille üle siin sel silmapilgul pidi tehtama otsust? Püüdis ta selle mehe südamesse pilku heita, et saada teada, kas see on hea wõi kuri, kas seal peitub isatundmusi, kas seal woolab „ristiinimese weri“?

„Tule ligemale! — Sa tead ometi, kes ma olen?“

„Ja.“

„Kes siis?“

„R. mõisa parun.“

„Ja nüüd räägi, mis sa minust soovid."

Parun kõneles küll järsult ja käskivalt, aga mitte ilma lahkuseta. See kare toon näis tal olevat enam harjumuseks kui tahteks. Ta silm vaatas pigemini julgustavalt kui kurjustavalt või koguni ähvardavalt poisi peale.

Maidu ärevus näis aga veel nii suur olevat, et ta sõnadega hästi järjele ei saanud. Või ehk pidas ta terane pea aru, kuidas kõige targemalt ja mõjuvamalt peale hakata? Ta pani kompsu põrandale oma jalgade kõrvale maha, lükkas juukseid tagasi, kohendas oma lõhkist kuube ja heitis kohkunud pilgu oma üleni mudaste jalgade peale, millega ta saksa toa puhtal põrandal seisis. Siis astus, nagu hoogu võttes, sammu saksale ligemale.

„Tulin suure palvega paruni-härra jutule," algas ta sel tõsisel vanainimese toonil, mille õpivad terasemad külalapsed nii varaselt ära. „Ma oskan puust kõiksugu asju leigata, teen seda tööd juba lapsest saadik, ja mul oleks tuline himu olema meistri juure minna õppima. Aga või saksad talupoega linna lasevad! Neil ju tööinimesi tarvis. Käisin küll oma härra palvel, nurusin, mis võisin, palusin, kuda oskasin — ei lubatud. Mõtlesin: mis nüüd oite heaks nõuks võtta? Himu suur — annaks või poole elu ää..."

„Ja siis tulid minu juure?" küsis parun Riesenthal, kes teraselt kuulatanud.

„Jah."

„Miks siis? Kust sa mind teadsid?"

„Seda reagin paruni-härrale üsna varsti. Enne näitan paruni-härrale oma proovitööd, mis tõin kaasa. Paruni-härra võivad siis ise näha, kas oskan midagi ja kas kõlban meistrile poisiks."

Ning väledasti nabis poiss, hoolimata haavatud käest, põrandal oleva kompsu lahti ja tõi sealt oma tuuleveski nähtavale, mille ta sättis hoide saksa ette lauale. Ta läikivad silmad näisid ütlevat: Vaata nüüd ise, ja ütle siis veel, et ma meistrile poisiks ei kõlba!

Parun hakkas weskikest silmitsema — esmalt muigawa, poolpilkelise pilguga, siis tõekamalt ja wiimaks üsna elawa huwiga. Mait awas weski uksed ja aknad, et ta ruumi sisse wõiks waadata, ja ajas käega tiibu ümber, nii et rattad sees hakkasid keerlema. Puust möldrit ja tema poissi nähes, kelle käed nii kentsakalt nõtkusid, tõmbas parun suu naerule. Kui ta kena mänguasja küllalt waadelnud, küsis ta häälega, mis pani Maidu südame hüppama:

„Kas see weski tõesti on sinu tehtud?“

„Minu oma tehtud wiimse kui pulgani, paruni-härra!“

„Kui wana sa oled?“

„Mardipäewa ajal soan wiieteistkümne-oastaseks.“

„Hm, sa oled osaw poiss. Ma pole nii täielist mänguweskit weel näind... Aga ütle mulle, miks sa siis seda asja noorhärrale ei tahtnud näidata?“

„Ma tahtsin enne paruni-härra enesega reakida,“ wastas Mait tõsiselt.

„Sa oleksid wõind ju minuga *pärast* rääkida.“

„Ei, see ei läind. Noorhärra oleks mu käest siis ühte ja teist hakand pärima, ja ma põleks talle wõind wastata.“

„Miks sa siis poleks wõind wastata?“

„Noh, et miks ma oma weskiga just tema papa juure tulen ja kust ma N. parunit tunnen ja muud weel...“

„Seda kõik tahaksin nüüd isegi teada saada,“ ütles parun.

Mait waikis. Ta näis aru pidawat. Kuna ta, kätt laua nurgale toetades, kulmude wahel mõtlik korts, sirgelt paruni ees seisis, waatles see teda salaja ja — wäristas korraga pead, nagu tahaks mingist soowimata mõttest wõi nähtusest lahti saada...

„Ma paluksin enne paruni-härra käest teada soada, kas paruni-härra mind tahab aidata, et soaksin linna meistri juure,“ ütles Mait wiimaks paluwal naeratusel.

„Kuidas mina sind wõin aidata, sa pole ju minu walla poiss,“ wastas parun.

„Kui paruni-härra meie härrale kirjutaks...“

„See ei lähe, Mait. Sa ise käisid ju härrat palumas, ja ta ei lasknud sind. See tähendab — tal on sind tarvis. Kuidas mina võin teise härra inimesi valla alt lahti paluda! Teie härra pahandaks minu üle. Ta mõtleks: mis on temal minu talupoegadega tegemist!“

Maidu nägu lõi viduseks.

„Meie härra on ju paruni-härra sugulane — ei ta paneks pahaks ühtigi,“ ütles ta.

„Sugulane? Kust sina seda tead?“ küsis parun Riesenthal.

„Olen kuuld,“ kostis poiss mahalöödud silmadel. „Ja meie härral on inimesi vallas küll ja küll! Kas tal mind on või mitte, see on temale ükspuhas.“

„Seda ma ei usu. Niisugust tugevat, terast noormeest, nagu sina oled, peaks iga mõisnik kinni. Sinust saab kord tubli peremees, kes oskab kohta pidada. Lolle ja tuimi on igas vallas niikuinii küllalt... Ja mis sul viga vallas elada, kui kord saad peremeheks. Ää ole rumal, et linna tahad minna! Ega sul sealgi jumal-teab mis põli ole. Saad meistri ja sellide käest tonkida ja pead tühja kõhtu kannatama. Ja teadmata on ka, kas sind meistri juure võetaksegi. Oled juba liiga vana, ei mõista saksa keelt — ei tea, kas oskad lugeda ja kirjutadagi?“

„Lugeda oskan, kirjutada koa natuke,“ vastas Mait, „ja saksa keelt hakkaksin kohe õppima.“

„Arvad, et see nii kerge on! Ja meistri õpipoiss peab kohe oskama saksa keelt. Meister ja sellid räägivad ju aiva saksa keelt... Aga ütle, kas oled peremehe poegi või teenid kellegi juures?“

„Olen peremehe poeg.“

„On su isal suur koht?“

„Ei, neljapäeva-koht.“

„On sul vanemaid vendi?“

„Ei ole.“

„Sa oled isa kõige vanem poeg ja käid mõisas teol?“

„Jah."

„No, mis su isa siis ütleb, et linna tahad minna?"

Mait punastas ega kostnud.

„Su isa on selle wastu? Räägi õigust!"

„Isa ei tea, et — et ma linna tahan minna," kogeles Mait.

Parun tegi suured silmad.

„Mis? Su isa ei teagi sellest? Miks sa siis isale pole rääkind?"

„Kartsin, et ta mind ära ei lase."

„Siis ei tea isa ka seda, et sa minu juure tulid?"

„Ei."

Paruni nägu muutus walidamaks.

„Waata, poiss, see pole sugugi ilus temp, mis sa oled teind! Sinu härra ei luba sind linna ja oma isast tead ka, et ta ei luba, ja sina lähed wõera sakso juure, see pidada sind wallast lahti aitama — su härra ja su isa tahtmise wastu! .. Kuule, poiss, sa oled ju jooksik! Ma peaksin su kinni pidama ja haagrehi juure saatma. . ."

Mait jäi aga kaunis rahulikeks.

„Ega paruni-härra seda siis tee!" ütles ta üsna kindlasti.

„Kui sa mulle sõna annad, et lähed siit ilusasti koju tagasi ja hakkad jälle tööle, siis tahan sulle andeks anda."

„Paruni-härra ei taha mind siis mitte aidata?"

„Ei."

„Ma palun paruni-härrat kõigest hingest!"

„Ma ei wõi."

„Aga ma olen p a r u n i - h ä r r a p o e g!"

Mait oli seda öeldes saksale ligemale astunud — nii ligidale, et ta soe hingeaur puutus peaaegu härra lõuga.

Parun Riesenthal kähwas toolilt üles, nagu oleks teda nõel torganud.

„Mis sa ütlesid?"

„Ma olen paruni-härra poeg," kordas Mait pikkamisi; ta wahtis wana härra otsa sama tungiwa, usutawa, puuriwa

pilguga, millega ta kord oma emalt saladuse välja pitsitanud. Ja kuna parun, nagu emagi, vaikis ja suuga õhu või sõnade järele nilpas, lisas poiss halastamata rahu ja kaalutud rõhuga juure: „Minu ema nimi on Liisu; ta oli enne minu sündimist siin mõisas tüdrukuks. Minu isa nimi on Joak Luts, ta oli enne siin vallas, Küüska peres, teomeheks . . ."

„Ma ei tunne neid inimesi!" hüüdis parun surutud häälel.

„Paruni-härra ehk tuletab meele: Liisu Mätlik ja Küüska Joak. Paruni-härra ise käskis neid poari minna ja soatis nad siis X. valda elama. Mina sündisin seal."

Parun Riesenthal vaatas agrasalt ja ühtlasi argselt ringi. Õrn puna ta priskeil põsil oli tõmbunud sinakaks.

„See võib ju olla — ma ei mäleta neid inimesi enam — — aga kes sulle siis ütleb, et sina — et sina —"

„Ema ise ütles mulle, et ma põle Joagu laps, vaid et paruni-härra on mu isa," seletas poiss julma selgusega.

Maidu papa oli natuke aega tumm. Ta valged, pehmed käed nabistasid kuldse uurikee kallal, libisesid siis püksitaskuisse ja tõusid sealt jälle välja. Nagu kohkumisest kohmetanud inimene kunagi, otsis parun asjata sõnu. Seejuures vahtis ta ükssisilmi poisi otsa.

Otsis ta selle palgelt tema riivatumale väitele kinnitust? Püüdis ta tema ninast, suust, silmadest välja uurida, kas selle räpase näoga, poriste jalgadega teopoisi soontes tõesti voolab t e m a suurtsugu verd? . . .

Kui parun Riesenthal tahtis olla õiglane, pidi ta enesele tunnistama, et ta poisi juttu usub. Toa-Liisut ja Küüska Jaaku mäletas ta väga hästi; niisama teadis ta, kuhu ta nad elama saatnud. Enam kui tõenäoline oli, et see neljateistkümne-aastane terane poiss oli nende esimene laps ja tuleb otsekohe nende juurest. Kuid parunil oli poisi jutu uskumiseks paraku veel palju kindlam tunnistus: Maidu suur sarnasus tema ainuma poja Gotthardiga! See sarnasus oli parunile juba all aias silma torganud — äkitselt, aimamisi —

ning teist korda siin toas sel hetkel, kui poiss, kandes oma palwet ette, sirgelt tema ees seisis. Ja nüüd — nüüd nägi ta silmadega, mille waade poisi seletusest teritatud, weel kord, kui ühte nägu nad olid — parun Gotthard Riesenthal ja teopoiss Mait Luts! Ning selle sarnasuse olid mõlemad isalt pärinud, temalt eneselt, parun Adalbert Riesenthalilt...

„Sinu ema waletab!" tahtis parun Maidu wiimase sõna peale müristada. Aga ta ei müristanud. Ta wahtis piidlemisi uste poole ja ütles häälega, mis oli ohtrasti summutatud: „Sinu ema waletab, kui ta seda on öelnud, ja kui ta seda mitte pole öelnud, siis waletad ise!"

Sellest nägi waene Mait, et ilmas on isasid, kes salgawad oma lapse ära. Wanema-armastus polnud siis mitte nii üldine, talupoja ja saksa juures tingimata leiduw tunne, nagu Mait oma rumaluses arwanud.

„Ei, paruni-härra, ma ei waleta," wastas poiss kõlatult, „ja ma tean ka, et mu ema ei waleta."

„Kust sa seda tead?"

„Isa käest. Isa ütleb koa, et ma põle tema poeg. Seda teawad meil kõik inimesed."

„Kõik inimesed!" hüüdis parun, ja ta otsaesi lõi õhetama.

„Ja. Mind sõimatakse lapsest saadik paruniks."

Adalbert von Riesenthal kõndis, käed püksitaskuis, paar korda nähtawal ärewusel ühest seinast teise. Ta kiristas hammaste wahelt wälja ühe saksa keeli sõna, mida Mait ei mõistnud, aga küll see wist oli mõni wandesõna, mis käis tema isa wõi ema kohta, kes oma halwa saladuse oli wälja lobisenud, wõi ka Maidu enese kohta, kes selle saladusega oma suurtsugu papat tulnud tülitama. . . Wiimaks jäi parun poisi ette seisma ja ütles toonil, millest kees maharõhutud wiha üles:

„Kuule, poiss, ma annan sulle hea nõu: kui sa mitte ei taha, et ma su naha tallis lasen mehe moodi maha wõtta, siis katsu siit oma rumala loriga nii ruttu minema saada, kui

sind su jalad kannawad. Pea meeles, et ma mitte nalja ei tee!"

Mait wastu:

„Lähen kohe, kui paruni-härra teeb, mida ma paruni-härra käest palusin."

„Seda ma ei wõi. Sa oled wõõra härra wallast."

„Paruni-härra wõib kõik, mis paruni-härra tahab."

Missugune häbemata kangekaelsus! wõis saks mõelda, sest ta lõi käed risti ja ta jäme kael hakkas ikka tumedamalt punetama.

„Sinu weski ostan ära," ütles ta siis isewärki susisewa häälega. „Kui palju sa ta eest tahad?"

„Weskit ma ei müü, kui paruni-härra mu palwet ei täida."

No, see julgus läks juba igast piirist üle!

Parun Riesenthal wabises seesmisest wihast. Ta asus otsekui kotkas küüntega poisi õlgadesse kinni ja kiskus ta nii ligidale oma näo juure, et märg ta suust piserdus Maidule wastu põske, kui ta karjus:

„Hulgus! Jooksik! Silmapilk lähed talli! Ma lasen sind siduda, — kas kuuled, — siduda lasen sind!"

Imelikul wiisil jäi poiss ka sellegi nii wihase ähwarduse peale süđiks ja rahulikuks. Tal pidi olema mingi tugi selja taga, mille kindluse peale ta wõis olla julge; tal pidi olema nii hea trump käes, et ta oma wägewat wastast ei tarwitsenud karta.

Ja see trump tal oli.

Ta oli tema siinsamas ostnud — paruni enese käest.

Nüüd ta mängis selle wälja.

Mait wahtis härrale kindlasti silma ja ütles pikkamisi:

„Paruni-härra wõib oma poega lasta siduda, aga p o j a s u u j ä ä b l a h t i . . ."

Tekkis waikus. Niisuguse kawaluse, jäherduse põhjatuma nurjatuse wastu oli parun Riesenthal ette walmistamata.

See jõmpsikas seal julges teda ähvardada! Ta riivatu oli kahtlemata tähele pannud neid argseid pilkusid, mis parun, tema ilmutusi kuuldes, ukse ja seinte poole heitnud; ta oli paruni näost, häälest, sõnadest välja lugenud, kui vastumeelt oli talle ta poja külaskäik. Ja seda tarvitas see kõrilõikaja nüüd enda kasuks! Ta pani oma ohvrile parajal pilgul noa kurgu külge. Võimumees ja käskija oli siin praegu Mait Luts, mitte parun Riesenthal. . .

Viimane püüdis jõuda otsusele, mis oleks sellises seisukorras kõige tulusam teha. Poiss ähvardab kõnelda. Muidugi siit mõisa inimestele. Ta ütleb neile suu sisse: ma olen teie paruni poeg. Ta näib terve halba lugu hakatusest otsani tundvat, seletab, kus ta vanemad on ja kuidas nad siit sattunud võõrasse valda. Sest pole ju kaua aega — veidi vanemad inimesed mäletavad kõik veel toatüdruk Liisut ja Küüska Jaaku. Seepärast pole neil raske poisi juttu uskuda. Missugune kahin seepeale mõisas ja kogu vallas!

Kuid see poleks veel kõige pahem. Teenijate ja talupoegade arvamisest ei tarvitse saks nii väga hoolida. Aga kui kergesti ei või must lori ulatuda paruni perekonda! Proua, poeg, saks tütart — kui need midagi kuuleksid! Mis aitab kõik salgamine ja valeksajamine seesuguse õela asja vastu, — kahtluse juured on ju nii pikad, nii hävitamatud! Ja mis kõige hullem — tõde kätte saada polegi nii raske — poisi ema elab ju ning isa kah. . .

Et Mait oma ähvarduse teostaks, selles ei suutnud parun kahelda. See kaval hulgus oli oma jultunusest ja häbematusest juba proove küllalt annud. Tema näol — sel näol, mida parun korraga nii hästi tundis — oli talupojalise kangekaelsuse kõrval ka Riesenthalide junkruomadusi lugeda: vahvat vägivaldsust, meelekindlust, tahtevisadust. . . Hakkad seda poissi siit viima talli, siis on enam kui tõenäoline, et ta lööb kohe lärmi, röögib oma saladuse välja, nii et kogu mõis rõkkab. Paruni perekond jookseb muidugi sedamaid kokku. . .

Tal võllanäol oli õigus: suu jäi tal ju lahti!

Ja nõnda otsustas paruni-härra heituda alla.

Parun Riesenthal alistus Mait Lutsule.

Ta võis vaadata, kuhu tahtis — muud nõu talle ei jäänud. Sest poisist võis ta ainult heaga lahti saada, mitte kurjaga. . . Või rääkis ka ta isasüda sõnakese kaasa? Kõpitses tal tundeke põues, mis ütles: Kui inetu on lasta oma lihast last siduda ja avalikult peksta! Ja mille eest? Selle eest, et see laps tuli isa palvele! Laps palub leiba ja sa annad talle kivi!

Olgu, kuis oli — parun Riesenthal tõmbas oma pillile teised keeled peale.

Jälle võttis ta nahkses tugitoolis istet ja ütles üsna vagusasti:

„Sinu rumalat juttu ei usuks keegi ja mina ei kardaks seda. Aga mul on sinust enesest hale meel. Ma näen, sul on näppudes osavust ja terane mõistus peas. Ma olen nüüd järele mõelnud ja tahan sind aidata. . ."

Tuba Maidu ümber hakkas tantsima. Ta kõrvad helisesid. Paruni hääl oli muutunud muusikaks.

„Ma tahan sinu härrale kirjutada, et ta laseks su linna meistri juure minna. Ka ostan sinu veski kõrge hinna eest ära. Selle rahaga võid ennast linnas aidata. Aga sa pead mulle midagi tõotama. . ."

Mait oli valmis tõotama kõik: oma hinge õnnistust, oma poolt elu.

„Sa ei tohi minu maa peal ega terivel teel poolt sõnagi oma rumalast lorist jutustada. Kas mõistad?"

Maidu silm hiilgas, ta nägu õhetas. Ühe ainuma hüppega oli ta paruni juures, asus ta käest kinni ja suudles seda.

„Minu suu on kinni," sosistas ta, „ennem võib see sein reakida kui mina!"

Parun tõmbas oma musutatud käe tagasi.

„Hea küll, ma usun sind... Kui keegi küsib, mis sa siin mõisas käisid, siis ütle, et teie saks saatis su kirjaga.

Tõid mulle ka oma weski müüa. Muidu ole wait. Ja lähed siit kohe minema."

„Aga kirja annab paruni-härra mulle kaasa?"

Parun Riesenthal pidi tahtmata naeratama. Sel pojal polnud oma isa wastu mitte sutsugi usaldust!

„Ja, kirja wõid kaasa saada," ütles ta. „Oota natuke."

Ise hakkas pikkade sammudega edasi-tagasi sammuma; nähtawasti mõtles ta kirja sisu üle järgi. Wiimaks istus laua taha ja hakkas kirjutama.

Mait, kes seisis jälle alandlikult nurgas, — wait kui sukk, nägi, kuidas parun kirjutas ja ikka jälle maha tõmbas, mis ta kirjutanud, ning et ta rebis paberilehed, mille peal kiri nurja läinud, üksteise järel katki, pistes tükid taskusse. . . Näilikult polnud seesuguse kirja kirjutamine sugugi nii lihtlabane. . .

Wiimaks läks asi toime.

Walmissaanud kiri topiti endalõigatud ümbriku sisse ja see pandi laki ja pitsatiga kinni. Punane pitser oli täiskuu suurune.

Nüüd poetas parun ühe wõtme taskust ja keeras oma suure, raske kirjutuslaua pahema tiiwa sahtli lahti. Seal soris ja luges tüki aega ning näis aru pidawat. Mait kuulis raha kõlinat. Wiimaks käis käsk:

„Tule siia!"

Mait lähenes kähku.

„Ma maksan sulle su weski eest kolmkümmend wiis rubla. Kas oled rahul?"

Kolmkümmend wiis rubla! kordas Mait endamisi mõtlikult. Kas ta on siis pöörane peast! . . Nii suurt rahasummat polnud ta silm weel näinudki. . . Iga wastuse asemel kaapas ta kaks, kolm, neli korda paruni reit.

Saks aga luges talle mitu ilusat kirjut paberit ja paar haljast rublatükki pihu peale.

„Sest rahast ei pruugi sa kellelegi rääkida," kinnitas ta.

„Ei, paruni-härra, ma peidan ta nartsu sees särgi alla."

„Ja siin on kiri teie härrale. Selle annad härra oma kätte, mitte mõnele muule. Kas mõistad?"

„Tahan teda hoida kui hinge," tõotas Mait pühalikult ja tänas jälle.

„Katsu siis, et saad linna, ja ära mind enam tule tülitama."

„Ei paruni-härra silm pea mind enam nägema saama!" Ning seejuures kiindus poisi pilk sügavasti, sisendavalt selle mehe näo külge, kes oli tema isa ega olnud seda siiski mitte — olla ei tahtnud ja olla ei võinud; näis, kui tahaks poeg võtta isa pildi jäädavaks mälestuseks kaasa — ainult mälestuseks.

Parun näitas käega ukse poole ja Mait tegi juba minekut, kui kajasid eeskojast jalgade müdin ja heledad lapsehääled ning uks prahvatas lähemal pilgul lahti.

Kaks ruugejuukselist tütarlast, umbes kümne- ja kolmeteistkümne-aastased, tormasid sisse — otse Maidu rinna vastu.

„Papa, papa! Meie kanaarialind on puurist lennanud! Keegi ei tea, kus ta praegu on!" hädaldasid lapsed papa põlve ümber seisma jäädes, kuna nende pilgud ukse ees seisvat külapoissi ainult pealiskaudselt olid riivanud.

„Teie ei pea mitte minu tuppa jooksma, ilma uksele koputamata," vastas parun etteheitlikult, kuna ta silm siiski õrnal lahkusel vilksus ühe näokese pealt teisele.

„Wabanda, papa! Aga meie Hans, meie ilus Hans!" hüüdis vanem tütar, ringutades pentsikul ahastusel käsi.

„Kahju küll, kulla laps, aga teie Hanssu ei või mina ju minna otsima," naeratas papa, kuna ta pehme, valge käsi libises hella silitamisega üle tütre pea. „Kuid trööstige endid! Kui teie lind jääb kadunuks, on mul teie jaoks teine ilus lõbuasi. Lapsed, vaadake, mis siin on!"

Ja parun Riesenthal näitas tütardele laua äärel seisvat tuuleveskit.

Lapsed karjatasid rõõmlikul imestusel. Sedamaid olid mõlemad kena mänguasja küljes silmade ja sõrmedega kinni. Nende

Hõiskaw rõõm sai aga alles täielikuks, kui papa pani tiiwad käima, millega hakkas terwe weski tegewusse, puust mölder ja sulane muidugi kah — waatemäng, mis tõstis paruniipreilide õnneliku imestuse kõrgeimale tipule.

„Papa, kust sa selle said? Ütle, kust sa selle said?"

„See talupoiss seal tõi ta mulle. Ta on selle weski ise teinud."

Mõlemad plikakesed pöördusid uudishimulikult talupoisi poole, kes oskas nii ilusaid asju teha.

„Kas sina siis selle weski üsna oma peast tegid?" küsis wanem õde üsna heas eesti keeles, kuna ta uudishimuline pilk poissi arwustawalt hindas.

„Oma peast jah," kinnitas Mait ja mitte ilma uhkuseta.

„See weski saab minule!" hüüdis noorem preili kirglikult.

„Ei, minule — mina olen wanem," waidles teine wastu.

Papa aga otsustas, et ta saab mõlemale pooleks. Gotthard seadwat ta warsti kuhugi sündsasse paika üles, kus hea tuul puhub.

Mait oli waheajal uksest wälja pugenud, kaasa wõttes selle hea tasutunde, et kaks ilusat parunipreilit tema meistritööd olid kiitnud ja imestanud. „No, küll teeb ka see tige noorhärra silmad, kui ta weskit näeb," mõtles ta endamisi. „Kahju, et ma juures ei wõi olla. Tahaksin heameelega ta kadedust näha..."

Kui hundist räägid, siis ta tuleb.

Eeskojast läbi minnes sai Mait noore paruniga ukse juures weel kord kokku. Tema tuli, Mait läks. Kui nad teineteisest möödusid, ei lausunud kumbki sõna. Aga noor parun tuletas ennast wastasele weel kord meele: ta lükkas teda... Mait ei lükanud wastu. Ta mängis suurmeelset wõitjat. Muigas ainult ja mõtles: „Mis see sulle ometi aitab! Minu põlwe all olid ikka!"

Päike oli metsa taha praegu looja läinud, kui Mait jõudis mõisaõue ja sealt suurele teele. Ta kõht oli tühi ja liikmed roidunud.

„Süüa ei pakutud ja öömaja ka mitte," mõtles iseeneses ja leidis, et see on isa poolt poja wastu weidi hoolimata. Aga hea mees on teine siiski, lisas ta juure ning rõhus raha, mille ta nartsu sisse oma kopikate juure pannud, särgi all wastu südant. Ka suure punase pitseriga kirja, mida ta aukartusega ikka ja ikka jälle silmitses, peitis wiimaks põue.

Lähem kõrts ei olnud kaugel; seal ta tahtis keha kinnitada ja öömajale jääda.

Kuna Mait pööras wäsinult, aga rõõmust tuksuwal südamel mõisale selja, istus parun Adalbert von Riesenthal üksinda oma kirjutustoas — lapsed olid weskiga minema pannud — ja hõõrus mõtetes oma ilusaid walgeid sakkakäsi. Tal oli hea meel. Ja seda kahel põhjusel. Esmalt oli ta enesest ära pööranud üsna suure hädaohu ning teiseks teinud waesele külapoisile head. Ja heategu jätab ikka magusa tundmuse südamesse.

4.

„Parun Luts" läheb meistri juure.

Kodu poole minnes olid Maidu jalgadel tiiwad.

Õnnelik süda sundis teda kiiresti käima, ja nüüd polnud tal enam waja inimesi karta, ei mõisasundijaid ega wallatalitajaid; ta wõis walida kõige suuremad ja otsemad teed.

Tuleb keegi kimbutama, wõtad suure pitseriga kirja põuest ja hoiad talle nina alla — katsugu susse siis weel puutuda! Oled kaitstud nagu kilbiga. . .

Jälle wiis tee ta mööda paljudest mõisatest, küladest, kõrtsidest. Ka kolme wõõrast kirikut nägi ta. Kõige pealt jõudis ta Raplasse, sealt Juuru, Juurust Kosele. Juba teise päewa lõuna-ajal teadis ta enese olewat Harju-Jaani piirides ning mõni tund hiljem paistsid X. mõis ja rändaja kodukiila.

Ta wõis enesele kergesti kujutella, et teda ootab kodus hea saun. Ja nõnda oligi. Kuid kõik läks ometi hästi.

Terwe perekond oli toas koos, kui Mait sisse astus. Natuke aega olid kõik tummad; Maidu teretust ei märganud keegi wastu wõtta. Isegi Liisu, kes polnud muidu suu peale kukkunud, kui waja oli tapelda, wahtis nähtawa kohmetusega kadunule otsa. Wiis päewa oli teda asjata oodatud ja otsitud!

Aga kui ema märkas, et poiss oli elus ja terwe, et ta pealegi julgelt, rõõmsa näoga ja nagu pilkawa muigega neile wastu wahtis, siis kargas ta süda täis.

„Soo! Seal ta, hulgus, ongi!" kädistas ta oma nüsiwa häälega. „Kas niukest kurjawaimu ilmas enne on nähtud!

Tema jääb teolt ära ja läheb hulkuma! . . Joak, otsi malakad walmis! Oota, poiss, kui su kere enne pole maha wõetud, siis wõetakse nüüd! . . Joak, mis sa seal weel wahid ja suud maigutad!"

Jaagu laisk keha ei liikunud paigast. Ei tea, oli ta kadunu jälleilmumisest weel liiga üllatatud, wõi tundus talle määratud ülesanne wastumeelsena.

„Juku ja Anni, tooge õuest head wemblad!" karjus ema.

Aga ka lapsed ei kuulanud sõna. Nad olid esmalt nurgast laiul silmil suure wenna otsa wahtinud, siis temale argselt lähenenud ja hoidsid nüüd salarõõmuga ta kätest kinni. . . Mait wõttis midagi põuest ja andis kummalegi pihku — suured prantssaiad.

See nähis wihastas tigedat ema weel rohkem. Ta näis seda nagu enda pilkamiseks pidawat. Wihast puhkides jooksis ta nüüd ise wembla järele.

„Kas wõtad poisil kere maha wõi mitte!" karjus ta tagasi tulles Jaagu wastu.

„Hakkan mina nüüd täit meest peksma," kohmas Jaak. „Eks ta mõisas wõi wallakohtus soa muidugi."

„Ja kodus peab ilma jääma? Oled sina mul koa lapsekaswataja! . . Oota, siis tahan talle ise. . ."

Aga enne, kui ema käsi sai tõusta, astus Mait ta juure, wõttis tal malga rahuga käest ja ütles:

„Jäta järele, ema! Ma ei ole enam teie oma. . . Woata seda kirja siin!"

Ja Mait tõmbas põuest oma suure walge kirja wälja, mille täiskuusuurune pitser peerutule walgusel punas nagu werine ketas.

„Ma olen nüüd prii mees," lisas ta pühalikult juure, „ja kellelgi pole õigust mind peksta — ka mõisal ja wallakohtul mitte. . ."

Aga kaiwal poiss oskas weel teise õliga laineid waigistada. Aimates, mis teda kodus ootab, oli ta teel kaks rubla-

tükki nartsu seest wõtnud ja lahtiselt taskusse pannud; nüüd pistis ühe emale, teise isale pihku.

Mõju oli hea. Liisu waatles raha pihu peal, urises weel natuke raugewa wihaga, hakkas wiimaks üsna leplikult järele pärima, mis see kõik tähendawat, kust ta „kroonu kirja" ja raha saanud ja mis seal kirjas seiswat.

Aga uus torm ei jäänud tulemata. See pääsis lahti, kui Mait oma pöörase reisiloo jutustanud ja ema ning isa said teada, et nende wanim poeg neid tahab maha jätta. Nüüd hakkas Jaakki porisema. Liisu aga siunas ja sõimas nagu paskrästas.

„Jaak, homme päe' lähed härra juure ja keelad ära, et teda linna ei lasta! Oled ju tema isa, sinu tahtmine käib tema omast üle. Ütle härrale kohe, et ei tohi poissi ära lasta, ennem paned ta, wastase hundi, soldatiks."

Mait laskis ka selle maru enesest kannatlikult üle käia. Tal oli raha weel rohkem taskus, kui muu nõu ei aidanud. Meeleldi oleks ta oma weski terwe müügihinna wanematele annud lepituseks ja tasuks oma äraminekn eest, aga ta ei teadnud weel, kui suured kulud ootawad teda linnas, kas meister ei nõua õpperaha, kui palju on maksta selle eest, et teda wallast wälja lubatakse, ja nõnda edasi. Esiotsa katsus ta wäikese hädawalega õnne.

„Nüüd ei ole enam midagi parata," ütles ta, siludes lõuga, nagu kataks seda habe. „R. parun ise paneb mu meistri juure, see on tema enese soow, ja kui niisuke mees midagi soowib, siis ei aita teie wastupanek midagi. Meie härra kuulab ennem oma sugulase kui teie sõna."

See oli wanematele taibataw.

Ka weel teistwiisi oskas Mait nende wastupanekut painutada. Ta kõdistas nende uhkusetunnet ja äratas neis kasulootusi. Mõelgu nad ometi järele, et see neile kahjuks ei wõi olla, kui neil linnas on „meistri-mees" pojaks, kes räägib saksa keelt ja teenib head raha. Ta tahtwat neid ikka meeles pidada ja neid kitsikusepäewil pojalikult aidata.

Ka see ei jäänud mõjuta. Wiimaks jõutigi leppele. Wanemad laskfid endid ka sellest lohutada, et Juku hakkas juba asjaajajaks wenima ja Anni tagajärele samuti.

Järgmisel päewal läks Mait oma tähtsa kirjaga härra juure. Kiri loeti hoolega kaks korda läbi — nii tähtis näis ta sisu olewat ka härra meelest. Lugedes waatas saks wahel üle ääre noore teomehe poole, ja mitte just sõbraliku pilguga.

„Poiss, sa oled poole aruga," ütles wiimaks.

See oli kõik. Mait arwas heaks waikida.

Siis pisteti kiri lauasahtlisse ja saks küsis nähwakalt:

„Sa palud minu käest siis luba minna wallast wälja elama?"

„Palun küll aulikku härrat."

„Ma tahan sinu palwe edasi anda. Sulle saab teada antud, kui lubakiri walmis."

Mait, kes niisuguseid asju ei tunnud, hakkas teadaannet juba järgmistel päewadel ootama. Ta pettus aga tublisti. Nädal nädala järgi möödus — ei midagi! Nädalatest said kuud. Näis, kui oleks kogu asi unustatud. Walutawa südamega küsis Mait nõu talitaja ja kohtumeeste käest. Need ei teadnud mingit otsust anda. Härralt minna järele pärima, seda arwas Mait kardetawaks: härra ei sallinud tülitamist, see oleks asja ehk rikkunud. Nii ootas ta rahutult edasi ja waigistas ennast ainult seega, et saks ju saksa soowi ometi täitmata ei wõi jätta.

Maidu palwe käis aga waheajal üsna korrapärast käiku. Et see oli talupoja palwe, siis oli käik aeglane. Mõisniku käest läks ta kihelkonnakohtusse, kihelkonnakohtust „landstoa peale," landstoa pealt rüütelkonna nõukogu kätte. Nõukogu pidas koosolekuid, millal arwas seda heaks, ja pani Maidu palwe päewakorrale, mil juhtus. Otsus läks rüütelkonna peamehe kätte, kellel mitu aega tähtsamaid asju oli toimetada kui saata sääraft palwet edasi. Wiimaks jõudis ametlik esitis kubermanguwalitsusse. Wõi sealgi oli tööst ja toiminguist puudust. Mõne nädala puhkas siis asi seal. Alles kewadel, aprilli-

kuus, sai Mait kihelkonnakohtu kaudu lubakirja, mille eest tal oli maksta üheksakümmend kopikat tempelmaksu.

Ametlikus tunnistuses kirjutati saksa keeli ja paberil, mida ehtisid suur kroonukull wesiwärwides ja kubermanguwalitsuse pitser, et Mait Luts olewat nüüd ta omal palwel „maakohustusest“ wabastatud.

Ometi wiimaks!

Poisi rõõm oli nii suur, et ta paberit mitu korda suudles.

„Ta on siiski hea mees!“ kordas ta oma endist sõna parun Riesenthali kohta ja tõotas teda ikka tänulikult meeles pidada.

Warsti lahkus Mait isamajast.

Linna-teekonna wõttis jala ette. Isa hobused olid kewadisest raskest tööst toidu puudusel liiga wäsinud, Maidul aga noored jalad all. Wend Juku, tema nüüdne järeltulija teopoisi-ametis, ja õde Anni, wäike werewaene tütarlaps, saatsid teda lähema kinguni. Sealt waatas Mait weel kord küla ja isatalu poole tagasi — ta ees seisis liigutaw pildike nutwat talupoja-wiletsust —, siis ta sammus ruttu edasi, tundmatule tulewikule wastu. Ta noores südames wõitles lahkumise haledus wabaduselõbu ja naerataiwate tulewikulootustega.

Õhtune päike kuldas weel merepinda Tallinna lahes, kui Mait Luts jõudis Lasnamäele. All orust sööstsid üles linna sihwakad kirikutornid, tõstsid turja hallid tornidega kindlusemüürid, haljendasid noore rohelisega kaetud matsakad wallid ja ruskas kirju majaderäga — Toompea kõrgilt kaljurahnu otsas, altlinn nagu kummardades ja küürutades tema jalge ees. Mait oli käinud paar korda ennemini Tallinnas ja tunnud neist käikudest ikka suurt lõbu; linn oma kihaiwa eluga, oma suurte majade ja toredate kauplustega oli teda wõimsasti weedelnud. Nüüd aga, kus talle wõimalikuks tehtud jääda siia elama, täitis ta põue tuksuw rõõmuäreus. Ruttu sammus ta mäest alla, suhkruwabrikust mööda, piki mere äärt, mille walget liiwa ja Kalewite räpsukiwe loputasid mühawad lained, Kadrioru poole edasi. Kaunis puiestik oli weel raagus;

ainult siit ja sealt, tumedate tüvede vahelt, paistsid nooremad lehtpuud ja põõsad õrnimas haliehtes, peaaegu valendades.

Kõndides laia ja võrdlemisi otsejoonelist Narva maanteed mööda Viru värava poole, mõtles Mait veel kord oma plaanid üle. Hoolsa kuulamise tõttu oli ta juba maal paari tislermeistri nimed teada saanud. Need tahtis ta kõige enne üles otsida. Enne oli vaja võtta korter, kuhu võiks panna maha pambu, mida ta kandis seljas — seal oli terve ta varandus sees — ning puhastada nägu ja jalgu ja tõmmata paremad hilbud selga. Sest juba samal õhtul tahtis ta teatud meistrit külastada. Ta valis omale korteriks ühe „sõbrahoovi“ alevis, mida kutsuti Slabodkaks ja kus ta isaga kord peatunud ja hobust söötnud. Tunni ajaga oli ta enda teetolmust puhastanud, tuliuue kuuega rõivastanud ning natuke keha kinnitanud. Siis välja õnne katsuma!

Aukartusega lähenes ta üle Vene turu Viru väravale. Paremal ja pahemal pool vägevad kindlusevallid laiade sügavate kraavidega, mille põhjas rohendas paksu kõntsaga kaetud vesi, vallidel aga pikad mustad suurtükid, mille tumedad suud sihtisid ähvardavalt laskeavauste vahelt välja. Siin ja seal vahisoldatid, tikkudega püssid seljas. Vallide tagant ja kõrvalt kerkisid vanad keskaegsed kaitsemüürid üles ümmarikkude tornide, laskeaukude ja rõdudega. Siis tuli raske, võlvitud värav, mis, kui vankrid läbi sõitsid, tumedalt kõmises.

Varsti jõudis Mait Viru uulitsasse ja oli seega linna ning kindluse sees. Tumedad, tõsised majad määratu kõrgete telliskivist viilkatustega, raskete nikerdatud kaar-ustega võlvitud avaustes, neljanurgeliste luukidega kogu esisel ja päratu suurte eeskodadega, mille akendel raudsed trellid ees. Elukorterite aknad olid tol ajal harva uulitsa poole; majade eesmine müür oma luugiridadega tuletas meele enam aitu kui elumaju, seda enam, et pööninguluukidest alla rippusid raudsed vinnakonksud nagu kauba-aitadel kunagi. Endised

tallinlased pidasid omasemaks ja ilusamaks ehitada eluruumide aknad hoowi poole; ainult kaupluste aknad, needki wäikesed ja kitsaruudulised, elustasid tänawa poolt mõne maja eesmüüri.

Üks neist meistreist, kelle nime teadis Mait, asus Wene uulitsal, teine Niguliste uulitsal. Paraku koputas poiss asjata nende ukse pihta. Ühel ei olnud õpipoissi tarwis, teine ütles Maidu liiga wana olewat. Noormees leidis juhatuse järele ka weel kolmanda meistri. Aga see oli umbsakslane ja laskis Maidule wastata, eesti talupojast ei wõida ometi saksa käsitöölist saada, — kas poiss olewat hull!

Asjata wantsimise järgi pidi Mait esimesel õhtul minema kurwalt öömajale: teda ei t a h e t u d, ta ei k õ l w a n u d meistripoisiks, hoolimata ta tööhimust ja käteosawusest!

Kuid järgmisel hommikul läks ta uuesti teele. Tislermeistreid pidi ju Tallinnas olema rohkem kui kolm! Ja tõesti, ta leidis weel ühe — pealegi kõige tähtsama ja suurema terwes linnas. See oli meister Wittelbach, kes Rataskaewu uulitsal töötas paljude sellide ja õpipoistega.

Mait oli astunud otsekohe töökotta. Oi, kuis seal hööwlid kiunusid ja laastud lendasid! Õhku täitis peenike tolm ja see isewärki mõnus puulõhn, mida Mait nii armastas. Põrand oli üleni täis hööwlilaaste, saepuru ja lauatükikesi. Siin ja seal seisid poolwalmis mööblid — kapid, kummutid, toolid, lauad — ja nende üksikud osad. Sellid ja õpipoisid, sinisetriibulisest linasest riidest pluusid seljas ja samasugused püksid jalas, töötasid pikkade pinkide juures. Mõned hööweldasid, teised liimisid, kolmandad kopsisid puuhaamritega hööweldatud laudu kokku, neljandad nokitsesid nikerdiste kallal.

Waewalt wõeti külapoisi eestikeelne teretus wastu. Sellid heitsid sisseastuja poole küsiwa pilgu, toimisid aga edasi; üks näis oletawat, et teine pärib wõõra soowi järele, ja nii ei pärinud selle järele keegi. Õpipoisid aga, suuremad ja wähemad, pilgutasid üksteisele silmi ja näisid kintspükste ja pasteldega külapoisist nautiwat nalja.

Wiimaks pöördis keegi vanem sell küsimusega Maidu poole, mida ta siit tahtvat.

Poiss palus kokku saada meistriga.

Mis ta meistrist soovida?

Seda ei tahtnud Mait öelda. Eilsed asjata käigud olid teinud ta umbusklikuks; ta näis kartvat, et sellid meistrisse kuidagi võiksid mõjuda, et teda vastu ei võetaks. Meistrile enesele tahtis ta oma palve esitada tungivate ja seletavate sõnadega.

Ta juhatati meistri elukorterisse, mis oli sealsamas üle koja.

Mait astus suurde, kaunis lihtsasse tuppa, milles aga iga asi, mööblitest seinakellani ja pildiraamini, mõnusast jõukusest märku andis. Mait pidi enesele ütlema: siin on hea elada! Aknaid ehtisid kodusheegeldatud kardinad, helevalgeks küüritud põrandat katsid koduskootud riided, laudu ja ja kummuteid omatehtud katted, seintelt vaatasid algelised, aga oma priskete värvidega tuba hästi elustavad õlipildid — enamasti näod ja maastikud. Kõik, mis puutus selles ja läbi ukse nähtavas teises toas silma, hingas rahu ja mugavat kodusust.

Meister Wittelbach istus perekonnaga — abikaasa ja kaks tütart — parajasti kohvilauas ning suitsetas sigarit, mille hea lõhn hõljus Maidule juba eemalt vastu. Kõik neli pöörasid pead uudishimulikult ukse poole, kui poiss teretades lukutamata ja riivitamata uksest sisse astus.

Et kuulajaid oli palju ja nende seas kaks noort naisterahvast, siis kandis Mait oma palve veidi kohmetult ja kogeldes ette. See kohmetus kasvas veel, kui ta nägi, et tema soov, meister Wittelbachi juures õpipoisiks hakata, äratas kuulajate seas iseäralist tähelepanekut. Mõlemad tütred, noored täiskasvanud mamslid, pistsid pead naeratades kokku; emand Wittelbach, kõhn, kahvatu, terava ninaga inimene, mõõtis külapoissi kaunis kõrgilt ülevalt alla ning meister

ise silitas oma halli, nüri habet ja küsis kõige pealt natuke kanges eesti keeles Maidu wanaduse järgi.

„Nii wana õpipoissi ei wõi ma tarwitada," ütles ta siis pead wäristades. „Ja ka saksa keelt ei oska sa mitte. Kuidas sa üldse tulid mõttele tahta handwärgiks saada? Sa oled ju talupoeg ja pead põldu harima."

Mait hakkas seletama. Ta kõneles oma armastusest käsitöö wastu ja tõotas saksa keele õppida wõimalikult ruttu kätte. Ta ei jätnud ka oma osawust woolimis- ja nikerdustöödes mainimata ja esile tõstmata.

„Missuguse töö oled siis juba ära teinud?" küsis meister.

Ja Mait wastas punastades:

„Tegin tuuleweski, mille eest üks parun mulle maksis kolmkümmend wiis rubla."

„Soo!" hüüdis meister weidi pilkawalt. „Kahju, et ma seda kallist weskit näha ei saa. Arwan aga, et mina tema eest mitte nii palju poleks maksnud, kui mõni rumal ja rikas parun. Aga õpipoisiks ei wõi ma sind siiski wõtta. Mul läheks küll üht õpipoissi weel waja, aga seks tahan wõtta kellegi pürjeri poja. Nõnda olen senini ikka teinud."

Maidu näost hakkas ikka suurem kurbus paistma. Seegi meister siis, kelle mõnus lahke olek talle nii wäga meeldis, ei tahtnud teda saada!

„Meistri-isand, wõtke mind mõneks ajaks proowigi peale," palus ta. „Ma tahan nii wiks õppija olla, nagu teil kedagi enne põle old! Saksa keelt hakkan teiste käest ja roamatutest kohe õppima! Ma arwan, mida inimene tahab, seda ta ka wõib."

Poisi alandlik palwe näis sedapuhku kindlasti waid meistri mõlemaid tütreid liigutawat. Nad olid teda naiiwse asjatundmisega hindawalt silmitsenud, ning wanem mamsel ütles papale saksa keeli:

„Wõiksid ta ehk küll proowi peale wõtta. Ta on terane ja tugew poiss, kes tööd ei näi põlgawat. Waata, kui kindlatahteline lõug tal on ja kui ettewõtlik nina!"

„Ning kõrwad ei seisa tal pea küljest kuigi kaugel lahus," tähendas noorem õde.

„Mis head see siis tähendab?" hakkas emand Wittelbach naerma.

„No, kas niisugused laiad lahk-kõrwad on siis ilusad wõi?" haawus plika.

„Ah, sellepärast, — sulle meeldiwad ta kõrwad, nagu su õele ta lõug ja nina," lõbutses mamma edasi. „Kas tead, Georg, siis ehk wõiksid teha poisiga katset — su tütred on temaga rahul."

Meister hakkas isegi juba aru pidama. Ei wõinud temagi salata — poiss meeldis temalegi. Maidu näos, hääles, seisangus oli midagi, mis äratas usaldust, soetas sõprust.

„Kas sul ka raha on?" küsis ta wiimaks. „Ma wõtan oma õpipoistelt, kui nad tulewad õppima, sada rubla. Selle summa annan neile, kui nad wirgasti on õppinud ja mingit suuremat süüd pole teinud, pärast priiksütlemist tagasi."

„Mul on raha, aga mitte nii palju," wastas Mait. „Kakskümmend kaheksa rubla wõin meistri-isandale sisse maksta."

„Hm, seda on wähe."

Jälle pidas meister aru ning uuesti andsid tütred talle nõu see nii omapärane poiss wastu wõtta. Wiimaks waatas Georg Wittelbach küsiwalt oma kõhna teisepoole peale, kes Maitu seni üle õla jahedalt silmitsenud.

„Mamma, mis on siis sinu lõplik arwamine?"

Emand Wittelbach kehitas õlgu.

„Ma arwan, et ta on tugew poiss weekandmiseks ja puulõhkumiseks, ja et ta jaksab ka töid paremini tellijaile koju wedada kui Karl ja Fritz ja teised poisid. Aga, kullake, ta on ju talupoeg, lihtlabane külapoiss! Kas see ei käi meie maja ja äri hea nime wastu niisugust elukat wastu wõtta? Mis ütlewad ka meie sellid ja teised meistrid selle kohta?"

„Seega saaksime toime," arwas meister. „Sumptiwanemal eneselgi on maalt üks õpilane, kes oskab ainult

mõne sõna saksa keelt — kellegi külakõrtsmiku poeg. Ja paaril teisel meistril on neid kah. Tead isegi, et maalapsed pole nii rikutud kui meie linnapoisid. Alles minewal ametikoosolekul tuli kõnesse küsimus, kas me ei peaks hakkama enam maapoisse õpilasteks wõtma. Nende seas on tihti üsna andekaid päid, nagu Leopold Widriks, kelle ütlesime minewal korral priiks. Pealegi oleme sunnitud seda tegema, sest juurewool kodanikuseisuse noorpõlwest kahaneb iga aastaga, kuna Tallinnas kõik tükiwad kaupmeeste ja kontoristide juure. Meil on ju ka pühapäewa-kool, kus terasemad poisid haridusełt jõudsasti edenewad. . . Kas lugeda ja kirjutada oskad?" pöördis meister siis jälle Maidu poole.

„Oskan."

„No, see läheb juba. Kas tead, ma tahan sinuga katset teha. Poole aasta jooksul saame juba näha, mis sinust on loota. Siis kõneleme edasi. Kui näen, et sust ei saa asja, siis läheme jälle lahku. Kas oled nõus?"

Maidu südamest käis soe wool läbi.

„Täiesti nõus, meistri-isand. Sest kui mulle pool aastat annate aega, ei te mind siit enam soada minema."

„On sul luba linna elama jääda?"

Mait andis kubermanguwalitsuse tunnistuse meistrile kätte.

„Mait Luts on su nimi?" ütles Wittelbach seda lugedes. „M a i t — kentsakas nimi! Muidugi talupoja-nimi. Selle peame kohe ümber muutma. . . Kuidas peame oma uut õpipoissi hakkama hüüdma, lapsed?" keeras meister suu saksa keeles jälle oma perekonna poole.

„Matiias," otsustas emand kähku ja kuiwalt.

„Wäga õige, Sanna, — Matiias olgu ta nimi."

„Lühidalt — Mati", andis wanem tütar Emiilie nõu.

„Hea küll, me hakkame sind Matiks kutsuma. Ega sul midagi selle wastu ole, poiss?"

Mait oli päri selle ümberristimisega.

„Ja ka su liignime wõime natuke peenemaks teha," ütles meister naeratades. „Luts — see on eesti sõna. Saksa hant-

wärgil peab olema ka saksa liignimi... Mil wiisil wõiksime ta liignime natuke suursugustada?"

„See on wäga kerge," naeris noorem tütar Berta, kes wahtis poisi tunnistusse, „ta kirjutagu oma nimes „ts" asemel „tz" — ja sakslane ongi walmis!"

„Õige jah," kiitis meister lõbusal tujul. „Edaspidi õpi oma nime nõnda kirjutama: Matiias Lutz. Su liignimel on siis pikem saba taga, ja saba on uhkuse märk."

Mait laskis neid naerda ja töögata — temale oli tähtsam, et ta oli leidnud koha, ja pealegi nii suure meistri juure. Mõne kogelewa sõnaga ütles ta Wittelbachi-isandale selle eest tänu ning püüdis sooritada kummarduski, mis aga õnnestus kaunis kesipäraselt wõi weelgi halwemini, sest mõlemad plikad muigasid oma tassidesse.

„Kas tahad astuda täna kohe ametisse?" küsis meister.

„Hea meelega," wastas Mait.

Meister palus abikaasat otsida Matile puhas pluus ning käsitöölise kohased püksid ja tuhwlid, sest talupoja kintspükstes ja pasteldes ei wõiwat ta uut õpipoissi töökojas esitella. Ise aga läks wanimale sellile uue õpipoisi wõtmist teatama.

Nõnda sai Mait Luts meister Wittelbachi juure tisleri- ja puunikerdaja-kutset õppima. Sissemaksu poolest tegi meister temaga teisiti kui tawaliselt, wõttes talt üksnes kakskümmend wiis rubla kautsjoniks. Tegi weel tingimuseks, et poisi isa tuleb warsti linna ja kinnitab, et ta annab poja kuueks aastaks meistri juure.

Warsti astus Mait sinisekirjus tööriides meistriga töötuppa, kus teda tutwustati sellidele kui uut õpilast. Saksa keelt ta weel ei mõistwat, seletas meister, aga ta tahtwat selle ruttu kätte õppida, mispärast igaüks teda püüdku õpetada ning kõnelgu temaga kohe hakatusest peale seda keelt.

Kui aga Mait oli arwanud, et ta pannakse warsti mõnele kergemale tööle, milles ta oma tulewast ametit otsast peale wõiks hakata õppima, siis ta eksis. Talle ei antud tööriistu ega töömaterjali kättegi, waid teda peeti osalt kojameheks, osalt

köögitüdrukuks, osalt jooksupoisiks ja meistri perekonna ning selliде ümmardajaks. Kõigil oli õigus temale käskusid anda, isegi vanematel õpipoistel, isegi meistri tüdrukutel. Sellide seas — neid loendus Wittelbachil kaheksa meest — olid mõned tooreд ja õelad; neilt pidi Mait vahel löökegi vastu võtma. Samuti sai ta meistri emanda kaudu palju kannatada.

See oli inimene, kes pidas kõiki tema mehe leivas olevaid teenijaid madalamat liiki elukaiks, iseäranis aga Maitu, kelle talupojalist päritolu ta ei unustanud. Vara hommikust hilja õhtuni oli see emand jalul, jooksis toast tuppa, trepist üles ja alla, pistis igale poole oma nina ja tõreles vahet pidamata otsekui lõbu pärast. Juba oli Mati seda teinud, juba seda tegemata jätnud; juba ta jäi liiga kauaks välja, juba ta oli emandale vastu julgenud rääkida. Ja nõnda edasi. Aga mitte ainult Mati ei kannatanud tema pahura loomuse ja valju valitsuse all, vaid kõik kuus õpipoissi, ka kõik muud kodakondsed, ja mitte kõige viimaks meister ise.

See oli heasüdameline, lõbumeelne inimene. Ta püüdis igas asjas leplikkusega läbi saada ja pigistada väikeste süüde kohta meelelדi silma kinni. Ta ei seisnud küll mitte just oma õrnema poole tuhalabida-valitsuse all, aga palja rahuarmastuse pärast andis temale ometi sagedasti järele, ka siis, kui emanda pool oli avalik ülekohus. Niipea kui töökojas õhtul tegevus lõppenud, sõi ta kõhu täis ja läks Kanuti-gildi või mõnda joogimajja, kus ta kokku sai omataolistega ümmarguses „tüvilauas", klaasi õlle juures rahu otsima, nagu ta taotses öelda. Õhtuse väljaminekuga oli ta nii harjunud, et ta tundis enese otse haige olevat, kui ta kord mingil sundival põhjusel pidi koju jääma. Niisuguse ümmarguse laua ümber istuti siis koos, popsiti pikavarrelist piipu, mis täidetud kollase „knastriga", rüübati õllemärjukest, puhuti igapäevast juttu ja heideti kõige pealt labast, süütut nalja, mille üle kaua homeeriliselt naerdi. Enamasti tehti ka väike õnnemänguke täringite, doomino või kaartidega tuletikkude peale, mis muudeti pärast rahaga õlleks, napsiks ja suupisteiks. Meister Wittelbach, nagu

paljud teisedki tema ringis, pidas joomises parajust. Ta võis weeta lõbusasti kogu õhtu pudeli õlle juures; mõnest tema seltsilisest rääkiti koguni, nad korkida ära minnes pudeli, millest nad paar klaasi joonud, kinni ja anda selle teenrile järgmise õhtuni alal hoida.

Meister Wittelbach, nagu tema abikaasagi, oli pärit kahekolme põlwe eest Baltimaale sisserännanud saksa perekonnast. Siinsed olud — maa pärisélanikud ainult talupojad, mõisnikkude alla rõhutud orjad — õpetasid meister Wittelbachi, nagu kõiki teisi saksa kodanikke, oma rahwusest ja seisusest eriti suurt lugu pidama ja põlgama, wõi wähemasti halwaks pidama kõike, mis kandis eesti, s. o. talupoja, nime ja kõneles seda keelt. Et mitte saksa kodanikkude madalaksarwamise ja alahinnangu alla sattuda, ruttasid muidugi ka need käsitöölised, kes olid maa pärisrahwa seast mõnel õnnelikul juhul uude elukutsesse ja seisusesse pääsenud, oma rahwust ja nimegi salgama, mispärast sakslaste arw meie linnades järjest kaswas, ehk küll sakslaste sisseränd ammugi pea täiesti soiku oli jäänud. Kes neist uutest „wälismaalasist" ei olnud sakslane, oli wähemalt rootslane wõi taanlane. Isekeskis ja iseeneses teadsid nad wäga hästi, kes nad on ja kust pärit; nende wigane saksa keelgi ja selle wõõrik hääldus ilmutasid seda pärissakslastele. Aga nende ühised tulud nõudsid sest pidada suu ja endale luuletada wõõras rahwus kaela. Pealegi oli üldine seltskondlik arwamine, et see, kes rääkis saksa keelt ja oli saanud pisut koolíharidust, ei wõinud enam eestlane olla, sest eestlane tähendas talupoega ja talupoeg ei mõistnud saksa keelt ning oli koolitamata.

Meistri enesega sai õpipoiss Matiias Lutz kõige paremini läbi. See mees pani tema töö- ja õpihimu, hiljematel aastatel ta häid andeid tähele — wähemasti terasemalt kui wanim sell, sakslane Oskar Brandt, töökoja juhataja ja meistri asemik. See oli wa kõrk, turtsakas ja salaline isend, kes tegi õpipoisi elu kibedaks, iseäranis aga Matil, sel „talupojalogardil," nagu ta teda nimetas. See isand näis olewat

igaühele kade, kelle peal wiibis meistri silm wähe lahkemalt; ta pidas ennast äri hingeks ja tugisambaks ning arwas järelikult üksnes endal olewat õiguse pälwida meistrilt kiidusõnu ja usaldust. Selliste seas oli Brandtil wähe sõpru, õpipoisid aga pidasid teda kõik oma weriwaenlaseks. Tal oli aga eriline osawus kohelda peenesti ja paeluwalt töötarwitajaid ning sobitada nendega kaupa; sellepärast ta seisiski meistri juures lugupidamises, kuigi see teda isiklikult wahest ei armastanud.

Mati õpipoisi-põlwe raskusi aitas kergendada ka meistri tütarde lahkus tema wastu. Mõlemad noored neiud — üks kahekssateistkümneaastane, teine aastake wanem — leidsid papa uues õpipoisis uudust ja omapära, mis on mehele naiste juures alati heaks soowituseks. Kui Mati talupoja-riides ja pasteldes, juuksed pikad ja nägu päewitanud, teatud hommikul nende ees oli seisnud, olid neiud seda uudust ja omapära ainult tuhmilt tajunud. Nüüd aga, kus ta wälimuselt ka weel moodsaks saanud, kus ta esines pühapäewiti paremas riides, pügatud ja soetud peaga ning walgeks ja õrnaks muutunud näoga, — nüüd oli mamslite ühine otsus see, et ses Matis sisaldub peale jumeka poisi weel mingi waimne harukordsus ja hingeline erinewus. Nad aimasid temas mingit peitunud, maskeeritud kangelast, wahest mõnda suurtsugu salaolewust, leides tema näost peeni, uhkeid, weetlewaid jooni, ta silmist lausa luulet ja romantikat — kõik märgid ja tunnused, mida awastawad ja usuwad naised kõige meelsamini plika-eas.

Meistri tütarde sõprus — kui seda nõnda wõis nimetada — oli Matile mitmes suhtes tulukas. Iseäranis saksa keele õppimises. Ta läks tihti oma lugemis- ja kirjutusraamatutega nende palwele, kui ta ühest wõi teisest asjast ise jagu ei saanud, ning mamsel Emilie ja Berta, kes olid oma aja kohta hästi koolitatud, andsid talle meeleldi juhatust. Niisama püüdsid nad temaga ta palwel kõnelda igatahes saksa keelt ja parandada tema keelewigu. Neil oli Matilt luba iga wea üle

naerda ja teda röögata, sest siis jäid, nagu seletas poiss, vead ja nende parandused talle kõige paremini meele.

Mati kui auahne, püüdlik iseloom oli raudse tahte ja väsimata virkusega varustatud õppija — nii oma ametis kui ka üldise hariduse omandamises ja võõra keele õppimises. Õhtuti, kui kõik sellid ja õpipoisid töökojas oma mitmekordseil naridel magusasti norskasid, istus temake veel oma raamatute juures ja tuupis endale pähe, mis sinna iganes mahtus. Pühapäevad pühendas ta pea täiesti õppimisele ning pühapäevakoolist, kus ta varsti arenes õpilaste esirinda, ei puudunud ta ainust tundi. Ja et tal oli lahtine pea ja hea mälu, siis ta jõudis vähese ajaga palju koguda ja palju tallel hoida.

Juba kolmandal õpiaastal kõneles Mati käsitöölise ja pealegi õpipoisi kohta kaunis rahuldavalt saksa keelt, neljandal aastal oskas juba ilma liiga suurte vigadeta saksa keeli kirjutada ja õpiaja lõpu poole võis vaevalt keegi veel öelda, et see poiss tuli mõne aasta eest otsekohe adra tagant kintspükstes ja pasteldes linna ning kõneles ainuüksi põlatud „maakeelt."

Mati enese palvel ja tema silmapaistva ande tõttu oli ta töökojas pandud peenemate nikerdustööde peale. Siin ta jõudis veel rutemini edasi kui keele- ja raamatutarkuses. Vanema õpipoisina tegi ta juba töid, mis olekſid auks olnud vilunud sellile. Ta oli väsimata uute mudelite otsimises ja ühendlemises ning mõtles neid vahel ka iseseisvalt välja — lugu, mis Oskar Brandti mitte vähe ei pahandanud, meistrile aga seda enam meeldis. Kuna vanasell ninatarga külapoisi ettepanekuist ja kavanditest nii mõnegi ära laitis, tagasi lükkas, või meelega unustas, võttis meister Wittelbach nii mõnegi, mis tal kätte puutus, tarvitusele ja jagas algatajale teenitud kiitust. Ta tunnistas hea meelega kõigile, et katse, mis ta külapoisiga teinud, läinud kõige paremini korda. Mati oli proovaaja hiilgavalt sooritanud ja õpiaja hea lõpp polnud enam kaugel.

Juba hakkas Mati und nägema oma „sellitükist". See pidi saama ilus — ta võttis selle enesele vaimustuse ja auahnusega ette. Oodatud proovitöö tuligi kuuenda õpiaasta viimasel poolel. Temale tehti „auväärt tisleriameti" poolt ülesandeks, ehitada ilulaegas, milles olekssid kõik tisleriametis ettetulevad tähtsamad nikerdus-algkujud heal kooskõlal ühendatud. Ülesanne polnud kerge, aga see Matit just rõõmustaski. Nüüd ta võis ometi näidata, mis oli tal peas ja sõrmedes ja mida ta ligi kuus aastat õppinud. Nüüd ta võis luua lõvipäid ja kalasabasid ja irvitavaid sarvikuid kentsakate kasvude ja lehtede vahel — veel ilusamaid, stiilsemaid ja peenemaid kui need, mis ehtisid X. härra kappi ja lauda. Rõõmulisel ärevusel ja kunstnikuõhinaga asus ta proovitööle.

Vaheajal oli hea meister asja peale mõelnud, mis Matil enesel üsna meelest läinud. Viimane oli küll mõisniku maa küljest vallandunud ja linna elama võinud asuda, aga ta ei seisnud seal veel kodanikukirjas, ei olnud veel „linna all üleval". Seda pidi aga tolleaegne käsitööline olema, muidu ta ei võinud saada selliks. Ümberkirjutus maksis tüki raha, mida Matil enesel polnud. Siin tuli meister Wittelbach talle palumata appi ja toimetas ta kodanikukirja enne kui valmis Mati sellitöö. Virgast, andekast töölisest oskas isand Wittelbach lugu pidada.

5.

Matiias Lutz saab selliks.

Õpipoisse öeldi, nagu uuema ajanigi weel pruugiks, igal aastaweerandil „priiks": lihawõtteks, jaanipäewaks, mihklipäewaks ja uusaastaks. Kui waja, kutsuti amet seks ka erakorraliselt kokku, kuid selle eest pidi õpipoiss, kelle palwel see sündis, maksma erimaksu. Meister Wittelbachi õpipoiss Matiias Lutz oli ta enda palwel lihawõtte-kwartaaliks aulise ameti ette kutsutud, et wastu wõtta selle otsus oma sellitöö kohta ning oma priiksütlemine.

Mati proowitöö oli saanud aegsasti walmis. Kodus äratas see imestust ja mitte wähem kadedust. Ametis, kuhu teos oli proowimisele wiidud, öeldi, et see on ennemini meistri- kui sellitükk. Mati enese soowil, mida meister Wittelbach meeleldi toetas, oli talle saanud raskem ülesanne osaks, kui oli tawaline. Ja sellest oli ta, nagu meister wõis ette arwata, kõige paremini jagu saanud. See endine külapoiss tegi Wittelbachile weel kogu „kiiduwäärt sumpti" ees au; seda pidi meister rõõmsasti käsi hõõrudes endale ise tunnistama ja laskis seda ka teisi tunnistada.

Tähtis päew jõudis kätte.

Mati tõmbas endale weidi kitsaks jäänud musta leeriülikonna selga, pani mamsel Berta kingitud helewalge maniski ette, wõidis oma helkjad juuksed õliga ning kiskus saapad jalga, mis olid nii läikima wiksitud, et tarwita kas wõi peegliks. Ka tolleaegse selli uhkus ja wäärikuse märk — hiilgaw torukübar — ei puudunud; selle kentsaka peakatte, mida sellid

kutsusid „hirmutoruks“, pani ta täna esimest korda pähe.

Kui ta nõnda mamsel Berta ette astus — see oli teda enne äraminekut soovinud näha —, punastus neiu üsna — nii nägus ja peen noorisand seisis ta ees! Kes oleks võinud arvata, et külapoisist, kes siinsamas toas, pastlad ja kintspükssid jalas, nii härdasti oli palunud õpipoisi kohta, kuue aasta pärast saaks härrasmees, keda võis mõne noore paruniga kergesti ära vahetada...

Neiu Berta oli nii kohmetu, et ta teda ei märganud kiita ega pilgata, mida ta muidu tingimata oleks teinud. Ta punastus veel kord, kui noormees teda tänas maniski ja kõige muu hea eest, mis talle ta õpipoisi-põlves mamsli poolt osaks saanud. Ja kui Mati uksest läks, vaatas neiu talle hoopis isevärki pilguga järgi. Selles nagu õitses ja säras midagi.

Meistri vanemale tütrele ei saanud Mati oma tänu avaldada ega ennast temale näidata, sest see ei olnudki enam majas. Ta oli ligi kahe aasta eest noorele tündersepp-meistrile, kes isalt jõuka äri pärinud, mehele saanud.

Nüüd läks noormees graviteetlikul sammul, teadlik oma imponeerivast ilmingust, Kanuti-gildi, kus tähtis etendus varsti pidi algama.

Esimest korda elus tohtis Mati jala selle maja läve üle tõsta. Oli see ju meistrite püha esinduspaik, kuhu õpipoisse millalgi sisse ei lastud, kuna sellid enamasti eneste „häär-berides“ koos käisid. Seisusemüürid ja ametiseinad olid tol ajal, rohkem kui kolmveerand sajandi eest, üle- ja läbipääse-matud.

Mati pidi ootama, kuni teda tislermeistritest koosseisuva „ameti“ ette kutsuti. Temaga ühes ootasid täna veel viis õpipoissi priiksütlemist, aga need olid teistest käsitöö-liikidest.

Joogid ja pealevõtted, millega ta ametiliikmeid pärast priiksütlemist tahtis võõrustada, oli ta juba valmis tellinud. Raha seks oli ta meistrilt saanud. Wittelbach kinkis talle hommikul need kakskümmend viis rubla, mis see õpipoisina talle sisse maksnud, tugevate intressidega tagasi.

Matiias Lutz kutsuti viimaks koosoleku-tuppa.

Väiklases kõrges ruumis, mille seintelt vaatasid alla endiste gildiivanemate suured piduliku õlimaalid, seisis pikk, rohelise riidega kaetud laud. Selle ümber, kõrgetoolistel toolidel, istus arvkond isandaid, nooremaid ja vanemaid, kõhnu ja pakse, ühed tihedate juustega, teised läikivate kiilaspeadega. Need isandad, selle tisleriameti auväärt liikmed, olid täna Mati kohtumõistjad ja saatusesepad.

Laua keskpaigas troonis elatanud ametivanem ehk eltermann Ludwig Bender, tema kõrval, paremal ja pahemal käel, esimene ja teine kõrvalistnik, Mati meister Georg Wittelbach ise ja meister Arnold Schubbe. Muude lauas istuvate meistrite, ameti lihtliikmete seas silmas Mati ka neid kolme, kes teda kuue aasta eest ei tahtnud õpipoisiks vastu võtta. Samuti võtsid koosolekust osa ka sellideliidu mõlemad laekahoidjad ja kaks vanaselli.

Keset lauda, vanema ees, seisis ametilaegas, ilus nikerdustega ehitud ja kolme lukuga varustatud puukast, milles alal hoiti ameti raha, raamatuid ja dokumente. Laua otsal nägi Mait oma sellitööd, nikerdatud ornamentidega kaetud ilukasti, meistrite proovivate pilkude all seisvat.

Ametilaeka kaas oli kinni olnud, kui Mati sisse astus; meistrid suitsetasid ja ajasid naerdes juttu. Niipea aga kui õpipoiss ukse enese taga oli kinni pannud ja alandlikult keset tuba seisma jäänud, tõstis eltermann laeka kaane üles. See oli märgiks, et koosolek on avatud. Sedamaid pandi sigarid suust, lõpetati jutung ning naer ja tõsiste, pea pühalikkude nägudega istus terve kogu laua ümber. Laeka avatud kaas nõudis siin sama aukartust nagu kohtukull kohtus.

Ametivanem Bender, vähese valge juuksega, habemest lagedaks aetud põskedega väiklane isand, pööras oma päratu suured välkuvad prillid Matiias Lutzi poole.

„Mis on su soov?" küsis ta kohtumõistja tõsiduse ja kõrgusega.

Ja Matiiasel oli vastata:

„Ma soowin ülikiidetud tisleriametilt, et mind kirjutataks õpipoisina wälja ja öeldaks sellina priiks."

„Tunned sa meie ametisõna?"

Matiias ütles selle üles. Nagu algkõne, nii oli talle ka ametisõna enne pähe õpitud. Ühtlasi pidi ta piinlikul hoolel tähele panema, et ta oma kehahoiu, käteliigutamise, silmawaate ning kogu oma olekuga pühaks peetud wiisakuspruukide wastu ei eksiks. Muidu oli karta karistawaid märkusi, isegi pikemaid noomitusi. Kõige eel pidi ta aga oma wastuste üle walwama. Need pidid olema lühikesed, selged, aupaklikud. Iga wasturääkimine, ka põhjendamata laitusele, oli keelatud.

Kõige pealt kuulutas meister Wittelbach, et ta oma õpipoisi Matiias Lutzi, kes tema juures kontrahis määratud õpiaja läbi teinud, täna priiks ütleb, mispeale ta kontrahi ametile ette luges. Siis algas ametiwanem wäikest kõnet.

Selles waatas ta kandidaadi õpipoisi-põlwe peale tagasi, tuletas ta wigu ja woorusi meele, seletas, kuidas meister tema eest isalikult hoolt kannud, teda õpetanud, kaswatanud, toitnud ja katnud, teatas, et meister oma õpilasest, selle eksimusi armulikult unustades, ainult kiitwa tunnistuse annud jne. Siis järgnes isalik manitsus, kuidas Matiias Lutz ennast sellina peab üles pidama, kuidas tal oma leiwaisa tulusid igatahes on silmas pidada, kuidas ta ainult woorusliku, jumalakartliku, kaine eluga ausa ja tubli käsitöölise nime pälwib, kuidas ta peab walwama, et õpipoisid ülekäte ei läheks, wiina ei jooks, sigareid ei suitsetaks ega meistri tööaega ei warastaks ning kuidas ta õpipoisse kristliku kannatusega peab õpetama, nagu teda ennast on õpetatud.

Pärast eltermanni wõttis sõna esimene kõrwalistnik, meister Wittelbach ise. Ta ei olnud suurem kõnemees, wähemasti mitte pidulistel wõi pühalikkudel puhkudel, siis, kui talle tehti k o h u s e k s kõnelda. Sellewastu wõis ta õllelauas, „eneste keskel", tundidekaupa rääkida; siis ei tulnud tal sõnadest, mõjuwatest kõnekäändudest, iseäranis aga heast naljast kunagi puudus kätte.

Meister Wittelbach kõneles ainult mõne sõna, aga need olid Mati kohta wäga austawad. Ta kiitis soojalt oma õpipoisi wirkust, wiisakat ülespidamist ja häid andeid ning tunnistas, et tal säherdusi õpilasi mitte palju pole olnud. Ainult moodu pärast, et noormeest mitte upsakaks teha, siputas ta mõne laidumaitselise lause sekka ning lõpetas oma kõne manitsewate ja õpetawate lõpplausetega.

Kui teinegi kõrwalistnik, kuiwetanud näoga wagune ja unine isand, mõne pea arusaamatu fraasi oli huulte otsalt pillanud, wõttis eltermann jälle sõna.

Ta kuulutas Matiias Lutz'ile, auwäärt meister Georg Wittelbachi õpipoisile, et ülikiidetud tisleriamet tema sellitööd on proowinud ning otsusele jõudnud teda õpipoisist wälja kirjutada ja sellina priiks öelda. Senine õpipoiss Matiias Lutz ärgu mõelgu aga sellepärast weel, et tema sellitükk aulise ameti poolt a i n u l t kiitust on leidnud, et see on ilma wigadeta. Ei poolegi. Sel tööl olewat nii mõnigi wiga küljes. Nende wigade eest pidawat noor sell ametiseadlust ja wana pruuki mööda trahwi maksma. Ja nüüd loendas ta mitu wiga ja puudust, mis leida Mati laeka küljes, ja määras igaühe eest trahwi suuruse ära.

Walus arwustus ei suutnud aga Mati meelt rõhuda: ta teadis, ka see oli ainult pruuk ja komme. Nõnda arwustati iga sellitükki. Sel wälisel kujul sunniti noort selli waid ameti kahte laekasse andeid ohwerdama: ameti üldisesse ja ameti waestelaekasse.

Mati tõmbas sedamaid punga taskust ja maksis trahwid eltermanni määrust mööda kinni. Summad polnud just suured: enamasti alla rubla.

Kui temale seepeale ta sellikiri oli ette loetud ja ära antud, sirutati talle käed wastu ja soowiti õnne. Sedamaid oli üks wahesein langenud, sest talle öeldi nüüd „sina“ asemel „teie“ ja pandi ta ametilaua ette istuma. Õpipoisist oli saanud sell — poolest inimesest kolmweerand inimest, sest täiewäärtuseline isik wõis siin ringis olla ainult meister.

Nüüd algas meistrite pidulik wõõrustamine uue selli poolt.

See tõi sisse weine, kooke, puuwilja, sigareid. Wein walati suurde, antiikse kannu, mida ehtisid mitmesugused kingitud mälestusasjakesed, nagu ka laua peal seiswat laegast, mille kaas löödi praegu kinni, sest koosoleku ametlik osa oli lõppenud.

Kui Lutz oli teatud joogisõna öelnud ja ise pealt rüübanud, hakkas kann kombekohast järge mööda ringi käima. Sigarid pandi suitsema ja mõnus, ebasundlik jutung ühendas noort selli lühikeseks ajaks meistritega.

Pidu teine ja pikem pool järgnes häärberis sellide seas.

Matiias pidi gildist wõtma selliühingu raske ametlaeka õlale ning kandma ta mõlema laekahoidja ning wanaselli saatel häärberisse. See oli Müüriwahe uulitsal. Sinna oli keegi noorsell ametiwennad waheajal kokku kutsunud, nende seas ka paar wanemat õpipoissi, kes aitasid pidulisi ümmardada. Samuti ilmus meister Wittelbach Mati palwel hiljemini häärberisse.

Ka siin pandi wanu sumpti-aegseid kombeid ja pruuke tähele — niihästi uue selli wastuwõtmises awatud laeka juures kui ka joomises ja kõiksugu tembutustes, millest üks üleannetum kui teine.

Kõige eel peeti uue selli üle kohut. Igaühel oli õigus teda süüdistada; kõik ta õpipoisipõlwised patud kanti ette — ka niisugused, millest Mati hing midagi ei teadnud. Üks sell tõstis ta peale näiteks kaebuse, Mait käinud uulitsal kepiga; teine, et tal olnud kord kübar peas; kolmas, et olewat teda näinud suitsetawat; neljas, ta „patseerinud" neiudega; wiies, et Mati ei olla teda kord teretanud wõi mitte küllalt aupaklikult teretanud. Kõik need olid asjad, mis õpipoisile keelatud, ja süüd, mis nõudsid karistust.

Karistus pandi süüdlasele siingi rahatrahwi näol peale. Lutz pidi maksma laegastesse iga süü eest teatawa summa, mõne eest ostma ka jooke. Õhtu jooksul leiti weelgi kimbu-

tusi, millega kukutati wastküpsenud sell kui ka muud ametiwennad sisse ja mõisteti karistuse alla. Matiias pidi ennast kogu aja laskma nokkida ja tögada, ilma et ta oleks tohtinud sellest wihastuda. Sest igale pahakspanekule järgnes omakorda karistus ühel wõi teisel näol.

Häärberis söödi ja joodi noore selli kulul terwe öö. Muidugi pidi wiimane enda purju jooma, sest kannu tühjendamises ei tohtinud ta kellestki maha jääda, ja kannu pandi teda tühjendama ka mitmel otsitud wiisil.

Esimest korda elus tundis Mati, et maakera tema all käib ringi, ning esimest korda elus ei mäletanud ta teisel päewal, kuis ta oli öösi koju saanud. Ta leidis enda hommikul täies pidu-ülikonnas, manisk kortsunud, kaelarätt määrdinud, wõõrast koikust. Algades haaras mehike oma walust lõhkewa pea ümbert kinni ja needis joomise põrgu põhja.

Aga täna peeti töökojas pidu edasi. Matiias pidi sedamaid „peaparandust" muretsema ja ise muidugi jälle kaasa jooma. Weel kolmandal ja neljandal päewal oli sellide seas neid, kes nurusid talt pidu tagatippu. Waene noor sellike tänas taewast, kui pidunädal wiimaks möödus. Ta pea oli nii raske ja tasku nii tühi.

6.

Uus eesmärk.

Esimesel ajal peale sellinemist maitses Matiias Lutz oma vabadust noore inimese himu ning õhinaga. Ta sirutas oma kohmetunud liikmeid, nagu ta ise naljatas. Elas lõbusasti häärberis ametiwendadega, käis wirgasti perekondlikes sõõrides, keerutas pidudel tantsujalga, wõttis osa wäljasõitudest Wiimsesse ja Kosele, Tiskresse ja Joale, ega jäänud ühestki pulmast ära. Oma aiwala, rõõmsa, wiisaka loomu tõttu oli ta iga, oma sileda wälimuse ja taktikindla tantsu pärast eriti naiste juures lugupeetud. Ilma Matiias Lutz'ita ei olnud wiimati enam üheski seltskonnas õiget elewust.

Kuid Matiias Lutz ei olnud mees, kellele niisugune kerge, ainult pealiskaudsele lõbule pühendatud elu pikapeale oleks meeldinud. Seesmisel sunnil, pool-ebateadlikult katsus ta elule anda tuuma, otsida sellele kõiges liikuwuses paigalseiswat keset. Tal pidi midagi olema püüda, tal pidi seisma eesmärk silmas, mida waja saawutada. Seda nõudis juba auahnus, mis paisus tal loomuliku omadusena põues.

Matiias hakkas jälle tõsisemalt tööle. Seda tegi ta osalt töö enese pärast, mida ta armastas, uute ülesannete pärast, mis teda erutasid; osalt aga ka, et koguda wirga töö kaudu kapitali. Kapital on asi, mis tiiwustab inimest, mis annab talle wäge ja wõimu: seda wõis Matiias näha iga päew ja igal sammul. Ja tema soowis endale tiibu, igatses omale wäge ja wõimu. Lapsepõlwine wiletsus seisis tal weel selgesti silma ees. Kuis pidi isa ja ema, kuis oli ta ise pida-

nud werisel higil rohmima ja rübelema, et hoida ainult paljast hinge tuima, roidunud ihu sees alles — kõik õieti tüki aganase leiwa, takuste riiete ja haiswa suitsuhurtsiku eest. Tal oli olnud õnn sest kurwast, ainult loomale omasest elust pääseda. Kas pidi ta siia seisma jääma, kuna redelil oli weel pulki, mis wiisid kõrgemale? Ei, ütles ta enesele, püüa ronida, niikaua kui suudad. Mida kõrgemal oled, seda magusama tundega waatad ülalt alla — maha oma armetuma lapsepõlwe, kogu oma haleda minewiku peale!

Ja Matiias hakkas ronima. Oma tööga püüdis ta ronida. Ta sai hoidlikuks, säästis niikaua kopikaid, kui neist sai rubla, ja niikaua rublasid, kui neid sai kümme. Juba kujunes talle silma ette armas pilt, kuidas tal on kord nii palju sadasid, et wõib mõne tisleriäri osta — juba kõdistas teda meistri nimi ja meistri au.

Ta ei salanud enesele, et tee on pikk ja waewaline. Saada tööga jõukaks, koguda sellipalgast kapitali — oi, see nõudis kannatust, jõupingutust, enesesalgamist, kõige pealt aga aega, palju aega! Teine suur takistus kaswas tolleaegseist oludest. Sumptid ei tahtnud eestlast meistriks teha. Peeti wanast kõrgist põhimõttest kinni, mille järele „mittesakslastele“ (Undeutsche) ei awatud teed meistri au juure. Ehk olgu siis, et säherdune sell oli mõne meistriga kogemata saanud sugulaseks, mida just sagedasti ette ei tulnud, wõi et ta kosis sakſa wõi saksastunud meistri tütre naiseks, mida juhtus weelgi harwemini. Ja Matiiase endine talupoja-seisus oli linnas kõigile nii tuttaw. Selliks ta kõlbas, osawaid ja usinaid töölisi oli meistri-isandatel waja, ent meistriks mitte, — seks oli ta alatu minewik liiga wähe peidetud ja unustatud.

Seal pakuti Matiiasele korraga ootamatult poolt awitawat kätt. Talle pisteti nõiapulk pihku, millega ta takistawad kiwid teelt waewata wõis kõrwale weeretada. Lage rada paistis talle korraga silma — lage nimelt esimese waate järgi.

Matiias hakkas tähele panema, et meister Wittelbachi

noorem tütar waatas tema peale pilguga, mida waewalt wõis mõista wõõriti.

Mamsel Berta pidas imelikul kombel ikka weel neitsipõlwe, ehk ta aastatelt küll juba seal seisis, kus jõuka, lugupeetud kodaniku warapärija ei tohtinud seista, kui ta pole puruwigane. Ja mamsel Berta polnud mitte ainult terwe tüdruk, mitte ainult korralikult kaswatatud ja „koduste wooruste" poolest iga teise kodanikutütre wääriline, waid teda ei wõidud nimetada jumetukski, kuigi ta polnud otse silmatorkawa ilususega õnnistatud.

Neiu Berta oli nooremas eas paarile kosilasele, kes talle ei meeldinud, „annud korwi". Tugedes oma lugupeetud perekonnale, weel enam aga oma pärandusele, walis mamsel Berta tol ajal palju. Oli tal ju oodata sulakapitali kõrwal kolmekordne kiwimaja ja — kui ta tulewane on tisler ja soowib tulla koduwäiks — terwe suur äri, sest wanema tütre weimewaka oli meister teise, wähema majaga, aga suurema wallaswaraga aufasti täitnud.

Mamsel Berta walis, ja see sai talle saatuslikuks. Wanemad aga olid teda walida lasknud, sest et ta nüüd ju nende „ainus" oli ja et nad isegi walisid. Sel wiisil tehti kosilased araks, — nad ei tahtnud nina põletada, nagu nende eelkäijad. Pealegi polnud Tallinnas jõukaist kodanikutütreist puudust — kodanikud elasid hästi makstud töö ja odawa elu tõttu kõik wäga toekalt, käsitööl oli weel kuldne põhi — ning weel wähem puudus oli Tallinnas i l u s a i s t kodanikutütreist. Ka selle poolest käis nii mõnigi mamsel Bertast üle.

Wõib ka olla, et üks wõi teine kandidaat neiu Wittelbachi karakterist mitte kõige paremat ei kuulnud. Mammad ja tantad, kes käisid Wittelbachi majas kohwipidudel — need pidud olid tal ajal weel rohkem moodis kui meie aegu — leidsid wahest, et mamsel Berta polnud mitte üksnes näolt emaga wäga sarnane, waid ka oma seesmise mina poolest, oma rahutuma waimu, terawa keele ja sügawasti juurdunud uhkusega, mis kaldus nii sagedasti kõrkuseks.

Olgu kuidas on, mamsel Wittelbach näis olevat kosilastel jäänud kahe silma vahele. Juba häbenes viisakas inimene küsida ta aastate järgi. See muutis neiu meele nii mõrudaks, et ta lõi veel hiljuti ühele veidi elatanud tahtjale otse tasuhimust trotslikult suu peale.

Ta näis veelgi tahtivat oodata.

Keda?

Seda noort selli, endist talupoissi, kes oli temast ligi neli aastat noorem, kellel polnud muud kui sile nägu ja nädalapalk ning — mis kõige kaaluvam — kelle vanemad elasid küla suitsusaunas ega kõnelnud sõnagi saksa keelt!

Mõte oli Matiiasegi meelest esiotsa nii veider, et ta raputas aina pead. Berta Wittelbach ja — tema! See seisuseuhkeim kõigi uhkete seast ja — Mait Luts, keda meister kord ta madala sünni pärast ei tahtnud õpipoisiks võtta! Matiias arvas end eksivat. Võib olla, et mamslile ta välimus veidi meeldib, ta iseloom, ta rõõmus meel. Aga sellest kuni — s e l l e n i on veel pikk tee... Ja ta püüdis oma nähiseid maha salata.

Aga nad tulid jälle, kordusid. Ja nüüd harjus noor sell enesele ütlema: Kes teab? Naisterahva süda olla suur mõistatus. On ju ennegi juhtunud, et kõrge himustas madalat, rikas vaest... Armastus teha noorigi neiusid vahel peast segaseks, miks siis mitte ka vanemaid — pealegi neid, kelle valik on juba kokku kuivanud...

Matiias arvas, ta oleks kohe nõus, kui mamsel Berta aga tahaks. Tema esimene pilk ei langenud mitte naise, vaid selle peale, mis kõlkus naise küljes. Ja seda oli palju. Vaese noore selli kohta päratu palju. Meister Wittelbachi koduväi — üksi seegi maksis midagi, see paljas nimetus. Ja siis suur korralik äri, ilus kolmekordne maja ning vaka põhjas, muu vara all, kulda — arvatavasti head kamalutäied kollast kõlisevat õnne!... Mati, ole õnnelik, ära lase niisugust käest, teist pole nii kergesti leida! Kas sa ei näe, ei kuule, ei katsu käega, missugune nõiavõim on rikkusel! Kas sa pole

alama inimesena koorukesi küllalt närinud — võiksid varsti istet võtta ka isandate lauas! Kas sa pole höövelpingi kallal küllalt tukerdanud — võiksid edaspidi käed kord ka puusa panna!...

Asjal on muidugi ka oma halb kida: Berta vanemad. Nende hingesse ei taha lugu teadagi naljalt mahtuda.

Küll pidas meister Wittelbach kainest, ausast, töövirgast ja tööosavast sellist suurt lugu ja ennustas talle isegi head tulevikku — veel enam: ta näis teda armastavat nagu oma poega. Aga meister Wittelbach oli ikka meister Wittelbach ja Mait Luts — Mait Luts. Kuigi meister Wittelbach ise oleks tahtnud — teised ei tahtnud, seltskond, kelle mõjule meister Wittelbach alistus, oleks olnud vastu. Ja kes tahaks heituda meelega seltskonna vande alla.

Palju kardetavam aga oli veel emand Wittelbach. Missuguse ülalt alla vaatega ei kõnelnud see püstninaga kodanlik kõrgus igast „mitte-seisusekohasest" inimesest, millise põlgusega kõigist alamaist teenijaist! Talupoeg muidugi oli elukas, kelle peale ei maksnud vaadatagi. Ja nüüd kujutatagu endale, et Mati isa või ema kord tuleb linna poega vaatama, ja selle poja naine on Wittelbachi emanda lihane tütar, ja see peab neid „pastlaprantslasi" vastu võtma, nendega läbi käima ja nendega kõnelema — „maakeelt" kõnelema! See oleks ju teater! Kometimäng terwele linnale!... Mati mäletas väga hästi, mäherduse nina ja suuga läks meistri emand temast ja ta isast, va Konna Jaagust, mööda, kui see linnas käies paar korda oli poja poole sisse astunud. Emand põlgas neil korril poega vist veel enam kui isa, sest miks võttis poeg, meister Wittelbachi sell, niisuguse inimese üldse jutule? Talupoeg jääb talupojaks, kuigi ta kodanikuks on saanud — võis emand endamisi mõelda.

Jah, need olid suured takistused, mille vastu kerge ei oleks võidelda. Kuid mis puutus võitlusse, siis varustas mamsel Berta Matiiast usaldusega. Sel tüdrukul oli perekonnas mõju. Ta seisis emaga võimu poolest ühesugusel astmel. See mõju

põhjenes esiteks suurel armastusel, mida kandsid vanemad neile ainumaks lapseks jäänud tütre vastu; mamma õrnus oli seda sügavam, et ta arvas tütre nii mitmete luhtaläinud kosjade pärast olevat õnnetuma. Teiseks põhjenes Berta mõju ta visas, julges ja teovõimsas loomuses. Nii mõnigi kord oli ta oma tahte, kõigest vastupanekust hoolimata, läbi võidelnud. Ses suhtes ei annud ta emale, keda majas nii väga kardeti, palju järgi.

Lahtiseks küsimuseks jäi Matiiasele muidugi, kas ta nähtised mamsel Berta kalduvusest tema poole, millele ta kogu oma õhulossi ehitas, seisavad tõe põhjal, see on, kas neiu kandis tema vastu tõsisemaid tundmusi südames, või aga leidis ta ainult meeldiva poisi olevat, kellega ajaviiteks ja lohutuseks sünnib sõbrustada. Mis puutub Matiiasesse, siis oli ta nõu kindel Bertale igal viisil vastu tulla ja tema tundmusi, kui neid olemas, edendada; seks oli pakkumine liiga suur, liiga tulus ja sobis hästi noormehe ahnete ja auahnete plaanidega. Matiias oli pidanud nii kaua käsu all olema — nüüd ta tahtis ka ise kord käskima hakata. Selle eesmärgi saavutuseks oli hea küllalt iga pakutav vahend.

Kas ta teda võiks armastada? Seda küsimust ei pannud Matiias enesele ettegi, ja kui ta seda kord tegi, siis kostis ta enesele ärimehe südamerahuga: Miks mitte? Mis tal viga? Kindel on, et temast saab hea perenaine, ja see on peaasi. Natuke tige, natuke tujukas — noh, sellega saab mõistlik mees läbi, nagu läbi saab meister Wittelbach omagi õrnema poolega. Ilus? Või ilu siis patta pannakse! Ja ega ta nii inetu olegi. Pikk, sihvakas neiu, veidi kõhn ja kolletu, aga elavad mustad silmad peas ning paksud turvas-pruunid juuksed. Kui paneb pühapäeva-ehted ümber — ta armastabki käia peenesti riides — siis ära ütle midagi! Armastus — küll see tuleb, kui teda veel ei ole. Ent Matiias arvas kindlasti, et tal seda juba ongi. Sest miks ta muidu nägi mamsel Bertast nii sagedasti und, miks püüdis ta teda iga päev näha, temaga kokku saada, ootas teda koju, kui ta oli

välja läinud. Tal idanes kahtlemata midagi südames, seda arvas ta iga päevaga hakkavat selgemini tundma...

Matiiase otsus, meistri tütrele hakata tõsiselt lähenema, sai kummalisel kombel hoogu.

Tal oli võistleja. Üsna ligilähedal. Iseäranis kardetav ta küll ei olnud, aga kõige aufamas südames peitub inimlikhalbu impulsse: Matiiast huvitas, talle tegi lõbu tuupida seda võistlejat kõrvale, teda seega haavata, vihastada. Ta maksis kätte sellele mehele, sest see oli teda palju aastaid pitsitanud, oma pöidla all pidanud, talle nii sagedasti ülekohut teinud, temale oma põlgust maitsta annud.

Oskar Brandti meeles mõlkus nimelt ka mamsel Berta — või õigemini: see, mis kõlkus mamsel Berta küljes. See mustaverd vindunud vanapoiss, kelle meelekohad juba hallendasid, oli varsti peale seda, kui neiu Emiilie sai mehele, meistri nooremale tütrele hakanud liginema. Tasa ja targu — vaadeldes ja oodeldes. Aga, nagu töökojas käis salajutt suust suhu, märganud neiu Berta ta nõu ja annud talle varsti arusaadavalt mõista, et ta pole soovitav. Neiu Berta oli tol ajal noorem, ta valik suurem ning isand Brandt vanadlane ja kasina mehise iludusega.

Brandt astus tagasi. Aga mitte jäädavalt. Ta mõtles: Noh, otsi ja oota siis! Mul on aega. Viiakse sind ära — ei ole midagi parata. Jäetakse sind siia, siis olen mina platsis. Nii mõnigi neiu on unustatud istuma, ja nii mõnigi neiu on võtnud ärapõlatud kosilase pärast vastu. P ä r a s t, kui uksesine on vagusaks jäänud, p ä r a s t, kui kuivanud lilledele, kolletanud kirjadele, kahvatanud lootustele kuskil kummutinurgas vagune haud on kaevatud...

Kuid peagi hakkas isand Brandt midagi märkama, mis teda enam vihastas kui kartma pani. Mamsel Berta naeratas vastu sellele talujõrnikule, kes teda, Brandti, oma ettetükkiva ninatarkusega juba nii kaua tüüdanud. Selle sõbrustamise otsad ei võinud küll kaugele ulatuda — selle eest vastutas Wittelbachide kodaniku-au ja kodaniku-uhkus. Aga

wõis siis Brandti-isandale midagi olla mõrudam kui see, et teine seal nahka soendas, kust tema ära tõrjutud. Ja weel missugune teine!

Oskar Brandti awastus tõi Matiias Lutzile tüütawaid hõõrumisi ja wehklusi. Wanasell ei kõnelnud temaga enam pea ainust lahkemat sõna, torkis teda nõeltega ja andis talle selja-taguseid hoope. Kunas ja kus ta iganes wõis, seal püüdis teda meistri ees määrida. Õnneks oli see wõitlus Matiiasele enam tüütaw kui hädaohtlik, sest ta jõudis ja oskas hoope pareerida ning meistri usaldus tema wastu polnud kergesti kõigutataw. Wastase waen hässitas teda õieti ainult taga, et kiiremini püüda eesmärgi poole, kui see wahest muidu oleks sündinud. Sest kättemaks on magus.

7.

Matiiase asi edeneb.

„Ja kelle paneme me siis teie auväärt majast kirja? Berta — see on muidugi esimene. Aga mis mamma ja papa teevad? Just sügisel, kui mets oma rohelisele rüüle punased-kollased lindid külge õmmelnud, on Joa taevalik. Papa, higistamist pole sul ka karta; sinu kallist minast ei sula sügisesel jahedusel midagi ära.“

„Aga kuhu jääb minu öörahu — ma tänan!“ vastas meister Wittelbach oma vanemale tütrele. „Ma tunnen neid väljasõite, iseäranis Joale; teel lase oma luud-kondid kividel pudiks põrutada, siis jookse mööda metsa ringi, ei asja ees ega teist taga, ja viimaks maga veel heintel või õlgedel, kus liikmed sul külmast röskusest tarduvad. Ja või sa seejuures saad silmagi kinni. Teie noored padisete ja kilkate terve öö... Ei, jätke mind rahule!“

„Ja mind ka,“ otsustas mamma. „Oleks see mõni ligem koht, kust samal päeval saaks tagasi. Aga Joale! Kolmkümmend versta sõita ja siis veel ööseks võõrasse kohta! Ei, seks olen minagi juba liiga vana!“

Südame põhjas olid Emiilie ja Berta vististi üsna rõõmsad, et vanemad kaasa ei tule; nad oleksid terve aja pidanud nende ülevaatuse all seisma, ja see oli tülitav. Aga nii moodu pärast nurusid nad nende kallal edasi ja püüdsid nende vastupaneku põhjusi nõrgendada. Kui miski ei mõjunud, tegid samuti moodu pärast nukrad näod. Papa kaasatulekut oleksid nad siiski soovinud; ta võis olla mõnus ja

lõbus seltsiline. Aga mamma oma igaveste kombeõpetustega sai lõbustustel, kus noor inimene meelelõi natuke vabamalt tahab hingata, otse piinlikuks.

„Kahju, väga kahju," kordas emand Emiilie Sternfeld, padipehme lustilik naisuke, kes oma mitte vähem lihava ja sama elurõõmsa mehega ettevõtte tippu oli astunud. „Siis ei ole teie majast kedagi muud kirja panna kui mu õeke ja — kes siis mõistlikumaist sellidest? Muidugi vist isand Brandt?

Berta kärsutas nina.

„Noh, mõistlik ta võib olla, aga lõbus mitte — seda tead isegi. Võiks parem jääda kutsumata."

„Aga kes siis? Ma olen teie sellid juba üsna unustanud."

„No, kõige pealt Matiias Lutz," hüüdis mamsel Berta häälega, millest kuuldus nagu pahandus õe ülearuse küsimuse üle. „See on ju enesest mõista!"

Emand Wittelbach oli täna hommiku, nagu tihtipealegi, teadmata põhjusel tusane. Nüüd anti talle asja oma pakitsevat südant veidi välja puistata. Ta võis jätkata jutlust, millega ta juba paar korda ennemini oli algust teinud. Mida nägid teised silmad majas, seda nägi tema silm ammugi. Seks oli ta ema ja — emand Wittelbach pealekauba.

„Või ‚kõige pealt' — või ‚enesest mõista'," algas, ta, lüües käed laksudes lauale. „Kas kuuled, Georg! ‚Kõige pealt Matiias Lutz!', ‚Enesest mõista, et Matiias Lutz!' Matiias Lutz siin, Matiias Lutz seal! Matiias Lutz täna, Matiias Lutz homme! Ilma Matiias Lutzita ei ole ilmas enam midagi — ilma temata ei või enam väljasõitugi ette võtta! . . Georg, see on sinu tütar, kes nõnda mõtleb, ja sinu õde, Emiilie! Ja see kestab nüüd juba pikemat aega — see häbi, see — see nurjatus. . . Matiias Lutz peab minema preilile laternaga järgi, kui see jääb pimedani kuhugi külla, ja preili jääb ikka pimedani, sest siis on Matiias Lutzil asja minna preilile järgi. . . Juba laenatakse Matiias Lutzile raamatuid lugeda, juba küsitakse talt uute väljaõmbluste kohta

nõu, juba aetakse temaga läwel juttu, juba kutsutakse teda pühapäewa pärastlõunail kohwile. . . Läheneb aga Matiias Lutzi sünnipäew, siis on preili ööd ja päewad kibedas töös: siis õmmeldakse, heegeldatakse, tikitakse kas wõi näpud weriseks. . . Ütelge mulle nüüd, armsad inimesed, mis see kõik tähendab? Sa ei ole ju enam lapsuke, sa peaksid teadma, mis kõlbab ja mis mitte ei kõlba. Sa peaksid wähegi hoolima meie maja ja perekonna heast nimest! Kõik inimesed majas irwitawad juba — eks neil ole ju silmad peas ja kõrwad kah. . ."

„Mamma, ma ei ole midagi salaja teinud!" hüüdis Berta, kelle kõrwalestad olid löönud punetama.

„Salaja! No, see puudub weel!" Emand Wittelbach toetas käed wõitlushimuliselt puusa. „Aga kes sedagi teab! Pole ju minu silmad igal pool! Ütle mulle ainult, mis on selle imeliku sõpruse taga? Mis otstarwe on sel — kuidas ma pean ütlema? — sel rumalal lekutamisel, sel alpimisel? Matiias Lutz ei ole ju mees, kellega sinusugusel tüdrukul kõlbaks sel wiisil läbi käia!"

„Matiias Lutz on meie kõige tublim sell," kaitses end mamsel Berta, kuna tal puna nüüd hakkas walguma ka pöski ja silmawalgeisse. „Seda tõendab papa iga päew."

„Soo! Ja sellepärast pead s i n a temaga sõbrustama!" naeris mamma mürgiselt. „Ma näen, terwe asi on wäga kahtlane. Ma pean silmad hoidma paremini lahti, ja sina, Georg, teed seda ka! Seda nõuab meie maja au, mida sinu tütar kipub unustama."

Mamsel Berta süda hakkas täis saama. Ta silmad wälkusid.

„Ma arwan, niisugust walwet ja waritsemist pole minuwanusel lapsel enam waja," wastas ta nähwakalt. „Ma tean juba mõnda head aastat isegi, kuidas meister Wittelbachi tütar ennast peab ülal pidama, ja tean ka, mida wõlgnen meister Wittelbachi maja aule. Sellega ma ei eksi

enda ega oma maja au wastu, kui mõne lahke sõna räägin wiisaka, ausa ja alandliku inimesega, kes meie majas nii kaua on elanud, kes siin on üles kaswanud."

„Aga meil on ju weel teisigi selle, kes on õpipoisipõlwest meie juures olnud! Miks sa siis ka neid oma lahkusega ei õnnesta?"

Aga mamsel Berta ei jäänud wastust wõlgu, kuigi ta oli kitsikuses.

„Teised pole minu lahkuse wäärilised. Ma wõin lugu pidada ainult inimestest, kellel on midagi peas. Sa näed ju, mamma, et isegi papa ei põlga Matiias Lutsi seltsi. Kui mitu korda ei ole nad koos käinud Hartmuthi ja Koffski*) juures ja Kanuti-gildis ühes lauas kaarte mänginud. Miks ei lähe siis papa mõne muu selliga Hartmuthi juure wõi Kanuti-gildisse? Oskar Brandtigi ei austa ta liiga sagedasti oma seltsiga."

Meister Wittelbach köhatas. Talle oli piinlik, et tema isik kisti riiu sekka. Aga nüüd ei olnud enam pääsu. Juba pööratigi suurtüki ots tema poole.

„Ja, wanake, sina pole tõesti mitte süüst puhas," tuli esimene pomm. „Sina teed selle endise külapoisi liiga ninakaks oma ülisuure sõprusega, kuna sa sellega haawad teisi töölisi, kes kõik on häist kodaniku-perekonnist. Matiias Lutsil wõib olla peas ja kätes mis tahes, aga meie ei tohi unustada, kes ta on sünni poolest ja missuguseid wanemaid ta omaks nimetab."

„Kuulge, lapsed," ütles papa Wittelbach ja tõstis ähwardamisi sõrme, „jätke mind oma sekeldustest wälja! Mina käin oma sellidega nõnda ümber, kuidas mulle näib olewat tulus ja tarwiline. See on mulle enam äri- kui eraasi. Ma ei soowiks mitte, et Matiias Luts minu juurest kord ära läheks. Ja teie teate wäga hästi, et noored sellid meelsasti kohta wahetawad. Ma püüan teda sõprusega enese

---

*) Tolleaegsed joogimajad Tallinnas.

külge köita, sest mul on teda tarvis. Ta on minu ärile nagu uut hoogu toonud — ja, ja, armas Sanna, just sama Matiias Lutz, ära kehita ühtigi õlgu! Minu mööblid on praegu Tallinnas kõige otsitavamad. Kellel vähegi maitset, toob oma tellimise minule. Ma ei karda praegu ühtegi võistlust. Aga kust see tuleb? Suurelt osalt Matiias Lutzi peast ja sõrmedest. Niisugust selli nikerdustööde peale pole mul enne olnud. Mida tema kõik välja ei mõtle ja kokku ei fantaseeri! Juba räägitakse Wittelbachi mööblimoest, Wittelbachi nikerdusstiilist. Juba hakatakse Wittelbachi mööbleid jäljendama. . . Kas kuuled, naine? . . . Ja nüüd ära enam nurise, sest et ma pean Matiias Lutzist lugu."

Mamsel Berta oli hiilgavail silmil pealt kuulanud. Ta vaatas mamma otsa, ja see võiduroomlik pilk näis hüüdvat: Kas kuuled nüüd! Seda räägib su oma mees! . . Emand Wittelbach aga lõi pahaselt käega:

„Mis sa nüüd jaunad, vana! Lutzi töö eest minugi poolest müts maha, aga sellepärast ei või sa teda veel mitte teha oma südamesõbraks. Tunnista parem õiglaselt: sulle meeldib tema loba, sellepärast otsid tema seltsi."

„Noh, ma ei taha sugugi salata, et Lutz meeldib mulle ka oma jutuga," tähendas meister piipu toppides. „Seda parem ju, mida rohkem tal häid omadusi. . . Nii kaugele aga — seda pange tähele, lapsed, iseäranis sina, Berta, — nii kaugele ei ulatu minu südamesõprus Matiias Lutzi vastu ometi mitte, et võtaksin ta väimeheks. Seda sina, naine, näid kartvatki. . ."

Mitte ainult Berta ei kohkunud sest ootamatult väljalompsatud sõnast, vaid ka emand Wittelbach, kuigi tema teisel põhjusel kui tütar. Mamma meelest oli nimelt juba paljas sõna „väimees", öeldud Matiias Lutzi kohta, ehk küll eitavas mõttes, otsekui teotus.

„Väimeheks?" kordas ta ja hakkas lõikavalt naerma. „Ei, Georg, niisugust kartust mul veel ei olnud. Ma arvan, me oleme kõik veel terve mõistusega, ka Berta ise.

Jah, laps, seda loodan ka sinust weel! Ma tahtsin sind ainult h o i a t a d a. Sa pole küll enam plikake, aga ka küpsem inimene wõib wahel astuda ekfisamme."

„Kas nüüd on jälle rahu?" küsis ümmargune emand Sternfeld lustakal muigel. „Kui ma wäljasõidukaiwatsuse kohta igas perekonnas nii pikki waidlusi peaksin kuulama, siis oleksin enne hall, kui walmib nimekiri. Sina, Berta, tead nüüd, et sa Matiias Lutzi omale meheks ei saa. Tõmba talle rist peale ja otsi omale teine! Seega on tüli lõpetatud. . . Ja nüüd öelge mulle, kes tuleb kaasa, kes mitte. Sporlederid, Kühned, Wiegertid, Lehmkuhlid, Grünbergid — kõik wõtawad osa. Mõned nende paremaist sellidest ka."

„Kui juba selle wõetakse kaasa," ütles emand Wittelbach, „siis nõuab lihtne wiisakus, et te kutsute meie ärijuhigi."

„Hüwa, paneme härra Oskar Brandti kirja. Sina, Berta, lase järgi kuulata, kas ta tuleb. Aga Matiias Lutz? Pean teile ütlema — mitmelt poolt on soowitud, et teda kutsutaks. Teate ju, ta on hea tantsija ja huwitaw seltsiline. Seda soowi awaldasid mitmed noored tüdrukud. Nende meelest oleks otse imelik, kui me Lutzi mitte ei kutsuks. See sünnitaks halbu oletusi. Ja kas on meil seda tarwis?"

„Siis kirjuta ka see suur Matiias Lutz üles!" hüüdis mamma osatawalt. „Aga sel puhul tahaksin ma ise kaasa sõita!"

„Hurraa! Tore!" laksutas Emiilie käsi. „Mamma tuleb tütrele kaitseingliks kaasa! Nii on kõik kõige paremas korras!"

Mamsel Berta aga ohkas. See wäljasõit, millest ta nii rõõmustunud, oli talle korraga wastumeelt.

Papale aga, kes läks töökotta, tehti ülesandeks Oskar Brandtilt ja Matiias Lutzilt küsida, kas nad soowiwad kawatsetud lõbusõidust osa wõtta. Mõlema poolt toodi Sternfeldi-emandale jaataw wastus. —

Terwe suwi oli olnud külm ja wihmane, sügis tõi aga sooje, selgeid päewi. Seda tarwitasid linlased, et nautida

nurjunud suwelõbusid tagantjärgi. Nii tekkis siis ka Sternfeldi abielupaari wäljasõidu-uid septembri teisel poolel. Taheti ära sõita laupäewal pärast lõunat, ööbida Joal ning teise päewa õhtuks jõuda tagasi. Kaunis Joa oma hurmawa puiestiku ja kosega oli tol ajal jõukamate tallinlaste kuulsamaks wäljasõidu-kohaks.

Woorimees Rosenbergilt tellitud pikad ja laiad „perekonna-troskad", millesse igaühesse mahtus kuni kümme inimest, ootasid härraseid Harju wärawa ees lagedal platsil. Jaani kirikut seal tol ajal weel ei olnud. Ainult Lasteaed oma noorte lopsakate puudega seisis tumeda wallimüüri jalal. Harju wäraw, mis lahutas linna lõunapoolsest alewist, oli oma keskaegsel kujul weel ülal — tõsine, hall, tugew ja wägew.

Wankrite juure kogunes määratud tunniks suurem seltskond rõõmsaid inimesi: enamasti noored neiud ja emandad oma austajatega ja meestega, nende seas ka mõned käbedamad mammad ja papad. Tüdrukud ja õpipoisid kandsid paigale raskeid, suupärase teemoona ning napsi- ja weinipudelitega täidetud korwe, mis mahutati hoolsasti sõidukeisse. Kui leiti kõik osawõtjad koos olewat, roniti kõrgeisse troskadesse, kus juures tegi kawaleridele suurt lõbu daame haarata piha ümbert wõi kaenla alt, et neid tõsta üles istmele. Istudes tehti üldisel nõudel wõi wähemalt nõusolekul „kirju rida", mille juures emand Wittelbach asja nõnda oskas juhtida, et Berta ei saanud mitte Matiias Lutsi kõrwale, waid tema enese ja ühe meistripoja wahele, kuna Matiiasele naabriteks juhtusid keegi ilus neiu, ühe wanaselli tütar, ja selle isa — lugu, mis Bertale sugugi ei näinud meeldiwat.

Laksuwatel piitsalöökidel ja seltskonna wallatul naerul weeresid kõik neli hiiglawankrit minema — mööda wallikraawi äärt Toompea alewi ehk „Kassisaba" poole. Waewalt oldi „ragatkast", see on linna tollipiiri waltast, läbi sõidetud ja lagedale, tolmusele maanteele jõutud, kui maad anti lõbulaulule. On ju laul ja klawerimäng — kodanikulaste parema hariduse tunnus — Tallinnas alati wäga kodus

olnud; pealegi oli ilm imekena ja seltskonna tuju seepärast kõige parem. Ühtaegu avati mõned pika kaelaga pudelid ja lasti reinveini karikas ringi käia.

Berta Wittelbachile algas nüüd piina-aeg.

On olemas vanemaid, kes peavad oma lapsi ikka lasteks, olgu viimastel kas või hallid juuksed peas. Nad püüavad neid ikka veel kasvatada ja innukalt õpetada.

Emand Wittelbachile näis kahekümneseitsme-aastane Berta ikka veel olevat sama Berta, kes käis kord lühikeses kleidikeses, patsikese otsas punane siidlint, aabitsa ja tahvliga tanta Raupachi juures koolis. Samad õpetused ja noomitused, tõrelused, karistavad pilgud, mis talle tost ajast nii tuttavad, hakkasid praegugi ta peale maha sadama, kuigi niisugusel viisil, et seltskond sest liiasti palju märku ei saanud või — saama ei pidanud.

„Berta, kuidas sa naerad!"

„Berta, kuidas sa räägid!"

„Berta, kuidas sa selle inimese otsa vahid!"

„Berta, kuidas sa istud!"

„Berta, kuidas sa hoiad käsi!"

„Berta, miks sa nii kaua ühega kõneled!"

„Berta, kuidas on su kübar peas!"

„Berta, kas sa ei viitsi oma juukseid kohendada!"

„Berta, kas sa ei näe, kus su kleidisaba vedeleb!"

Nõnda kogu tee. Üks piste teise järele. Iga viie minuti pärast tundis Berta mamma sooja suud oma kõrva küljes ja näuhti oli teda jälle hammustatud. Võõrad võisid küll mõelda, et mis peaks Wittelbachi emandal olema nii tihti tütrele kõrva sosistada? Tuttavad aga teadsid seda: emand Wittelbach kasvatas tütart. Ja seda ei võidud hukka mõista. Tütreid kasvatati enam-vähem üldse nõnda. Seda nimetati hoolsaks kasvatuseks. Mõni noorem meesterahvas võis seeüle vahest naeratada, et kasvatatav juba ise oleks võinud olla kasvataja. Aga või siis vanema õpetus on kunagi halb. Ja nõnda ei pandud Berta piina suuremat tähele.

Neiu ise aga tundis enese nukuna, keda traadist tõmmati: nüüd lahuta käsi, — nüüd nokuta pead, — nüüd tee suu lahti, — nüüd pane suu kinni, — nüüd istu maha, — nüüd tõuse üles! . . Nooremas eas ei pannud ta seda nii tähele; ta oli harjunud nägema, et teisigi noori tütarlapsi nõnda õpetati. Aga nüüd, kus ta häid ja peeni kombeid suumuigutamisest kuni naermiseni juba isegi põhjalikult arwas tundwat, nüüd ta tundis enda sellest alalisest komandamisest waewatuna ja alandatuna. Kodus ei olnud asi weel nii paha: seal jäeti talle pisut rohkem wabadust, wõi õigemini — Berta wõttis omale seda. Aga häda talle, kui ta sattus ühes mammaga kuhugi seltskonda! Seal ootas teda põrgu ise. Ja pääsu ei kuskil, sest tütar ei wõi ju emale wõõraste inimeste ees wastu hakata!

Emand Wittelbachi taktikast selgus muidugi ta tahe: mida wiisakam, wooruslikum tütar, seda paremad wäimehelootused. Just nüüd, kus neiuke libises juba kiiresti „allamäge", pidi ta kuidagi wiisi nooremate seast wälja paistma, ja mille muuga siis kui oma woorustega.

Mammade wõi tantade walju ülewaatuse all seisid teadagi teised neiud seltskonnas. Nendegi peal wiibis alatasa mõni waritsew silm, nemadki pidid teadma, kuidas nad naersid, kõnelesid, istusid ja käsi hoidsid. Wahe oli wahest ainult waljusekraadis, mida ülewaatusel tarwitati, ning kasinamates noomitussõnades. Ja siiski murdis nii mõnigi noor süda wahel pitsitawad pidemed ja saatis elawa ning kõlawa naerulagina sinawasse õhku, meeles pidamata, kui laiali ta suu seejuures tohtis minna ja kui palju ta hambad huulte wahelt tohtisid paista.

Poolel teel, Wääna-Posti ehk „Kuldse Päikese" trahteri juures, peatuti, et hobuseid hingatada. Isandad tellisid õlut ja limonaadi, keegi istus wana, elust tüdinenud klaweri taha, mille hääl oli pigemini ägamine kui helisemine, ja piinutas temast wäikese polka wälja. Argselt heitusid kaks paari kokku ja tegid mõned ringid üle konarliku põranda; weel kaks ilmusid

esile — siis aga kõlas mammade wägisõna: „Küllalt! Kõrtsis ei tantsita!“ Ja mõni minut hiljemini läks teekond edasi.

Trahteri juurest pöörduti teisel teel Wääna mõisa poole, sõideti sellest mööda ja tunni aja pärast hakkas paistma Joa lossi suur, kena puiestik ning warsti ka kose mühin kostma.

Joa mõis oli tol ajal krahw Benckendorffi omandus. Maastiku lossi ümbruses, looduseilu poolest ühe luulelisemaist Eestis, oli krahw suurte kuludega aednikukunsti abil muutnud moodsaks ilupuiestikuks. Puhtad liiwateed looklesid risti-põigiti läbi lopsaka segametsa, hoolega arendatud lillepeenrad ja lehtlad ehtisid nägusamaid paiku, sihwakad kaarsillad wiisid üle jõe, mis wahutas all kaljuste kallaste wahel lähedal kohawa mere poole. Kõikjal leidus pinke ja laudu puhkamiseks, kõrge kallasmaa kaljude wahelt imbuwatele allikatele ja ojakestele oli kunstlikke tõkkeid tehtud, nii et tekkisid wäikesed kosed, mille wesi kogunes alamal päratu suurtesse, waagna moodu konnakarpidesse, et üle nende ääre edasi, wäikeste mäesillakeste alt läbi, suure jõe poole joosta.

Kõige ilu kroon ja tipp aga oli muidugi kosk. Keila jõgi purskab keset hurmawat puiestikku, villa laadi tornilise lossi wastas, umbes kaheksateistkümne jala kõrguse joana üle paelademiku ääre alla madalamatele kihtidele ning suurtele raudkiwidele. Kewadel ja sügisel, kui wett rohkem, on waade waljusti mühawale, kiwirahnudel walgeks wahuks ja tolmuks muutuwale kosele üpris impsantne. Jõe kõrged, rahnulised kiwikaldad, tumerohelisest metsast palistatud, aina ülendawad romantilist looduspilti.

Wäljasõitjate jaoks olid kohalises trahteris tarwilikud ruumid. Seal wõis puhata, süüa, juua, tantsida ning öömaja pidada. Magamiseks muretseti õlgi, õlgkotte — padjad ja waibad toodi enamasti kaasa.

Päike oli juba wajunud metsa ja mere taha, kui seltskond jõudis pärale, aga läänetaewas hõõgus weel sügaw ehapuna, mis heitis metsa, wee ja kosewahu peale kulda ja purpurit. Puud ja põõsad haljendasid weel. Ainult siin ja seal,

tumeda rohelise seas, ruskas mõni õrnem puuke kollaste wõi tulipunaste lehtedega, seistes nagu leekides.

Seltskond ei mõelnud puhkamise peale. Kohe wõeti ette esimene käik kose juure ja sealt läbi metsa merekaldale. Peale joa ühetoonilise kohina sügaw rahu, magus waikus igal pool. Metsawaim kõndis kuulmata sammul läbi puiestiku ja suigutas oma lapsi uinuma. Lehed ei libistanud enam, lillede pead ei liikunud ja linnud pistsid waikiwad nokad tiiwa alla: ainult mõni kala sulpsatas kord jões ja mere poolt kostis ühe kajaka murelik hüüd.

Sel pühalikul waikusel, mis hällis hinge salaigatsusel, otsis nii mõnigi noor käsi salaja teist ja nii mõnigi noor silm sulas teisega kokku.

Matiias Lutzile ei juhtunud seda. Emand Wittelbach oli Bertas kinni nagu takjas. Jäi ta kord juttudes tütrest natuke maha ja püüdis Matiias neiule salgagi seas ligemale nihkuda — kohe tempas mamma nagu maa alt nende wahele ja tüüris tütre kellegi teise, seisusekohasema meesterahwa poole, kelleks ta Oskar Brandtigi näis lugewat. Wiimase käsi oleks wõinud wäga hästi käia, kui ta Berta südant oleks suutnud liigutada. See aga jäi ta wastu jäiseks ning neiu oskas tema seltsist ikka jälle tähelepanematult wabaneda.

Warsti laotus mere sile peegel ehawärwide wirwendusel seltskonna ees. Rannas, mõlemal pool jõesuud, walgendawa liiwapalistuse äärel, seisid üksikud kalameeste-hurtsikud, mille esistel, tulpade peal, kuiwasid märjad wõrgud, kuna lapsed linawalgete juustega, ainult räpased särgikesed seljas, kükitasid mängides liiwaaugul wõi wiskasid murul ketast.

Mõned mamslid leidsid waatepildi luuleliseks, teised maaliliseks. Käisid waimustatud hüüded, tunderikkad ohked. Targutati magusast idüllist. Matiias Lutzile aga tuli, waadeldes neid wiletsaid tahmaonnikesi ja nende ümber roomawaid suurekõhulisi ja peenekoiwalisi lapsi, ta enese lapsepõlw meele, ning süda heldis tal põues. Need mamslid ning emandad ja isandad, kes leidsid pildist nii palju luulet, jätsid küsimata,

kas neil lastel on ka midagi kõhus ja kas nad oma taku-särgikestes ei külmetu rõskes sügiseses õhus. Matiias aga teadis, millega neid toideti, ja nägi, kuidas nad, näost sinised kui jõhwikad, külma all kannatasid. Kui seltskonna tähelepanek pöördus muudele asjadele, astus Matiias laste juure, kõneles nendega ja pistis neile oma jalutusele kaasa wõetud paar wõileiba pihku.

Pimedus walitses juba mere ja metsa üle ning tähed wilkusid taewas, kui pöörduti trahteri poole tagasi. Asemed kahes ruumis, ühes naistele, teises meestele, olid juba walmis, kui saabus seltskond, samuti kaks pikka lauda õhtusöögi jaoks, mis kaetud enamasti kaasatoodud jämedate talupojalinadega. Rõõmsa söömingu järgi poeti õlgedesse, et karastada liikmeid homse rännaku wastu.

Seltskonna noorem osa tahtis juba warakult üles tõusta. Neiud ja peiud olid isekeskis salaja kokku rääkinud, jättes wanemad inimesed rahuga magama, minna kella kuue ajal mere ääre päikese tõusu waatama. Nõnda sündiski. Tasahiljukesi kobiti asemelt, ruttu rõiwastuti ja kaoti. Oskar Brandtki oli wanade kilda loetud; ta norskas kahe meistripapa wahel magusasti, kui wallatumal seltskonnal oli öömaja juba ammu selja taga. Waene emand Wittelbach jäi muidugi maha; seks oli saladust üpris hoolsasti hoitud. Esimeste seas aga, kes pääsesid wälja wärskesse õhku, olid Berta ja Matiias Lutz.

Hommikune nauding, mida pakkus kena paik, oli weel armsam kui õhtune. Siretaw kaste kattis puid ja maad. Silm nägi kaugemale üle kingu ja nõo. Kose waht oli hõbedasem, metsa hali küllasem. Ja elu, wirk, wilgas elu kõikjal. Linnud pidutsesid põõsastes, oraiwad hüppasid oksalt oksale ning jõel näis olewat kiwidele rohkem jutustada kui öösi. Raskemeelse ehapuna asemel kuldas õnnest naerataw koidupuna mere rohekashalli pinda. Ning seal kerkis päike hõõguwa tulekerana wee ja õhu piirjoone alt, tõmmates pikki

löömjugasid mere ja maa üle, pannes loitma kõik, mis uinunud tumedusest.

„Kas pole kaunis, mamsel Berta?"

„Väga kaunis, isand Lutz!"

Nad olid tummal kokkuleppel teistest natuke maha jäänud ja seisid nii ligistikku teineteise kõrval, et nende küünarnukid puutusid peaaegu kokku.

„Kahju, et seda ilu nii harva saab näha."

„Ja, väga kahju, et seda nii harva saab näha."

Isand Lutz ohkas.

Ka mamsel Berta ohkas.

„Miks te ohkasite, isand Lutz?"

„Miks t e i e ohkasite, mamsel Berta?"

„Sellepärast, et — et seda ilu nii harva saab näha."

„Sama pärast minagi."

Tumm vaheaeg. Nad vaatasid teineteise otsa ja naeratasid, olles ise nii kurvad, et saavad seda ilu nii harva näha.

„Isand Lutz, ei tea, mis mamma peaks ütlema?"

„Ei tea tõesti, mis ta peaks ütlema."

„Et meie ilma temata tulime."

„Jah, et meie teda kaasa ei kutsunud."

„Mina saan muidugi tõrelda."

„Sellest oleks mul muidugi väga kahju."

„Soo?"

„Ja."

Nii vaimukalt polnud nad enne kunagi teineteisega juttunud. Aga neil mõlemil pakitses end peitev tunne südames, et nende vahel täna, praegu, midagi pidi sündima või vähemalt võis sündida, ja see lollistas nad kohmetuks nagu koolipoisi ja koolipliika.

Pöörduti mere äärest puiestiku poole tagasi. Berta ja Matiias oskasid endid teistest jälle nõnda eraldada, et see kellegi tähelepanekut ei äratanud. Nagu kogemata sattusid nad jalgteele, mis väga suures ringis sinna võis viia, kuhu

läksid teised otseteed. Kõige lagedam koht see just ei olnud, kus nad endid viimaks leidsid üsna üksinda olevat.

„Olete vististi väsinud, mamsel Berta?"

„Ja, ma olen väga väsinud, isand Lutz."

„Siin on nii ilus väike pink, siin võiksime jalgu puhata."

„Ja, seda võiksime küll teha... Imelik, kuis meie soovid täna nii harmoneeruvad."

„Kas see mitte ikka nii ei ole olnud?"

„Võib küll olla, aga täna saab see mulle alles selgemini teadlikuks," kinnitas mamsel Wittelbach, ja ta silmal oli juba märksa julgem vaade.

Ja nad istusid ilusale väikesele pingile ja puhkasid jalgu.

Põõsas kordas üks nägematu pisilind lakkamatult: „Tshiktshirik! Tshik-tshirik!" Ja kuuse otsas kraaksus suur vares: „Kroaa! Kroaa!" Aga seda ei pannud kumbki tähele.

Nad istusid ligistikku teineteise kõrval ja tegid, kui vaatleksid sügaval osavõttel loodust. Kestis rohkesti aega, enne kui mamsel Berta võttis sõna.

„Teie nägu on viimasel ajal nii kurb, nii murelik, isand Lutz," ütles ta häälega, mis oli pehme nagu samet.

„Ja teie olete seda tähele pannud, mamsel Berta?" vastas Matiias häälega, mis sulas nagu mesi tulepaistel.

Mamsel Berta urgitses jalaotsaga liiva. Ka isand Lutz hakkas jalaotsaga liiva urgitsema.

Linnuke põõsas aga hüüdis: „Tshik-tshirik!" ja vares karjus: „Kroaa! Kroaa!"

„Jah, ma olen seda tähele pannud ja tahaksin teada saada, mis rõhub teie südant."

„Aga see ei või teid ju mitte huvitada, mis rõhub vaese selli südant."

„Selles eksite, isand Lutz."

„Kas tõesti, mamsel Berta?"

„Tshik-tshirik!"

„Kroaa! Kroaa!"

„Ma võtan iga inimese saatusest osa, isand Lutz."

„Siis on teil kuldne süda, mamsel Berta!"

„Ja meie kahekesi oleme nii kaua elanud ühise katuse all."

„Juba üheksa aastat. Aga wiimaks peab ometi tulema lahkumine. . ."

„Lahkumine? Te tahate meilt ära minna?" Mamsel Berta pidi peaaegu istmelt tõusma.

„Sellepärast ma nii kurb olengi."

„Tshik-tshirik, kui kawal poiss!" ütles laululinnuke.

„Isand Lutz, ma ei mõista teie juttu," ütles neiu Berta, ja ta hääl tuletas meele ööbiku armulaulu. „Kui teil on nii kurb lahkuda, siis ärge ometi lahkuge! Te pole ju sunnitud lahkuma."

„Ma olen sunnitud."

„Kuidas? Mispärast?"

„Seda ei wõi ma teile öelda, mamsel Wittelbach."

„Ma palun, isand Lutz "

Ei tea, kuidas wõi kummalt poolt see tuli, aga nende käed puutusid kokku ja jäidki ühte.

„Waadake, mamsel Berta," ütles Matiias, ja ta õiglane, otsekohene meel murdis omale korraga teed, „mina olen inimene, kes püüab elus edasi, kes tahab tõusta haljale oksale. Ma olin talupoeg ja olen nüüd käsitööline; olin õpipoiss ja olen nüüd sell. Ma tahaksin ka meistriks saada. Ma ihaldan raha teenida. Meistriks saada on mul aga Tallinnas wõimatu. Siin tuntakse minu minewikku. Seepärast on mul nõu rännata wõõrasse linna, korjata hoolsasti raha ja hakata meistriks seal, kus mulle ei tehta takistusi."

„Meistriks saada on teil Tallinnas wõimatu?" kordas neiu Wittelbach ärewusega, mida ta ei suutnud warjata. „Seda ma ei usu. Te peaksite — peaksite ainult — leidma õige tee. . ."

„Ja see oleks?" küsis isand Lutz.

Säukssuja põõsas ütles midagi wastu, ka wares tõstis

nagu hoiatamisi häält, aga noormees ega vanapiiga ei pannud seda tähele.

„Ma teaksin küll ühe tee, aga — " ja Matiias jättis sõna ohates pooleli.

„Aga —?" päris mamsel Berta pingul.

„Aga ma ei tea, kas sel teel käimine pole keelatud — *minule* keelatud."

„Nimetage, Matiias, seda teed — nimetage!" sosistas mamsel Berta, ja noormees märkas, kuidas kõik ta ergud kleidi all vallatasid.

„See tee olete teie," vastas Matiias ja pigistas mamsli käe kõvasti pihku. „Kui meister Wittelbachi tütar oleks minu naine, siis oleksin ma varsti meister. Aga meister Wittelbachi tütar on uhke, ta põlgab inimesi, kes mitte kodanikuvapiga pole ilmale tulnud, ja seepärast pean meister Wittelbachi majast lahkuma."

Seejuures tõusis Matiias effektikalt üles, aga neiu Berta õrn käetõmme sundis teda uuesti istuma.

„Teie eksite, Matiias, ma ei ole uhke," sosistas mamsel Berta. „Ma ei hinda inimese väärtust mitte ta sünni, vaid ikka ja alati ta isiklikkude omaduste järgi. Vari petab, Matiias."

Seda vaga valet ei suutnud vares kuuse otsas välja kannatada. Ta kraaksus seitse korda järgemööda, nii et mets lajatas.

Matiias aga surus tugevasti, tugevasti valetaja kätt.

„Ons see võimalik, Berta? Teie ei põlgaks meest ära, kelle vanemad on talupojad, kui ta aga isiklikult teile meeldib? Kui ta on tubli ja aus? Vastake: on see tõsi? Ütelge, kas võiks selle mehe nimi olla ka Matiias Lutz?"

Mamsli huultelt tuli tilluke „ja" — nii õrn, nii pehme nagu kevadine tuuleleht. . . Matiias aga tõmbas sügavasti hinge. Kindlus oli võidetud! Ta tahtis parajasti käsivart neiu piha ümber kõverdada, teda, nagu kord ja kohus, oma „tuksuva rinna vastu tõmmata", kui häbemata vares

korraga nii waljusti tiibu saputas ja nii lõikawa protestikisaga lendu pani, et armupaar ehmudes istmelt wibas.

Neiu Berta arwas, ilma et selles olla weendunud, et aeg oleks teistele järgi minna.

Matiias arwas, et teistele järgi minemiseks olewat aega weel küllalt.

Ja nõnda istusid siis uuesti pingile ja nende juttu jäi kuulama ainult weel nägematu siristaja põõsas.

See jutt oli tõsisem, kainem, ärilisem kui senine.

„Aga mida ütlewad sinu wanemad?" küsis peig.

„Jäta see minu hooleks," kostis mõrsja.

„Arwad sellega siis walmis saawat?"

„Ma loodan. See wõtab ehk aega, aga — lõpp hea, kõik hea. Wõidelda tuleb mul palju, aga ma ei karda wõitlust!"

„Wahwa tüdruk!" Ja nüüd muljus peig teda takistuseta ning ekslituseta rinna wastu, isegi wäike salakuulaja põõsas, kellel näis ärilist taipu olewat, ütles nagu lepingu kinnitamiseks paar korda: „Tshik-tshirik!"

„Aga sina pead mulle natuke abiks olema," lisas mamsel Wittelbach.

„Mil wiisil?"

„Papa peab sinust palju lugu. Ta ei tahaks sind mingil tingimusel lasta oma juurest ära minna. . . Hakka papale märku andma, et sa tahad minna."

Matiias leidis, et ta saab wäga nutika naise ja linnukegi kiitis Berta sõjanõu heaks. Kui siis weel mõned eelseiswasse wõitlusse puutuwad asjad läbi räägitud ning otsuseks tehtud jätta tänane sündmus kuni paraja ajani saladuseks, tehti wiimaks minekut, sest Bertale tuli mamma meele. Usna kindel aimdus ütles talle, et tal esimene lahing juba nüüdsama tuleb lüüa. Ja nõnda oligi.

Neil läks küll weel korda seltskonna wiimast saba puiestikus kätte saada ja sellega ühineda, ent see ei suutnud hädaohtu kõrwaldada.

Kui mamma Wittelbach unest ärgates oli märganud, millise kelmusega nooreд hakkama saanud, ja et ka tema tütar ning Matiias Lutz üleannetute kilda heitnud, oli ta esimene töö krabinal rõivastuda ja vihast ähkides minna neid puiestikku otsima. Seal ta tuligi neile nagu kiirrongi vedur vuhisedes vastu! Ta nägi neid magusas jutus teineteise kõrval kõndivat, ja sest oli küllalt. Teiste kuuldes ei hakanud ta tütart küll mitte tõrelema, aga ta kahmas politseiniku tugevusel Berta käe ümbert kinni, kiskus ta Matiiase kõrvalt ära ja sundis teda endaga teisele teele käänduma, sest tal olevat temaga nelja silma all kõnelda.

Mis tal oli kõnelda, seda võis noormees teadagi eeldada. Vaene Berta, küll ta vist tuleb nutetud silmadega trahterisse hommikueinele! Aga Matiias eksis. Kui Berta mammaga jälle seltskonda ilmus, avaldas ta nägu küll ärevuse jälgi, aga valatud pisaraist polnud midagi märgata. Hoopis vastuoksa: kuiv pilk, mille ta kosilasele saatis, oli julge ja hiilgas seesmisest õnnest. Nõnda siis polnud midagi paha sündinud. Nähtavasti oli ta vastase rünnaku võiduríkkalt tagasi löönud.

Päev saadeti mööda süües ja juues, jalutades ja tantsides, ning õhtul pimedas jõuti puruväsinult, aga kõige paremas tujus linna tagasi. Matiias ja Berta hoidusid teineteisest kavalasti eemale, et mammat mitte üleliia ärritada; nad võisid seda ju ka rahuga teha, sest nende vahekord oli nüüd selge. Kui mammat aidati vankrilt maha — seda tegi väga viisakalt Oskar Brandt, emand Wittelbachi truu seltsiline —, leidsid nad pimedas siiski mahti tugevasti ja soojasti teineteise kätt suruda. Nende leping oli valmis — leping eelseisva võitluse ja kogu elu kohta.

Berta Wittelbachi armastus vaese tislerisell vastu pidi olema suur, kui ta võis iseennast nii täiesti salata, et ta vägivaldsel käel kõik tahtis maha kiskuda, mis neid teineteisest lahutas. Ta lükkas ümber ja mattis maha oma uhkuse ja kõrkuse, oma perekonna-traditsioonid, oma vanemate ja ise-

enda hea kodanikunime ning kõik senised seltskondlikud arwamised ja tõekspidamised. Ning tõesti, Berta armastus oli suur. See mees oli temas juba erootilisi tundeid äratanud, kui talle naeratasid weel kõik lootused õnnelikuks „seisusekohaseks" abieluks. Mati ei olnud Berta meelest mitte ainult nägus poiss, kes oma mõjusa wälimusega, oma suuruse, tugewuse ja wäledusega iga naise sügawamat tähelepanekut pidi äratama, waid ta oli ka neid inimesi, kes ligi tõmbawad oma seesmise eluga, kelle silmas, hääles, kõnes on midagi, mis jääb unustamatuks, mida sa ikka jälle igatsed näha ja kuulda. Ebateadlikult, pooliwägisi, wastu tahtmist oli Berta selle äraseletamatu mõju alla sattunud, ja kui ta temale tahtis wastu hakata, siis oli see juba liiga hilja; ta tundis ainult weel, et ta paratamatult wajus ja lained ta pea üle kokku lõid. Ta oli kadunud.

Ja nüüd korraga sai ilm ta ümber teise kuju, karwa ja tuuma. Mis eile weel oli tõde olnud, oli täna wale. Mis eile weel olnud wõimatu, oli täna wõimalik. Tema kallike polnud korraga enam endine talupoeg, kellega ei kõlbaks rikkal kodanikutütrel paarida — ta oli äkki suurim ja tähtsaim mees maakeral, kellest ilma jääda oleks hirmus õnnetus. Awalik arwamine, mida Berta muidu nii wägewaks ja kardetawaks pidas, oli täna oma wõimu ja mõju täiesti kaotanud: „Mis mul maailmaga tegemist!" wõis ta nüüd kõige suurema südamerahuga hüüda. Ja wanemate poolt oodatawad takistused? Oo, Berta tundis endal hiiglajõudu olewat nende wastu wõidelda, nagu ta enda walmis teadis olewat armsama eest kas wõi surma minema.

Et armastus aga ei anna mitte ainult jõudu ja julgust, waid ta tarkust — peent, püülitud tarkust, seda näitas mamsel Berta oma wõitluses wanemate seltskondlikkude eelarwamiste wastu, mis olid tema meelest nüüd nii ülekohtused, nii wäiklased, nii ajast ja arust jäänud. Mamsel Berta ei wõidelnud mitte sõnadega; ta ei hakanud mamma ja papaga mitte ilmakorra tarwilisekš saanud ümbertõukamise ja muut-

mise üle waidlusi pidama. Selle taktika tagajärg oleks kõige wähemalt teadmatu olnud. Ta tarwitas lihtsamat ja mitmel puhul juba proowitud abinõu: ta koputas wanemate südames selle ukse pihta, mille taga elas lapsearmastus.

Isand ja emand Wittelbach hakkasid iga päewaga selgemini märkama, et nende laps on õnnetu — puruõnnetu. Ei ta söö, ei ta maga enam. Ei otsi seltsi, ei nõua lõbu. Maailm näikse olewat talle surnud. Tundidekaupa wõib wäetike istuda paigal, tundidekaupa tummalt wahtida aknast wälja. Naermise on ta unustanud, kõnelemine näib talle tegewat piina.

Iseäranis mammale hakkab silma paistma tütre muretärataw hingeline lagunemine. Iseäranis mamma leiab teda nõnda istumast, lauas nälgimast, sängis uneta heitlemast, salaja ohkamast. Iseäranis mamma awastab, et ta silmad on punased, põsed kahwatud. Ja wiimaks märkab seda ka papa.

Mamma ja papa hakkawad seeüle rahutult mõtteid wahetama. Üks küsib teiselt, mis see peaks tähendama, milline uss peaks nende lapse südames närima. Nad ehk aimawad seda, aga see aimdus on neile wastumeelt, seepärast otsiwad kõiksugu kõrwalisi põhjusi. Tütar ise ei anna nende pärimistele wastust. Ta wäristab traagilisel resignatsioonil ainult pead, naeratab nagu surija ja kostab õõnelt, tal ei olewat midagi wiga. Juba tahetakse tohtrit kutsuda, aga Berta on selle wastu, kinnitades, et ta terwe olewat, paludes, et teda mitte ei piinataks, ja tõrjub nad pisaratega enesest eemale.

Mamma ja papa seisawad suure mõistatuse ees.

Teine mure tekib isand Wittelbachile äris.

Matiias Lutz hakkab sõnu pillama ja märkusi poetama, tal olewat himu minna rändama, et ka kaugemas ilmas natuke ringi waadata. Käsitööline peab wahetama töökodasid, muidu jääb ta ühekülgseks. Ja kui sell kord meistriks tahab saada — ja kes nudres, püüdlik sell ei tahaks seda! — siis ta peab juba seaduse pärast olema töötanud wähemalt kolmes kodumaa kubermangus.

Jutt puutub peremehele kõrwa, ja kui see pärib sellilt seletust, kuuleb ta, et Matiias Lutz mõtleb tõesti äraminekule peale. Tööline, kes Wittelbachi mööblid kuulsaks teinud, tahab temast lahkuda! Meister suudab end kaitsta kahju eest ainult seeläbi, et ta kõrgendab Matiiase palka. Seks korraks on hädaoht eemaldatud — Matiias jääb wiisakuse pärast paigale. Aga kui kauaks? On tal ju õigus, kui kurdab, et ta Tallinnas ju niikuinii meistriks ei wõi saada, sest siin loeb ülikiidetud tisleriamet ja terwe auwäärt gild teda „pastlaprantslaseks", kellele ei sünni meistriau anda.

Mamsel Berta olukord läheb talwe jooksul aga ikka süngemaks. Juba nokitseb armastatawa emasüdame kallal kartus, et tütar suigub kewadeks tõesti surmale, nagu Berta seda ise wahel haualise häälega ennustab. Siia on rutulist abi waja, aga kust abi wõtta?

Kuna mamma otsib ahastusega abi, wahetab haige mamsel Berta oma kallimaga magusaid salakirju, mis lõpewad tema poolt enamasti sõnadega: „Julgust, mu süda, — asi edeneb! Mamma on juba üsna mure ja küll me ka papa muredaks saame. Julgust, mu hingeke!"

Ja kuna mamma laseb haigele tütrekesele ikka maitswamaid roogi walmistada, mille külge tütar lauas sageli kahwlitki ei pista, teab köögi-Tiina wäga hästi, kui hea isu on mamsel Bertal siis, kui nad köögis ja sahwris aina kahekesi.

Ja toa-Liisa jälle teab, et mamsel Berta siis sugugi nagu surmawari õhates õhku ei wahi, kui mammat pole toas wõi kodus, et ta siis jaksab kõnelda, naerda ja tantsidagi... Öösiti ei maga Berta ainult siis mitte, kui mamma ise ei maga. Ja punased on Berta silmad ainult siis, kui seda just on waja, sest Bertal on haruldane anne ka siis pisaraid walada, kui ta süda rõõmust hüppab, — kui ta näiteks Matiiaselt sai wärske kirja. Mil määral olid köögi-Tiina sibulad Berta mamsli pisarate tekkimises süüdi — kes teab.

Kui ükski rohi ei tahtnud aidata, ei teatrid, ei kontserdid, ei tantsud ega maitswad road, jõudis Wittelbachi

abielupaar kindlale otsusele, et nende tütreke armastab õnnetumalt. Nad panid ta tunnistama ja mamsel Berta tunnistas. Ta seletas peale pikemat häbelikku salgu lühemalt ning kindlamalt, et ta ilma Matiias Lutzita ei wõiwat elada. Matiias Lutz — wõi ei keegi. Matiias Lutz wõi häbistaw piigapõlw surmani. Ja surm ei wõinud ju mamsel Berta kardetawa olukorra järgi kaugel olla. . .

Wanemad waatasid nõutult teineteise otsa. Nende kuri aimdus oli täidunud. Isand Wittelbach sügas kõrwatagust ja tegi mitu korda „hm! hm!" Emand Wittelbach aga tippis ühelt jalalt teisele ja murdis ristipandud käsi.

„See on keeruline asi," ütles isand Wittelbach.

„See on wõimatu asi," arwas emand Wittelbach.

„Minu arust on see üsna lihtne asi," nuuksus mamsel Berta.

„Wõiks ehk hakata aru pidama," mõmises papa.

Mamma aga waikis. Mamma kadus teise tuppa ja tõstis seal käed horkwele aetud sõrmedega wannutades taewa poole. Papa läks talle sinna järele, ja nad kõnelesid kinnise ukse taga kaua teineteisega. Kui nad jälle ilmusid, ütles papa tütrele:

„Me tahame asja üle küpsemalt järgi mõtelda, — anna meile seks paar nädalat aega!"

Ja mamma tähendas kõlatul häälel:

„Süüdi olen mina, — ma olen sind hooletult kaswatanud. Nüüd ähwardab meid suur õnnetus. Luba, et me selle wastu walmistume."

Matiias Lutz aga sai sel päewal kirja, mis lõppes sõnadega: „Kallike, rõõmustu, nüüd on nad mõlemad muredad! Oota weel pisut — ja sa wõid mind kõigi nähes suudelda ja sülelda. Sinu igawesti truu ja õnnelik Berta."

8.

Tallinna elu.

Tallinnas elati tol ajal, 19. sajandi viiekümnendail aastail, vagusat elu. Kes rahul ei olnud, oli halb kodanik, ja et ta rahul ei olnud, see oli ta enda süü. Kodanikul oli ohtrasti süüa ja seepärast vähe mõelda. Võistlus ei pannud teda pead murdma, ei ajanud teda ärevusse. Leib oli odav, kauba- ja käsitöö-tarvitajad kindlad, hinnad rahuldavad. Sell ja õpipoiss töökojas, sell ja õpipoiss kaupluses — nad elasid peremehe juures, sõid tema lauas, said temalt suuremalt osalt riidegi, ning võisid järelikult leppida seda kasinama rahapalgaga. Talumees müüs turul oma kauba rublade asemel kopikate eest maha: linn oli veel väike, ostjaid vähe ning puruvaesel talupojal kasinastki rahast suur arvamine, sest et ta raha nii harvasti nägi.

Äri- ja eraelu — kõik käis unist, aeglast sammu. Veel ei ühendanud raudtee linna välise ilmaga, ei toonud siia uusi nägusid, uusi aateid ega mõtteid, ei pildunud uusi ja odavaid kaupu müügiturule. Ainust ühendust välisilmaga pidas ülal laevasõit, ja seegi oli kasin, tukkuv, korraldamata; ainust ühendust maaga ja kaugema riigiga võimaldasid maanteed, ja needki olid läbikäigu edendamiseks liiga viletsal järjel. Kodanik tegi parajal määral tööd, võttis parajal määral sisse, andis parajal määral välja ja kogus parajal määral kapitali. Kaupmehe ja käsitöölise paremad kaubatarvitajad ja töötellijad olid mõisnikud. Just sel ajajärgul hakkas nende majanduslik elu õitsema. Krundihinnad tõusid, sest et produktide hinnad ker-

kisid; „prii kontrahi" peal elaw wabastatud talupoeg oli odawaks tööjõuks ja heaks rendimaksjaks; mõisniku kukkur paisus, ta wajadused rohkenesid, ja sellest sai kasu nii kaupmees kui käsitööline. Üks kui teine wõis õhtul, kui päewatöö lõppenud, rahulise südamega pista sigari suhu ja minna restorani klaasi weini juure wõi klubisse groki- ja wistilauda.

Sigar ja wein, õlu ja kaardid on kodanikule hea ühendamiskitt. Aga see kitt ei ühendanud mitte terwet kodanikuseltskonda, waid ainult selle üksikuid liike. Muidu oli seisus seisusest eraldatud, niihästi töös ja tegewuses kui ka lõbus. See wahe ei tulnud nähtawale mitte ainult kinnistes klubides, waid ka awalikkudes joogimajades. Igal seisusel oma seltsid, igal seisusel oma kõrtsid. Aadlimees „Aktsiaklubis", suurkaupmees „Mustapeades", käsitööline „Kanuutuses". „Literaadid", kunstnikud, kõrgemad ohwitserid jagunesid, nii kuidas oli nende tutwuskond, esimese ja teise klubi peale. Restoranides sama pilt. Läksid aadlimees ja literaat, nagu kutsuti wabakutselist intelligentsi, Intelmanni juure, siis pöördis kaupmees Fahrenholtzi poole ning käsitööline leppis Hartmuthi ja Koffskiga.

Käsitööliste-klubi Kanuutus sai aga sagedasti, harilikult hilistel öötundidel, kõrgeid külalisi ülematest seisustest. Need tulid kas Aktsiaklubist, naabrimajast Mustapeadest wõi mõnest weinirestoranist ja olid enamasti noored mõisnikud, wärwikandjad üliõpilased, suurte kaubahärrade pojad jne. Weinitujus unustab inimene nii mõndagi, wahel ka seisuslikud wahed ja eelarwamised. Nõnda ka räägitawad noorhärrad. Wõi õigemini: need noorhärrad ei arwanud oma seisuse wastu patustawatki, ilmudes muidu nii põlatud „knootide" seltsi, sest nad ei tulnud siia mitte nende lõbu kaasa maitsma, waid selle üle pilkama wõi seda üleannetustega rikkuma. See sündis iseäranis pidu- ja tantsuõhtutel. Häda siis eestseisjaile, kes walwasid korra üle, ja kodanikumamslitele, kes ei tahtnud kõrgete wõõraste tüsedaid naljatusi mõista! Enamasti lõppes selline külaskäik mõne toore wallatusega, mis sundis kannatlikku ning aupaklikku eestseisust wõõrastele ust näitama.

See sündis muidugi wõimaluse äärmuseni ulatuwa hooliwusega, sest ülemate seltskonna-liikide wastu püüdis kodanik ikka olla peen ja respektlik, tahtes sellega neile märku anda oma haridusest, ja see oli ka äriliselt tulus. Waljumaid abinõusid tarwitati tawaliselt ainult lihtlabaste rahurikkujate wastu. Kaks wäljawiskamis-wiisi olid Kanuti-gildis tol ajal pruugil: kas „mit" wõi „ohne Pomp". Raskemate süüde eest määrati esimene, kergemate eksimuste eest wiimane karistus. Oldi patu suuruse ja seega karistusliigi kohta kahewahel, siis pandi kaebealusele wahel nelja wõi kuue silma all küsimus ette, kuis ta soowib, et teda wälja peab wisatama: kas „mit" wõi „ohne Pomp". Waene patune wõis siis oma seisuse wõi südametunnistuse järgi walida. Isik, kes ilma erilise uhkuseta pidi kaduma, puges wana auwäärt pruugi järele lihtsalt uksest wälja. Kes aga toredust taga ajas wõi kellele seda au eestseisuse poolt taheti üles näidata, pidi tegema enne pikema rongikäigu läbi klubi ruumide. Eestseisus kogunes täiel arwul tema ümber, muusikakoor seati tippu, ja rõkkawal pillimängul marsiti üle terwe pidusaali eestuppa, kus nõnda austatud patuoinas tõmbas üliriided selga ja wulpsas lustiliku marsi helidel wärske õhu kätte.

Oli niisugune süüdlane ilmparandamatu ja kordas oma koerusi wõi eksis muul raskel wiisil kombe ja korra wastu, siis ta heideti klubis käimiselt wõi liikmete seast kuudeks ja aastateks wälja. Kõige pikem trahwimäär oli üheksakümmend üheksa aastat. Nende arw, kes suutnud selle karistusaja lõppu ära oodata, ei olewat mitte suur olnud.

Oli klubidest Kanuutus see, kus seisused wahel kogemata seginesid, siis leidus ka paar joogimaja, kus sellesarnast sündis.

Üks seesugune joogimaja oli Nunne wärawa taga, Köismäel, ühe kitsa, prügitamata ja pimeda umb-uulitsa otsas. Teda kutsuti ta wäikese küüraka omaniku Andersohni pilkenime järgi „Lombakaks Konnaks" („Lahmer Frosch").

Suured keedu- ja puuwilja-aiad, esimesed enamasti wene „ogorodnikute" käes rendil, katsid tol ajal terwet suurt ala

Nunne wärawa taga — Köismäelt Telliskopli teeni, muu seas paika, kus seisawad praegu Balti raudteejaam ja selle juure kuuluwad töökojad. Aedade wahelt kerkisid nägusad alewimajakesed, milles Tallinna kodanikud käisid suwitamas. Ja siin asetses ka omal ajal nii kuulus „Lombakas Konn", kaunis lihtlabane alewitrahter weeremängu ja mitte wäga awarate ning puhtate ruumidega.

Selle joogimaja tawalised külalised olid merimehed, käsitöölised ja wäikekaupmehed. Iseäralistel päewadel, tawaliselt laupäewiti, kogunes siia aga ka paremate seisuste liikmeid, wälja arwatud aristokraadid. „Lombakas Konnas" nähti siis ülemkooliõpetajaid, arste ja adwokaate joomas, laulmas ja keeglit wiskamas. Kuid selle ime teostajad polnud mitte tallinlased, mitte „baltlased", waid wälismaa sakslased.

Tallinna mõlemas kõrgemas koolis, kubermangugümnaasiumis ja toomkoolis, olid tol ajal enamasti wälismaalased kooliõpetajaiks. Neile ei meeldinud siinse ühiskonna kinnine, seisuseseinte ja kombewõrede kaudu kuni narruseni wangistatud elu. Nad otsisid endile lõbukohta, kus walitseks lahedam, wabam õhkkond ja leidsid Köismäe alewist „Lombaka Konna". Weeremängu ühinguks liitudes, käisid nad siin koos ja meelitasid aegamööda ka paremaid Tallinna kodanikke enestega kaasa.

Nagu mehed, nii olid muidugi ka naised seisuste järgi üksteisest lahutatud. Mitte ainult, et aadlimehe ja literaadi abikaasad käsitöölise-perekonnaga läbi ei käinud — see oli enesest mõista — waid ka kumbki ülem seisus ei puutunud seltskondlikult palju kokku. Toompea daami ja „alt-linna" daami wahel oli oma kindel wahe. Kellel puudus nime ees wäike „von", kõrgemaist predikaatidest üsna rääkimata, see seisis alamal astmel kui „von'iga" proua wõi preili ning pidi ennast sagedasti ainult „emandaks" ja „mamsliks" laskma kutsuda.

Kuna aga kumbki seisus ilma ei olnud seisusekohasest iseteadwusest, mis täienes sagedasti kõrkuseks, siis polnud ka hõõrumistest nende wahel puudust. Üks tundis end teisest oma

seisuselises wäärtuses alandatud ja aus haawatud. Proua wõi preili „von" ootas ja nõudis, et proua A. wõi preili B. (kui mitte „emand" ja „mamsel") teretaks teda e n n e; sedasama ootasid aga proua A. wõi preili B. proua wõi preili „vonilt", kui wiimasel mitte just auwäärt wanaduse poolest polnud erilisi eesõigusi. Ja nõnda mindi teretamata üksteisest mööda — seik, mis mõlemaid seisusi teineteisele muidugi mitte ei aidanud ligendada. Paruniproua püüdis, kui ta siiski mõne kodanikuprouaga kokku puutus, temale tingimata märku anda, et nad mitte ühel pulgal ei seisa, waid et ta wastase üle lööb peale nimekõrguse ka prantsuse keele, wälismaa reisudel omandatud laiema silmaringi ning kõrgete tutwuste poolest. Kodanikuproua jälle katsus igal wiisil näidata, et ta paruniprouat sugugi ei karda, ei häbene, ennast sugugi ei tunne tema all olewat. Üks kaebas siis paruniproua kõrkuse, teine kodanikuproua jämeduse ja upsakuse üle. Meeste juures hakkas niisugune wahefanatism aegamööda kahanema, naiste juures aga kaswas ta weel*).

„Toompea daamid" ja „alt-linna daamid" puutusid paar korda aastas heategelisil ettewõtteil kui ka kuberner Johann von Grünewaldt'i pallidel kokku. Küll esitleti neid üksteisele wiisakuse ja hea kombe tõttu, aga neid ühendada, seisust seisusele lähendada ei suutnud ka siin ükski wõim. Nad olid pidusaaliski täiesti eraldunud ja silmitsesid üksteist waid eemalt enam-wähem wastikute pilkude ja tunnetega.

Wahet sünnitas daamide wahel üldmõttes weel naise- ja neiupõlw. Tanu oli suur ja kõrge aumärk. Naine tundis end neiust peawõrra kõrgemana. Muidugi waatas ta siis kahetsewal halatsusel wõi kõrgi põlgusega alla niisuguse usikese peale, keda mees weel ta madalusest polnud üles aidanud,

---

*) Olen kasutanud siin mõnda mõtet Leopold von Petzoldi raamatust „Schattenrisse aus Revals Vergangenheit". See mees elas ise tol ajal Tallinnas ja tundis wastawaid olusid hästi.

iseäranis kui see waeneke oli mõni piiga küpsemas eas. Naise nimi oli püha, ilmpuutumatu; neiu sai alles naisenimega täielise kaitse ja lugupidamise all elawaks isikuks. Pärastlõunastel kohwipidudelgi, mis olid igas kodanikumajas korrapäraseks taotsuseks, tuli see wahetegemine ühel wõi teisel wiisil esile. Mamslile löödi seal warsti suu peale, kui ta tükkis oma arwamiste ja otsustega emandatele wahele wõi julges hakata nendega koguni waidlema.

Lõbu eest kandis, kui jätta nimetamata klubides peetawad pidud, mõned wähesed kontserdid, wäljasõidud jne., Linnateater hoolt, mis oli ellu kutsutud kirjanik August von Kotzebue agaral eestwõttel. Paremaid näitlejaid peeti, eriti naisterahwaste poolt, pooljumalateks, neid kanti kätel, ja nii mõnegi ausa ja truu kodanikuemanda hõõguw armastusekiri wedeles säherduse mehe laual, hoopis kõnelemata „hoolsasti kaswatatud" tütrekeste armupoeemidest, ning nii mõnelgi traagilisel kangelasel ja esimesel armastajal tuli Tallinna Potiwari emandate hulgas mängida Joosepit, kuigi igakord mitte moraalseil põhjusil.

Wirka kirikuskäimist nõudis niihästi hea toon kui ka harjunud komme. Et pühapäewal enne lõunat kirikusse mindi, pärast lõunat naabri poole kohwile ning õhtul — see käib meeste kohta — klubisse ja kõrtsi, see oli programm. Kirikus taewastasid naised samuti osawat jutlustajat, nagu teatris osawat aktööri. Kuulsamaks kantslikõnelejaks sakka kirikutes peeti tol ajal õpetaja Huhni. See tubli mees oli teinud endale erilisеks ülesandeks kujutleda hingedele patu koledusi ja maalida wiimset hukatust wõimalikult eredate wärwidega silma ette. Kelle pastor Huhn korra patu-unest üles põrutas, see oli üles põrutatud. Sel õpetajal oli Tallinnas määratu mõju. Teda wõrreldi kõige kuulsamate ajalooliste patustpöörmis-apostlite ja kirikuisadega. Teda kardeti ja austati ühtlasi. Waewalt suutis keegi ilma jääda närwikõdist, istuda kuue tööpäewa järel jälle kord pastor Huhni tõrwa- ja wääwlirahe all Olewiste kirikus.

Wälisest ilmast kuuldi ja teati Tallinnas wähe. Sõnumid

olid wisad ja kasinad tulema, sest kohaline ajakirjandus puudus. Küll andis siin keegi isand Luther saksakeelset „Nädalalehte" välja, aga see oli pisuke ja halvasti toimetatud ning sedagi lugesid enamasti üksnes rohkem haritud elanikud. Suurtele sakstele maal ja linnas käisid mõned eksemplarid „St. Petersburger Zeitung'it". Enamik madalamaid kodanikke elas ilma ajaleheta ning leppis sõnumiraasukestega, mis pudenesid maha wäheste lehelugejate laualt.

Sel lool märkas suurem osa tallinlasi Krimmi sõja algu aastal 1854 alles siis, kui Tallinna kubises juba kasakatest, ulaanidest, kürassiiridest ning muudest hiilgawatest wäejagudest, kes kinnitasid kohutawat kuulujuttu, et Inglise ja Prantsuse ühinenud sõjalaewastikud on Läänemerre ja Soome lahte jooksmas ning siin wist Wene linnade peale tuld ja rauda hakkawad sülgama. Ning tallinlased märkasid sõda, mis kestis Doonau ääres Türgi pinnal õigupärast juba juulikuust saadik 1853, alles neist tarwilistest ehitus- ja häwitustöödest, mida Tallinnas ja Tallinna ümber seiswa Wene wäe ülemjuhataja kindral Berg*) linna kallal laskis ette wõtta.

Palawikusarnasel rutul parandati, kohendati ja kindlustati Tallinna wanu walle, wärawaid ja kantse, ehitati hulk kaldapatareisid ning kisti ja lõhuti maha terwe linnajagu Köismäel, Suure Rannawärawa ning läänepatarei wahel. Kõik sealsed nägusad majakesed ühes „Lombaka Konnaga", enamasti kõik haljendawad wiljapuu- ning keeduwilja-aiad häwinesid. Kardeti waenlaste pommitamist, mis alewi oleks põlema süüdanud ja seega toonud kogu linnale hukatust. Elanikud pidid enestele peawarju otsima, kust leidsid. Teisel sõjaaastal raiuti ka kenad paju- ja pihlaka-puiesteed, mis palistasid suures ringis wallide ääri, armuta maha. Waewalt suutis rüütelkonna-peamees parun Ungern wäikest Lasteaeda Harju wärawa ees seeläbi päästa, et ta kindral Bergile oma isiklikul wastutusel tõotuse andis pisuke puiestik kohe lasta maha

*) Pärastine Poolamaa ülemkuberner.

wõtta, kui waenlane ähwardab linna laskmisega. Mis häda-ohtu tegi walli taga ja merest eemal olew Lasteaed laskmise puhul kindlusele ja linnale, see jäi tallinlastele arusaamatuks.

Suur põgenemine algas. Kes wähegi wõis, otsis maal wõi wäikestes, merest eemal olewates linnades warjupaika; wähemalt saadeti naised-lapsed ja kallim kodune warandus linnast eemale. Ei olnud enam sõidukeid ega hobuseid küllalt, et kõiki ahastawaid põgenikke ja nende omandust kaitsele kanda. Kirikumõisad, kõstrimajad, Paides, Rakwered ja Haapsalud kogunesid täis hirmunud naisi, lapsi ja kangest soost argpükse. Keda äri ja amet linna sundis jääma, see püüdis oma koda ja wara pommide ja tule eest seeläbi kaitsta, et laskis pööninguid ja kuurid tuupida liiwa täis. Öösiti ehmatati kodanikke sagedasti asjata häirega sängist: juba pidi pommitamine algama. Nii möödus päew päewa, nädal nädala järgi, waprad kodanikud jõid joogimajades hulga raha „julgusewõtmiseks" ära, aga ikka weel ei tahtnud esimest pommi tulla.

Inglise-Prantsuse laewawägi admiral lord Napieri all oli küll Soome lahte ilmunud, Ahwenasaartel enne seda Bomarsundi kindluse ära häwitanud ja siis Soome mõne mittekindlustatud rannalinnale tuld annud, aga Tallinna, Kroonlinna ja Wiaburi peale ei tahtnud ta hammas hakata; wana lord Napier oli seks liiga ettewaatlik ja tagasihoidlik. Ta ei suutnud mainitud sadamaid kaubandusele gi täiesti sulgeda. Kuigi suuremaid laewu läbi ei lastud, käisid wäiksemad purjelaewad ööpimedusel ometi takistamata edasi-tagasi, nõnda iseäranis Tallinna wahet, kus õitses sel puhul salakaubawedu harulduselt määral.

Waenlane seisis Tallinna all. Seda wõis iga lõdisew kodanik pikksilmaga ja ilma selleta näha. Naissaare ümber oli wahel kuni sada Inglise ja Prantsuse sõjalaewa koos; lasti ka suurtükke müriseda, aga ainult ajawiiteks ja harjutuseks. Rannale, kus Wene patareid neile ähwardawalt wastu wahtisid, usaldasid kaks Inglise suurtüki-paati ainult üks kord niiwõrt läheneda, et nende peale kaldalt wõidi lasta.

Ka emand Wittelbach oma kahe tütrega oli tol kurjal kewadel otsinud maal kaitsewat ulualust. Ta elas Paide pool, ühe tuttawa mõisawalitseja majas ärewusrikast pagulaspõlwe. Papa Wittelbach aga, kes oli jäänud wahtwasti linna kaitsma, kinnitas „tüwilauas" tuttawatele, temal olla nüüd, kus teistel sõda, kõige sügawam rahuaeg.

Sügisel pöördisid kõik redud linna tagasi, sest nowembritormid olid ettewaatliku waenlase ajanud Soome lahest wälja: ohtlikumateks kui kindluste pommid wõisid laewadele saada lahe põhjas olewad kiwirahnud ja madalikud. Talwe saadeti rahus mööda. Tallinna neiud tantsisid ja wahetasid südameid elegantsete kaardiwäe-ohwitseridega, klubides ja perekonnis peeti pidulikke olenguid ja lasti isamoodi elada. Aga rõõmsale, rahulisele talwele järgnes kewade, mis tõi hirmu ja ärewuse kahekordselt tagasi.

Päris sõjateatrist, Krimmist, hakkas tulema halbu sõnumeid. Hoolimata sellest, et sõjatsensuur oli käre ja Lutheri „Nädalaleht" wäike, kuuldi ometi, kui mitte muidu, siis erakirjadest, et tsaari sõjawäel on tegemist kange waenlasega, kes ennast küll laseb lüüa, aga suudab ka wastu lüüa. Wenemaa sõjawäeline wägewus keiser Nikolai ajal ning lääneriikide nõrkus olid kõikjal soetanud kindla usu, et Wene wäele keegi ei piisa wastu panema, ja olgu waenlasi weel enam liidus kui kolm. Nagu sõjateated Krimmist tunnistasid, läks lugu teisiti, ja kindlale wõidujulgusele järgnes seda suurem argus.

Sewastoopol oli sügisest saadik ümber piiratud, mitmed lahingud wahelduwa õnnega löödud. Et ümberpiirang nii kaua kestis ja Wene wäe waprusest imejutte räägiti, iseäranis aga, et haigused walju talwe tõttu inglaste, prantslaste ja türklaste seas kuuldawasti kohutawat häwitustööd tegid, siis loodeti kindlasti, et waenlane enne kewadet häbiga taganeb ja rahulipu üles tõmbab. Lootus ei läinud täide. Wisa waenlane kannatas kõik hädad-waewad wälja, muretses omale kewadeks suurel hulgal lisawäge ja leidis weel ühe liitlase:

Sardiinia heitis tema kilda ning läkitas maikuus omalt poolt ka 15 000 meest Krimmi. Juba veebruarikuus algasid rasked võitlused talvise vaheaja järel uuesti. Venelased tikkusid Eupatoorias türklaste kallale, said aga paraku lüüa. Siis äkki lendas sõnum Euroopa vägevama valitseja, tsaar Nikolai I, surmast läbi riigi ja tegi kartlikud meeled veelgi argsemaks. Ning varsti järgnesid teated Sevastoopoli all peetavatest hirmsatest tormijooksudest ja veristest võitlustest, milles käisid venelastel jällegi hiilgavad võidud raskete kaotustega käsikäes.

Tallinnas algas kevadel 1855 uus ning veel suurem pagemis-paanika kui eelaastal. Inglise-Prantsuse laevastik ilmus jälle. Seda juhatas nüüd noorem ja agaram inglane, admiral Dundas. Ka Tallinnas ja selle ümbruses olev Vene vägi, 30 000 meest, oli saanud uue ülemjuhataja: kindral von Bergi asemele astus kindral von Grabbe. Kuid selgi kevadel ja suvel osutus tallinlaste kartus vaenlase pommide eest asjatuks. Vahetevahel kuuldi küll tumedat kahurimürinat Soome ranna poolt: seal lasti Viaburi kindluse peale. Aga Tallinna patareidele ei lähenenud ükski vaenlik laev. Aegamööda muutus meeleolu julgemaks ning juba enne sügist hakkas jälle linna tagasi pöördima redus olnud naisi ja lapsi, kelle seas oli ka emand Wittelbach oma mõlema tütrega — seik, mis andis vaprale meistrile põhjust soovida, et sõda jätkuks tulevalgi suvel senist lõbusat viisi.

Ta soov ei läinud täide. Septembri algusel jõudis sõnum Sevastoopoli langemisest Tallinna ja varsti kuuldus, et keiser Aleksander II ilmutanud rahusoove. See sündis peamiselt majanduslikul survel, sest et pikaline sõda oli riigi rahanduse alused õõnestanud ja vaenlase blokaad kaubanduse hävitanud. Taudid ja näljahädad täiendasid üldist viletsust. Peale inglase olid teisedki liitlased sõjast samuti tüdinenud. Austria sobitusel astutigi järgmise aasta hakatusel Pariisis lepingukongressiks kokku. Paastukuu 30. päeval võis rahuingel Euroopas palmioksa tõsta: lepingule kirjutati alla. —

Pärast sõda tegi Tallinna tähtsa muutuse läbi. Aastal 1857 ilmus keiserlik käsk, mille järgi Tallinn kindluste kirjast kustutati. Sõnum wõeti rõõmsal meelel wastu. Wana hansalinn wõis oma kitsa mundrikuue laia koduse wastu wahetada. Wärawad, peale ühe, wõeti maha, üks osa kindlusekraawe täideti ning wallid tehti suuremalt osalt maatasa. Nende asemele asutati aegamööda nägusad puiesteed ehk promenaadid, kuna alale jäänud kindlusemägedele, Harju ja Suures Ranna wärawas tekkisid praegused kenad ilupuiestikud, kust hilisem tallinlane kaugeleulatuwal wabal waatel uhkusega oma kaswawa ja edenewa linna peale wõis alla waadata.

Pärast sõda liikus Tallinna elu endistes rööbastes aeglaselt ja rahulikult edasi. Hulk sõjawäge rikaste ohwitseridega oli jätnud linna ohtrasti raha. Krimees hõõrus käsi, jõi õhtul klaasi rohkem ja harutas tüwilauas laial lõbul möödunud sündmusi.

Paar aastat hiljemini, kui sõjamälestuste korrutamine juba hakkas tüütama, said Tallinna auwäärt kodanikud ootamata kombel uusi ja hoopis eriskummalisi jutuaineid. Juhtus taas midagi, mis sünnitas ärewust, kuigi mitte nii suurt ja üldist kui sõda.

Mitmes paigas maal algasid 1858. aasta kewadel talurahwa seas rahutused mõisnikkude wastu. Kauase tegemise ja tagumise järel oli ammuoodatud uus „Eestimaa Talurahwa Seadus" niikaugele walmis saanud, et wõidi ta wälja kuulutada ning eestikeelses tõlkes talupoegadele kätte anda. See uus seadus pidi tooma mõisnikkude raske orjuse all ägawale maa pärisrahwale, peale tema kogukondlikkude olude korralduse ja uuenduse, ka töö- ja maksukoormate kergendust. Niisuguseid kergendusi, wähemalt kirjatähe järele, leitigi uuest seaduseraamatust; nimelt oli nõndanimetatud abitegu senise wastu kahandatud. Aga kuis kohkusid talupojad, kui kuulsid mõisnikkudelt, et need kergendused uues seaduses alles siis peawad maksma hakkama, kui maad terwes kubermangus üle on mõõdetud ning mõisa- ja talumaad teineteisest eraldatud — töö, mis

wõtwat wähemalt kümme aastat aega! Talupojad ei uskunud seda seletust. Neile ei mahtunud pähe, kuida seaduses, mis ametlikkude kuulutuste järele 23. aprillist peale täiel jõul pidi maksma hakkama ja tõepoolest maksma hakkaski, just need punktid mitte seadusewõimusse ei astunud, mis jagasid orjawale rahwale elukergendusi. Et talupojad puuduwa wõi puuduliku kirjaoskuse pärast seaduse sisust jagu ei saanud ning mõisnikud, kirikuõpetajad ja ametikohad neile küllalt põhjalikke seletusi ei annud, siis arwas rahwas, et sakslased uut seadust omal tulul ja keisri tahtmise wastu täielisel ulatusel maksma panna ei taha. See arwamine lagunes üle maa laiali, sünnitades wiha sakste wastu, ja tagajärjeks oli, et talupojad paiguti hakkasid abiteo wastu tõrkuma. Mõisnikud aga kutsusid endile sõjawäe appi, et wastupanekut wõimsalt maha suruda ja tõrkujaid karistada.

Kuna talupoegade wastupanek mõisnikkudele muudes paikades ainult abiteo tegemata jätmisega nähtawale tuli ning haagikohtunikkude poolt määratud ihunuhtluse, kui ka sõjawäe palja ilmumise tõttu sedamaid jälle käsutäitmisele maad tegi, paisus talurahwa tõrge abiteo wastu ühes Harjumaa wallas, Juuru kihelkonnas, tõsiseks rahutuseks. Mahtra mõisa talupojad said kuulda, kuidas üks liiga wali ja liiga agar haagikohtunik Kose kihelkonnas mehi wastupaneku pärast armuheitmatul wiisil oli lasknud peksta. Et neid tõrkumise pärast sellesama haagikohtuniku juure oli kutsutud, siis otsustasid nad sinna jääda minemata ja hoidsid endid metsas ja rabas warjul. Aga teades, et neile sõjawägi kaela saadetakse, kutsusid nad teiste waldade mehi enestele seks puhuks appi.

Kutse wõeti wastu. Mahtra mõisa ilmus salk sõjawäge, et wastupanijaid witsade ja keppidega karistada, ent suurtel hulkadel woolas siia ka oma ja naabriwaldade talupoegi kokku, et karistust mitte lasta ette wõtta. Talupoegade ja sõjawäe wahel tekkis päris lahing, mis nõudis rohkesti ohwreid. Et talupoegade ülewõim oli suur, siis löödi soldatid põgenema ja Mahtra mõis sattus wiinastunud wõitjate wõimu alla. Joob-

nud mehed lõhkusid ja riisusid mõisas niikaua, kui hooned selgitamata põhjusel põlema läksid ning enamasti kõik tuhahunnikuks said.

See sündmus andis ümbruskonna mõisnikkudele asja kartuseks, et talupoegadel on nõu tõsta suuremat mässu ja põletada kihelkonnas veel rohkem mõisaid maha. Suure ärevusega hakati linna põgenema. Olid linnasakssad kolme ja nelja aasta eest, kartes sõjatonti, maal varjupaika otsinud, siis otsisid maasakssad nüüd linnamüüride vahel kaitset. Aga nagu sõda jättis Tallinna puutumata, jäi ka maal talupoegade mäss tulemata. Rohkendatud sõjaväe ilmumine summutas liikumise igal pool. Talupojad, kes nõndanimetatud Mahtra sõjast olid osa võtnud, otsiti kõik kätte, toodi soldatite vahel Tallinna, pandi siin vangi ning seati sõjakohtu alla. Pika ülekuulamise järel mõistis kohus peasüüdlased surmanuhtlusele, milline otsus muudeti aga hiljemini raskeks ihunuhtluseks ning Siberisse sunnitööle või asumisele saatmiseks.*)

Tallinna kodanikkude ringkonnis harutati neid sündmusi muidugi suure elevusega — küll seltskonnas, küll perekonnas, küll õllelauas. Kodanikkude olek ja arvamine kohaliku aadliseisuse kohta ei olnud mitte kõige sõbralikum. Selle eest kandsid hoolt aristokraadid ise. Nad teadsid endid valitseva seisuse olevat nii maal kui linnas — seal poliitiliselt ja sotsiaalselt, siin majanduslikult. Ja seda seisuseuhkust, mis paisus tihtipealegi kõrkuseks ja upsakuseks, ei annud nad mitte ainult talupojale maitsta, vaid ka kodanikule. See haavas viimast ja soetas ta põues aristokraadi vastu vaenlikku tuska.

Sel asjaolul ei olnud ime, et kodanikud seadsid räägitud rahutuste suhtes endid enamasti talupoegade poole. See oli inimlikult ka arusaadav, sest kodanikkudele polnud teadmata, kui valjusti rõhus mõisniku käsi armetuma, väljaimetud talupoja turjale. Linna turul võisid kodanikud eneste silmaga

---

*) Lähemalt kõigist neist asjust ja sündmusist minu romaanis „Mahtra sõda".

märku saada talurahwa waesusest — nende wiletsatest hobusekontidest ja sõiduriistadest, nende armetumaist ihukatteist, nende poolnälginud nägudest, nende harimatusest. Pealegi toodi maalt sõnumeid, kui halastamatult haagikohtunikud talupoegi rahutuste puhul ning enne seda lasknud peksta — sagedasti ainult sellepärast, et nad julgesid uut seadust teisiti mõista kui sakslad ja pärisid selle kohta seletust.

Aga kodanik oli ainult selja taga, õllelauas, mõisniku wastane, ta käsi läks rusikasse ainult taskus. Astus aga niisugune mees ta ärisse, siis ta kummardus tema ees maani ja ta suu jooksis mett. Kodanikul, eriti ärimehel, oli mõisnikku waja — see oli ta parim „kunde". Ja aineline tulu määrab seltskonnale teatawasti ta moraali, mentaliteedi ja elutaktika. Mahtra sündmustest, Juuru mõisnikkude ärewusest ja põgenemisest rääkiti linnas kahjurõõmsalt; nii mõnigi pilkaw ja parastaw sõna lendas nende kohta suust suhu. Puuduti aga mõne sakslaga isiklikult kokku, kes oma häda kaebas ja siunas nurjatuid talupoegi põrgu põhja, siis jaatati aiwa taga ja siunati aupaklikult kaasa.

Kõrgema haridusega kodanikkude, „literaatide", seas oli aga siiski wabameelseid mehi, kes tundsid rahwa häda ja temale alatasa sündiwat ülekohut ning ei jätnud seeüle oma arwamisi seltskonnas kui ka ametlikes paigus awaldamata. Juba hakkasid Lääne-Euroopas wägewasti luhtawad demokraatlikud wabadusaated ja kultuurilise walguse nõuded meiegi maa terasemais, rohkem harituid peades idanema; juba hakati leidma, et junkru ülemeelikus ja üleannetus, pärituid karedast, wägiwaldsest minewikust, ei ole enam ajakohane; et kodanikul ka oma seisuseline iseteadwus on, olla tohib ja olema peab. Aga neid mehi oli wähe ja nendegi seas jälle mitmed, kes majanduslikult wõi seltskondlikult niiwõrt rüütli mõju all seisid wõi temast otse sõltusid, et nad tema wastu awalikult ja tegelikult wälja ei usaldanud astuda. Pealegi oli waimne wõitlus awaliku arwamise kohtulaua ees wõimatu wõi wähemalt wäga raskendatud. Ajakirjandus puudus, eriti ise-

seisew wabameelne ajakirjandus. Teiseks oli kogu kirjandus saksa ning kaudselt rüütlite kui walitsewa seisuse kõwa tsensuuri all. Rüütli wastu ei pääsenud ainustki laitwat sõna ajalehte wõi raamatusse, ning juhtus wälismaal midagi sellist nägema trükimusta, siis keelati niisuguse toote müük meie maal warsti ära. Mainitud wabameelsed literaadid püüdsidki ainult piiri taga oma pakitsewaid südameid weidi wälja puistata, olgugi et nende karjatusi ja kirjutusi loeti ainult seal. Wähemast kuulsid meie rüütlid ka ise sel kaudsel kombel weidi, kuidas õiglased ja inimlikud rahwasõbrad, kes nende seas elasid, neist mõtlesid.

Weristele Mahtra sündmustele järgnes mõni nädal hiljem Tallinnas õudne kurbmäng, mis sünnitas terwes linnas kirjeldamata ärewust ja unustamata jälkust.

9.

Liiwapalu Leena romaan.

See oli märtsikuus 1858, kui Berta Wittelbach wanematele tunnistas, mis tõugu uss tema südame kallal närib. Mamma ja papa olid wõtnud enestele paar nädalat mõtlemisaega, sest tütre ilmutus oli neil raske tarida. Aga paarist nädalast sai paar kuud ja wanemate lõppotsus jäi siiski tulemata.

Nimelt ei annud emand ja isand Wittelbach armastawale paarile kawaluse poolest palju järele. Õieti olid nad endile ainult sellepärast mõtlemis- ja tarimisaega wõtnud, et wõtta ähwardawa „õnnetuse" wastu kõiki weel iganes meeletulewaid abinõusid tarwitusele.

Kõige pealt ilmutasid nad kurja saladuse lähemaile omastele ja kutsusid neid enestele wõitluses appi. Sepitseti ühine sõjaplaan. Teine tütar, emand Emiilie Sternfeld, selle mees, paar wana tädi ja üks lugupeetud onu pidid püüdma Bertasse mõjuda, et ta loobuks oma „haiglasest kirest" ega heidaks ennast ning terwet suguseltsi kaaskodanikkude naeru alla. Aga kui Berta kõigile sõbralistele nõuannetele, noomitustele ja isegi härdaile palweile jäi kurdiks ja kiwikõwaks, peeti uus perekonna-kongress — wist küll neljas wõi wiies paari kuu jooksul — ja jõuti otsusele katsuda weel järgnewat wiimast wahendit.

Bertal oli Peterburis üks onutütar mehel. Selle abikaasa oli rikas kaupmees, kes elas suurel jalal. Ehk leiduks selle lõbusas majas, kus käib nii palju külalisi, waesele Bertakesele ühel wõi teisel wiisil rohtu — mõtlesid wanemad ja

nende nõuandjad. Kui õnn hea, kaotab neiu oma ekſiteele sattunud südame mõnele seisusekohasele pealinna-isandale; ei sünni seda, siis on ta wähemalt oma siinse paleuse kardetawast läheduſest eemal, Peterburi mühawad lõbud lahutawad ta meelt ja tunded jahtuwad ehk sedawõrt, et wanemate ja hõimkonna hoiatused ning õpetused hakkawad paremini mõjuma. Asi tehti pealinna onutütrele salakirjade kaudu selgeks; ta pidi kutsuma Berta omale külla ja soowitud sihil ka enda poolt kõik tegema, mis wõimalik. Peterburi emand oli õnneks kohe nõus. Ta arwas murelikkudele wanematele heatujulises kirjas koguni wõiwat tõotada, et Berta juba paari nädala pärast wõib kihlakaardid wälja saata, millel seisab Matiias Lutzi nime asemel mõni palju kõlawam.

Berta pani reisule esmalt wastu, andis aga wiimaks järele. Ta taipas wanemate ja sugulaste nõu wäga hästi ja mõtles: Lähen maitsen pealinna-lõbud ära, tulen aga muutumatul meelel tagasi, siis on nende wiimne lootus otsas ning kauem wastupanek murtud.

Ja Berta reisis. Maikuu lõpul, kui teed tahenenud, wõttis mamsel suuremas reisu-seltskonnas, milles tal mõned head tuttawad, tol ajal nii pika ja tüütawa teekonna suures omnibuses Peterburi poole ette. Muidugi oli ta enne pühitsenud oma armsamaga hella jumalagajätmist, talle hauani kestwat truudust wandunud ning wõimalikult pea tõotanud tagasi tulla.

Kihlakaarte paari nädala pärast küll weel ei tulnud, ka nelja nädala pärast mitte, kuid Peterburi sugulase kirjad olid Wittelbachi abielupaarile siiski üsna trööstiwad, sest suurlinna elu meeldiwat tütrekesele wäga ja ta ei põlgawat enam mingisugust lõbu. Aga ka Matiias wõis olla rahul. Niipalju kui peigmees pruudi kirju iganes wõib uskuda, oli Berta truudus kõigutamata; ta oleks juba ammugi koju lennanud, kui hea ja armas onutütar teda oleks lasknud.

Ühel pühapäewasel pärastlõunal, peale jaanipäewa, istus

lesk peigmees, popsides odavat sigarit, Harjuväravа kõrval Lasteaias ja mõtles oma praeguse ja tuleva elu ning võõrsil viibiva Berta peale. Tema ümber, liiva sees ja murul, kilkasid mängivad lapsed, pinkidel tukkusid tüdinenud hoidjad, kuna puude lopsakaid lehti, milles andsid varblased rõõmsat kontserti, kerge suvine tuuleõhk libistas, pehme ja mahe nagu rõõsk piim. Niguliste kiriku kellad helisesid; vist kanti sealt mõnd väsinud rändajat viimse puhkepaiga poole.

Matiias tahtis parajasti istmelt tõusta, et pikkamisi koju jalutada, kui talle mõned sõnad kõrvu puutusid, mis tekitasid tema tähelepanekut. Mõni samm temast eemal, kolme mängiva lapse juures, küsis nende hoidja käest keegi teed. Küsija nimetas seejuures tislermeister Wittelbachi nime. Lapsehoidja, vanadlane tusane tüdruk, kehitas õlgu ja näis kostvat, et ta seda meistrit ei tunne või et ta ei tea, kus ta elab.

Matiias astus ligemale. Ta oli koju minemas ja võis siis võõra viia paigale.

Teeküsija oli noor naisterahvas. Riiete järele arvates ei olnud ta linnainimene, ei ka päris talutüdruk, vaid midagi nende vahe pealt. Ta ei kannud pärga, vaid sinist siidrätti, mitte käiseid ega lühikest seelikut, vaid halli pikka jakki kodus-kootud riidest ja tähnilist sitsalust. Jalas olid tal soome kingad, mida katterv paks tolmukord andis märku, et noor tüdruk tuleb kaugemalt teelt; veel paremini tunnistas seda aga suurem kimp, mida ta käes kandis.

„Teie soovite tislermeister Wittelbachi juure minna?" küsis Lutz.

Tüdruk pöördis küsija poole. Matiiase otsa vaatasid kaks suurt sinist silma ja nägu, mis isutas oma õrnroosa jumega noormehe pilku.

„Ja, aga ma ei tea, kus ta elab," vastas tütarlaps, kelle vanadust umbes kahekssateistkümne-aastaseks võis hinnata. „Seda võin mina teile juhatada. Tulge minuga ühes."

Võõrast isandat tunnistades viivitas neiuke veidi. Siis vaatas nagu nõu küsides lapsehoidja poole. Matiias pidi

naeratama: sel lapsel oli kangema soo wastu näilikult wähe usaldust.

„Mina olen meister Wittelbachi sell ja lähen praegu koju," ütles siis. „Kui te minuga ühes ei taha minna, siis wõin teile ka käe ja suuga juhatada, kus on Rataskaewu uulits. Pange aga tähele! Lähete sealt wärawast sisse. See on Harju wäraw. Siis kõnnite mööda Harju uulitsat otse joont edasi, kuni —"

„Ma lähen juba teiega," ütles tüdruk korraga wahele, silmis helgike ruttu kogutud julgust, „muidu eksin wiimati ära. Eks ole nii?" lisas ta lapsehoidja poole ja nokutas jumalagajätmiseks pead.

Nad läksid. Teel küsis Matiias, kas neiuke on esimest korda linnas, ja sai jaatawa wastuse.

„Kas teenib Wittelbachi isanda juures weel üks tüdruk, kelle nimi on Tiina?" päris tütarlaps seepeale teatawa põnewusega.

„Tiina on weel meil," kinnitas sell. „Kus wana tubli Tiina mujal wõib ollagi kui meister Wittelbachi juures. Ma usun, ta teenib meil juba paarkümmend aastat."

Rõõmlik läige lihwatas tütarlapse näo üle. Ta oli seni enam Matiiase järel kui kõrwal käinud; nüüd tõttas nii, et jõudis pea teejuhi ette.

„Teie lähete siis meie Tiina juure?"

„Ja."

„Wist sugulane teile?"

„Minu tädi."

„Te tulete maalt?"

„Ja."

Noore neiu näos tuksus midagi, mis tunnust andis nagu seesmisest ärewusest. Enam rahutult kui argselt waatas ta uulitsal ringi, tõstis pead üles kõrgete majade poole ja tunnistas kiiresti wastutulewaid inimesi. Ta jalg ruttas nii, et Matiias jõudis talle waewalt järgi. Nad käändusid Ni-

guliste uulitsast üles ja seisid paari minuti pärast Wittelbachi maja ees Rataskaewu uulitsal.

„Kas sakslad on kodus?" küsis tulnukas weidi kartlikult, kui nad astusid awarasse eeskotta, millest wiis jämedate treitud postidega kulunud trepp teisele korrale, kuna seinte ääres seisid kesskaegsed nikerdatud ustega suured kapid, mille kõrwale ning nurkadesse tarbepuud riita olid laotud.

„Kas nad praegu kodus, seda ma ei tea," wastas sell. „Aga te wõite julgesti sisse astuda. Tiinal ja Liisal on köögi kõrwal wäike tuba, nii et te meistri ja ta emandaga kokku ei puutugi, kui te seda ei soowi."

Ta läks eel trepist üles, tegi köögiukse lahti ja hüüdis walju häälega sisse:

„Tiina, sulle tuleb wõõras! Katsu, et saad kohwikatla tulele!"

Elatanud köögitüdruk luges walgeksküüritud köögilaual parajasti piiblit, sest tillukeses kambris köögi kõrwal ehtis toatüdruk Liisa, mehetugewune noor inimene, end wäljaminekuks riidesse. Selli äkilise hüüde peale kahmas Tiina prillid kähku ninalt. Tema nõrkuseks oli, et ta ennast nii elatanuks ei tahtnud lasta pidada, kui ta tõesti oli; eriti häbenes ta näidata, et ta juba prillidega peab lugema. Tol heal ajal tarwitasid ainult wäga wanad inimesed silmaklaase; tegi seda sunnitult keegi noorem, siis öeldi temast kahetsedes, ta olewat wigane. Olla aga wigane — kus selle häbi ots, eriti, kui weel oled naissoost wallaline!

Kui Matiias külalise tulekut oli teatanud ja wõõra neiu köögiuksest sisse lasknud, läks ta ise alla töökotta, et kirjutada Bertale ta wiimase kirja peale wõimalikult pikk wastus.

Töötuba oli inimestest tühi. Kõik töölised wiimase õpipoisini olid läinud pühapäewast priiust ja suwiseid lõbusid nautima. Suur pearuum oli hoolega koristatud, laastud ja puru wälja pühitud, tööriistad korralikult pinkidele seatud wõi seintele riputatud ning poolelioolewad tööd ja materjalid nurkadesse nihutatud. Akmall seisid pikad read suuremaid ja

wäiksemaid pudelikesi ja liimipotikesi; põranda wärwisid peitsi-, laki- ja polituuriplekid kirjuks. Lae all, partel, iseäranis aga kõrwalolewas wähemas ruumis kuiwasid lauad mitut liiki puust ning kõrged riidad muid tarbepuid.

Suure töökoja kõrwal, teisel pool, oli weel üks wähem ruum — tilluke kambrike, kus magas wanasell Brandt, mida aga päewal ka teised sellid wõisid tarwitada. Siin seisid Matiiase raamatud ja kirjutusnõud ja siin ta hakkaski sepitsema pruudile kirja, sest õnneks oli ka isand Brandt kodust ära.

Matiiasel polnud aga pikast kirjast pooltki walmis, kui teda eksitati.

Köögitüdruk Tiina ilmus ärewalt punetawate põskede, keerlewate silmade ja ristis kätega. Ta oli näilikult endast üsna ära.

„Lutzu-isand! Lutzu-isand!" hakkas ta juba töökoja ukse juurest hüüdma. „Lutzu-isand, kas olete kodus?"

Matiias wastas talle pisukesest toast, et ta olewat kodus. Juba ilmuski wanatüdruk läwele, ning ilmega kui oleks ta praegu näinud wanasarwikut ennast.

„Kas oleksite nii lahke ja tuleksite üles meie tuppa," algas ta käsi tõstes ja jälle wajuda lastes. „Meil oleks hädasti teie nõu ja abi tarwis."

„No noh, mis teil siis wiga? Kas pistsite köögi põlema wõi?"

„Oh ei, hoopis hirmsam asi! Et niisuguseid asju ülepea wõib sündida, et inimestel pole häbi, et nad põrmugi jumalat ei karda! — Aga küll ta teile seda kõik ise räägib!"

„Ta? Kelle ta?"

„Eks Leena! See waene laps, kelle te uulitsalt leidsite ja minu juure tõite."

„Sinu sugulane?"

„Seesama."

„Ja mis ta peab mulle siis rääkima?"

„Tulge, kuulake seda ise! Te ei wõi ju arwatagi, kui

kuri on maailm! . . . Teie ükski võite teda ja mind natuke aidata, sellepärast jooksingi otsekohe teie palvele."

Niisugusele tungile ei suutnud Matiias kauemini vastu panna; ta pistis poolelijäänud kirja põuetaskusse, korkis tindipoti kinni ja läks vana Tiinaga tüdrukute tuppa.

Seal istus toa-Liisa pühapäeva-riides võõra tüdruku juures ja näis sügaval jutuajamisel väljamineku hoopis olevat unustanud. Võõras neiu oli võtnud jaki seljast ja rätiku peast ning pühkis parajasti pisaraid silmist, kui astus Matiias Tiinaga sisse. Ta tuksatas nende ilmumisel pisut tagasi ja sügav puna tõusis talle palgesse.

Tiina muretses selli-isandale silmapilk tooli, millelt ta pühkis põllega enne tolmu, kui lugupeetud külaline maha istus. Matiias oli majas kõigi usaldusmees, välja arvatud muidugi Oskar Brandt ja viimasel ajal ka emand Wittelbach. Teda usaldati ta õiglase, avala, lihtsa loomu pärast, millesse mahtus sama vähe ninakat kõrkust kui küürutavat alandust. Ta pidas igale sõna ja aitas, keda võis. Ilma uhkuse ja valjuseta võitis see sell omale õpipoiste ja teenijate poolt rohkem respekti ja lugupidamist kui mõned teised sellid nende vahenditega. Matiias valitses töökoja ja tööliste üle õigupärast palju enam kui Oskar Brandt, olles seejuures ei kellegi ülem, vaid igaühe sõber.

Kui noormees võõra tüdruku vastas istet oli võtnud ja pilgu tema peale heitnud, pidi ta enesele tunnistama, et ta mitte sageli nii sümpaatlikku, otse soojust sünnitavat neiunägu pole näinud. Kui ta kehalt ei oleks nii arenenud ja täidlane olnud, teda oleks ta näo pärast otse lapsukeseks võinud pidada. Seda arvamist aitasid soetada ta silmad ja suu. Õkva niisuguse laia, põhjani läbipaistva, põhjani loetava pilguga vaatab lapsuke inimese peale, ning just niisugune puhkev, pakatav, igast mõtlevast, uurivast joonest vaba suuke on lapsukesel, keda veel elumõrudused ega elukaevalused pole mõjustanud. Ning selle suu ja nende silmade ümber oli näoke, mille õrnus tuletas meele piima ja verd.

„Mõelge ometi, isand Lutz, see tütarlaps seal on joosnud linna redusse — põgenenud oma lihase ema juurest, — sama noor inimene, kes teie ees istub, minu kadund wenna wiimne laps!"

Nõnda algas wana Tiina oma seletusi sel pühalikul jutlusetoonil, mida ta ikka tarwitas, kui erutas mõni jõle sündmus sessinatses kurjas ilmas tema waga südant. Kõneldes waatas ta ühe pealt teise peale ja ta päraniaetud keerlewaist silmist paistsid ehmatus, jälkus ja kõlbline wiha.

„Ja miks on ta redusse joosnud?" kõneles ta edasi. „Mispärast on ta minu, oma tädi, juurest, keda ta elus üks ainus kord näinud — see oli umbes kuue aasta eest, kui käisin nelipühis maal — mispärast on ta minu juurest tulnud peljupaika otsima — kuuekümne wersta tagant minu juurest tulnud warju ja peljupaika otsima? Kas wõite seda arwata, isand Lutz? Kas oskab niisugune hirmus asi teile tulla mõttesse?.. Halastaja taewas, ja seda peab meiesugune ühest sakssast kuulma, suurest sakssast, kes kõik maailma koolid on läbi teind ning jumalat ja tema püha sõna peaks paremini tundma kui meiesugused kõik kokku! Ja seda peame kuulma ühest emast, kes oli minu kadund wenna Siimu laulatatud naine, kellega elas minu waene wend kakskümmend wiis aastat abielus! Kui ma selle peale mõtlen, hakkab mul pea ringi käima ja süda jääb tuksumast seisma!... Siis reagi, ometi, Leena! Reagi kõik üles, ää häbene ühti! Isand Lutz on aus mees ja tal on hea süda, ta wõib meile nõu anda ja meid ehk aidata. Ära häbene, laps!"

Sügaw puna õhetas Leena palgel; ta waatas maha ja kostis nagu kinnipitsitatud kurgust:

„Tädi, sa tead ju nüüd, kuidas kõik oli — räägi ise!"

„Ei mina oska sihukest koledat asja reakida," hüüdis Tiina. „Ma tahan seda ühe sõnaga ära öelda, aga sa ise pead paremini seletama, kuidas kõik tuli ja oli, ja isand Lutz peab ütlema, kas oli neil jumala ja kroonu seaduse ees õigus nõnda teha!... Kuulge siis, isand Lutz! See waene tütarlaps

on linna redusse joosnud, sest et mõisahärra tema au kallale kippund! Ja ema olnud härraga ühes nõus ja wallatalitaja ka weel..."

Leena silmad heitusid pilguks ajaks uuriwalt noormehe näole, nagu kardaks ta, et seal mingi ülbe imestus wõi nilbe naeratus nähtawale tuleb. Kui ta aga märkas, et selli nägu, hoopis wastuokſa, läks tõsiseks, sügawtõsiseks ja ta kulm tõmbus kortsu, näis neiu tundwat nagu lahendust.

„Missugune mõisahärra see oli?" küsis Matiias, pöördides Leena poole.

„Parun Riesenthal."

Noormehe tool nõksatas, sest istuja pidi kähku tõusma. Ta jäi aga, toetades käsi põlwedele ja ajades keha ülaosa õieli, paigale ning küsis häälega, milles wärises wägisi summutatud ärewus:

„Missugune parun Riesenthal? Kas R. oma Läänemaal?"

„Seesama."

„Kuidas? See wana inimene?"

„Mitte wana parun, waid noor," wastas tüdruk. „Mõis on nüüd noore käes."

„Noor Riesenthal, — Gotthard on ta ristinimi?"

„Ja... Teie tunnete siis neid sakſu?" küsis Leena.

Matiias Lutz toetas selja toolitoe wastu, nii et see pidemes nagises. Ta silmades oli isewärki läige, ta näol kummaline karw, mis tegi ta wanemaks... Kas ta neid sakſu tundis? Oo jah! Tal oli nendega kord tegemist olnud. Nad olid temale werelt sugulasedki... Tallinnas oli ta neid mõnikord uulitsal näinud: wana parunit kord märtsikuul Krediitkassa ees, noort toomkooli õpilasena Pikal uulitsal jalutamas ning teine kord rohelise wärwimütsiga suurel wäljasõiduwankril, mis wiis „Estonia" korporatsiooni Tiskresse „kommerschile". Mait Luts oli neid küll tunnud, aga nemad mitte Mait Lutsu.

„Ma olen neist saksteſt kuulnud," wastas Matiias tütarlapsele ta küsimuse peale. „Meie Tiina on siis R. wallast pärit,

mida ma ei teadnudki... Aga jutustage ära oma lugu. Kui ma teile nõu oskan anda, siis teen seda hea meelega.“

Leena näis olevat julgust ja usaldust kogunud, sest ta hakkas kõnelema. Puna ja kahvatus vahetlesid ta põsil, vahel tikkusid talle suured säravad pisarad silma ning siin ja seal ei tahtnud tal sõna tulla mingil viisil üle huulte. Siis tõttas Tiina talle appi ning heietas jutulõnga niikaua edasi, kuni ta isegi jäi kitsikusse ja pidi Leenalt pärima seletust.

Lugu aga, mis need kaks suud Matiiasele jutustasid, oli sisu poolest järgmine.

Liivapalu Siim, Leena kadunud isa, oli R. vallas väikest kohta pidanud. Et ta omas kolme tütart, siis ta andis kõige noorema, väikese Leena, mõisniku loal juba üheksa-aastasena teenima — kohalisele köstriemandale lapsehoidjaks. Leenake oli erk ja terane tütarlaps; ta ei õppinud köstri suuremate laste hulgas mitte ainult saksa keelt kõnelema, vaid köstri kõige vanem tütar, kes andis kahele väikesele vennale ning ühele õekesele kodust kooliõpetust ja märkas Leenikese õpihimu, õpetas tedagi lugema ja kirjutama ning peale selle mõnesuguseid näputöid tegema. Et võõras neiu ep olnud hariduseta, seda märkas Matiias tema jutust varsti.

Tütarlaps aga oli köstrimajas aja jooksul nii tarviliseks saanud, et teda lahti ei lastud, kui hoitav laps enam hoidjat ei vajanudki. Pealegi läks köstri vanim tütar mehele. Nüüd oli emandal majas tuge seda enam tarvis. Nii jäi Leena, osalt tüdrukuna, osalt õmblejana, veel peale leeriaega köstrimajasse teenima ja oleks veel praegugi paigal olnud, kui teda sealt mitte vägivaldselt poleks sunnitud lahkuma.

Vaheaegu oli tütarlapse perekonda tabanud üks raske löök teise järel. Surm viis isa ja varsti peale seda mõlemad õed hauda. Ema pidi talu käest andma ja minema võõraste juure teenima.

Kahe aasta eest andis parun Riesenthal R. mõisa oma ainuma poja ja peapärija kätte ja asus ise kas Tallinnas, kus tal oli Toompeal suur maja, või välismaal, kus ta

otsis abi jooksiwatõwe wastu, mis talle jalgadesse löönud. Paruni wanem tütar oli saanud ühele mõisnikule mehele, noorem aga, kes juba ka mõrsja öeldi olewat, elas wanemate juures. R. mõisas walitses ja wiibis siis noor parun üsna üksinda ja ainult lühikeseks ajaks tulid isa, ema wõi õed talle külla. Tartus oli ta paar aastat enam kombe kui teaduse pärast üliõpilasepõlwe maitsnud, siis isa juures põllul weidi ringi waadanud ning tänas nüüd wist südamepõhjas jumalat, et wana paruni haigus talle peremeheõigused mõne aasta waremini kätte toimetas, kui ta lootnud. Kuulu järele nautis ta, nagu noor, rikas parun tol ajal kunagi, elurõõmusid ikka ääreni täidetud karikast ning kosis ühte krahwipreilit naabrusest, kes talle peale rohke kaasaraha ka suure mõisa pidi kaasa tooma...

Siinkohal leidis wana Tiina jälle asja ristelda käsi ja taewa poole waadates hüüda:

„Mõelge ometi, isand Lutz, ta patuori on ise weel peigmees! Noore krahwipreili peigmees! Aga mis ta teeb! Kuulake aga!“

Noor parun oli kord mingi asja pärast köstri juures käinud ja seal Leenat näinud. „Wahtis mu peale“ — tähendas tütarlaps lapseliku õudusega toonis — „nagu tahaks mind silmadega neelata.“ Köstrilt oli ta kohe järele pärinud, kes on tütarlaps ja kust pärit. „Minu wallast?“ hüüdnud siis. „Seda ma ei teadnudki. See on ju wäga hea.“

Mõne aja pärast tuleb Leena ema köstri juure ja teatab, parun nõudwat tütarlast walda tagasi. Mis pagana lugu see olewat, et noored terwed inimesed wäljaspool walda teeniwad, kuna omal härral töötegijaist puudus! Tüdruk olgu sedamaid kodus!

Köstriemand wastu. Leena tulnud wana paruni loaga juba lapsena tema juure, kaswanud siin üles, saanud siin koolihariduse, käinud siit leeris — mis õigus olewat siis noorel parunil nõuda teda külasse tagasi ja sundida raskele jämedale mõisatööle? Ema mingu öelgu parunile, et Leena

on köstriemanda kaswandik ja jääb oma kasuwanemate juure... Köster ise polek Liiwapalu eite selle wastuhakkawa otsusega wist mitte paruni juure saatnud, seks oli ta mõisasakstele liiga alandlik käsualune, aga teda polnud sel ajal kodus.

Leena ema läks. Aga paar päewa hiljemalt oli R. walla talitaja köstri juures. Ta tõi paruni ametliku, wastuwaidlematu käsu: Leena Paju, Liiwapalu Siimu tütar, seitseteistkümmend aastat wana, R. wallast pärit, tulgu wiibimata walda tagasi ja hakaku saksa teenima. Kui wana parun temale wallast wäljaminemiseks luba annud, siis andwat nüüd noor parun, kui R. mõisa ja walla praegune omanik, talle käsu sinna jälle tagasi tulla. Wastupaneku puhul tuleb Leena Palu wägisi sinna kogukonda wiia, mille hingekirjas ta seisab.

Jah, niisuguse käsu wastu polnud enam midagi parata. Mõisnikul on wägi ja tal on wõimus. Köstriemand püüdis weelgi küüsi näidata, aga köstriisand langes kohe lossi. Tule jumal appi, pidi ta siis koha kaotama! Ta küsis õpetajalt nõu. See kahetses lugu, aga tähendas, et tema ei wõiwat aidata — mõisnikul olla õigus nõuda oma inimesi walda tagasi.

Ja nõnda sõitis Leena talitaja seltsis weel samal päewal oma kodukohta, kust ta kahekssa aastat, enda parema lapsepõlwe, ära olnud, tundmata tema järgi suuremat igatsust.

Teel algas talitaja magusat juttu. Ega asi nii hull olewatki, kui tütarlaps arwata. Parun tahta ainult Leena ema aidata, kes olewat wana ja põdur ning enam peremeest ei suutwat orjata. Emale lubanud saks Hüübakaewu sauna anda — üsna wäheste päewade eest — ja sealt pidada tütar käima mõisas härrale triikimas, pesu õmblemas ja kangrul abiks; rasket põllu- ja korratööd wõi muud sellesarnast temale ju peale ei pandawat. Parun teadwat wäga hästi, et Leena pole enam „prostoi" talutüdruk, waid koolitatud mamsel, kellel saksa keelgi suus. Niisugust inimest lihtlabaseks waimuks wõi pesutüdrukukski panna olla ju helde südamega paruni meelest päris patt. Seda öelnud saks temale ise.

Talitaja sõnad läksid täide. Mõisa lähedal olevast saunast aeti vaene vabadiku-perekond välja ja pandi leskinaene tütrega sinna elama. Leena sai käsu tulla mõisa õmblema, sest noorel parunil olevat hädasti uut pesu vaja.

Varsti küllalt hakkas aga tütarlaps märkama, mis oli Gotthard Riesenthali õige nõu ja tahe. Leena töötas üksikus kambris, mõisa ülemisel korral, ja seal käis teda parun, unustades kõike oma uhkust, sageli vaatamas. Ta kiitis meelitavate sõnadega Leenakese jumekust ja tikkus talle iga päevaga ligemale. Tütarlapse südi tõrje näis talle tegevat ainult nalja ja teda veel tagagi ergutavat, nii et ta temale julges kättki külge panna. Paruni tülitamised läksid viimaks nii liiale, et Leena seletas kodu emale, ta ei minevat enam mingil tingimusel mõisa, tehtagu temaga mis tahtes. Ja nii sündis.

Ema kutsuti paruni juure. Mõisast tagasi tulles teadis see vaesusest ja raskest tööst murtud inimene noorest sakslast aiva head rääkida. Leena olevat rumal tüdruk, pannes paruni naljatusi pahaks. Parun tahtvat temale ja ta vanale emale teha heldest südamest üksnes head. Ta lubanud neile mõisa-aidast anda nii palju moona, et nad võivad muretult elada. Emalt ta ei nõudvat enam kindlaid päevigi; kui tervis lubab, siis võivat eit olla kibedamal heina- ja lõikuseajal ehk natuke abiks. Sest Leena töö tasuvat kõik, ta võivat oma palgast mõne hea kopika tallelegi panna. Mingu aga jälle tööle ja ärgu olgu paruni vastu nii turtsakas. Noor inimene vajavat ju lõbu. Eks kõik ole kord noored olnud. Vihastada ta aga saksa, siis võida see neid tõugata suurde viletsusse. Saun võetakse neil käest ja sunnitakse neid mõlemaid jälle raskele tööle. „Mõtle minu, vana põdura inimese peale!" lõpetas eit, pühkides pisaraid.

Lapsearmastus sundis Leenat jälle minema mõisa. Nüüd hakkas parun veidi muudetud kava järgi tööle. Ta katsus õnne kingitustega. Mitte ainult, et õmbleja päevapalk määrati haruldane rohke, vaid juba pisteti talle põlleriie, juba siidrätt, juba seelikutäis poolvillast pihku ning viimaks järg-

nesid kuldsõrmus ja kõrwarõngadki. Leena tõrjus küll igale kingitusele wastu, aga need sunniti talle niisugusel wiisil peale, et midagi polnud parata. Ta pidi ju ema peale mõtlema ega tohtinud sakssa wihastada.

Kui parun arwas tütarlapse südame rohkete annetuste tõttu pehme küllalt olewat, tüüris ta otsekohe eesmärgile. Ta seletas Leenale lihtsalt, mis nõu on tal temaga, ning kujutas tütarlapsele silma ette, mis temal ja ta emal ühel wõi teisel puhul walida jääb: kas kerge, lõbus elu külluses wõi raske, madal töö ja puudus.

Ei olegi küsitaw, kuidas lugu oleks läinud, kui Leena selle mehe wastu ühe hoiatawa sündmuse järast, mis wallas samal ajal juhtus, ärawõitmata õudu poleks tunnud. Üks noor ilus tüdruk suri nurgawoodisse hirmsa walu kätte. Ta oli, nagu üldiselt tuttaw, noore paruni ohwer. Õnnetuma hingelõhestaw walukisa, mis kostis üle küla, jäi Leenale unustamatult meele; see helises tal alati kõrwus, kui wõrgutaja talle lähenes, see alles tegi ta wastupaneku raudseks.

Leenale tikkusid häbipisarad silma, kui wana Tiina teda sellest jutukohast katsus üle aidata, aga teda näis warsti waigistawat nähis, et kuulataw noormees ainumagi silmapilgutusega märku ei annud muist tundeist kui wihast. Matiiase mõtlik waade oli sissepoole pöördinud, nägu kahwatanud, suunurgad tukfatasid taoti närwlikult.

Leena mõisaskäimine sai wõimatuks, kui ta tahtis pääseda õnnetusest, mille õudust suurendas ta nooruslikult liialdaw kujutluswõim. Ta seletas emale kõige kindlusega, et ta läheb ennemini wäljale sõnnikut laotama kui mõisa õmblema ja ennemini ka, kui tarwis, nälga sureb. Ema lepitama. Missugune rumalus ära põlata head elu ja rohkeid kingitusi! Ega parun jätwat neid edaspidi hätta, ta kandwat nende eest surmani hoolt. Seda olewat ta mitmel korral tõotanud. Ja enamgi weel: ta lubanud Leenale hea kaasaraha anda, nii et see igatahes mehele wõiwat saada, olgu juhtunud mis tahtes.

Leenal ei olnud enam ema. See inimene, keda ta oli emaks pidanud, müüs ta ära. Lõhkewa südamega pidi tütarlaps endale tunnistama, et ta on üksinda ilmas, abita ja kaitseta. Kui pääsu weel oli, siis ta pidi end ise päästma. Aga kuidas? Selles ei jõudnud ta, hoolimata kõigest peamurdmisest, mingile otsusele. Mõte põgeneda, joosta kuhugi redusse, tuli talle loomulikul sunnil küll kohe. Aga kui ta seda kainemalt kaalutles, pidi ta enesele tunnistama, et mõisniku käsi ulatub kaugemale kui põgenewa taluinimese jalg. Kuhu minna ilma saksa loata? Kus sallitakse sind ilma tunnistuseta?

Ema sundimisest ja taplemisest hoolimata jäi Leena järgmisel paaril päewal mõisa minemata. Juba talitaja järel! See mees näis ajawat osalt roomawa kartuse pärast, osalt hea jootraha eest paruni era-asju. Ta ilmus wäga ametliku näoga ja kuulutas lühidalt paruni-härra wiimast käsku: Leena Paju hakaku sedamaid jälle mõisas tööl käima, wõi teda ootawad witsad; ühtlasi wõetakse ema käest saun — kõnelemata muudest tagajärgedest.

Siis oli talitajal emaga pikem ja näilikult üsna sõbralik salajutt, ja kui ta oli läinud, algas eit tütre kallal wanas suunas uut pinnimist ja muhendamist, mida ta taoti pisaratega rohkesti niisutas. Leena ei wastanud talle musta ega walget. Paruni ähwardus oli karastanud ta otsuse korraga kindlaks. Ennemini surma kui mõisatalli wahimehe hoopide alla! Et parun tõotuse kestwa wastupaneku puhul täide saadab, selles ei wõinud kahtlust olla. Muidu oleks ju saks annud t e m a l e alla ja seda ei lubanud saksa autoriteet.

Leena põgenes weel sama päewa ööl. Õhtul ema magama jäädes kahmas ta mõned tarwilikumad hilbud kimpu, tõmbas omale paremad riided selga ja kadus.

Ta teadis, kuhu läks: linna. Pääsu üle aru pidades oli talle meele tulnud ta tädi. Leena õnnis isa oli oma õest, kes kord sakste tüdrukuna Tallinna sattunud ja sinna jäänudki, ikka tunduwa armastusega kõnelnud, ja Leena ise oli teda

mitme aasta eest, kui tädi maal käies ka teda köstri juure vaatama oli tulnud, isiklikult tundma õppinud. Tiina teenistusekoht meister Wittelbachi juures oli tal püsinud sellepärast mälus, et köstri vanem tütar, Leena koolitaja, tundis Wittelbachisid ja kõneles sagedasti meistri tütardest. Leena arvates oli linn ka ainus koht, kus ta kaitset võis saada, kui seda üldse oli saada. Ei suutnud teda tädi ise aidata, siis ehk teadis ta võimsaid inimesi, kes seda suutsid. Kõige pealt vajas põgeneja peljupaika.

Kui Leena oma kurva loo oli lõpetanud, ei lausunud Matiias Lutz tükil ajal sõnagi. Ta mõtles Riesenthalide, enda ema, iseenese ning suhtes nendega selle võõra tütarlapse peale. Wana Tiina ahastav hüüd helises kajana tal kõrvus: Kas siis niisugused asjad jumala ja ilmliku seaduse ees tohtisid sündida? Kas võis siis inimene teist murda, ilma et kedagi oleks olnud seda keelamas? Ja ta pidas vihast paisuval südamel aru, mida tuleks teokssile võtta selle tagakihutatud jahilooma päästeks, kes hirmust ja häbist värisedes tema ees seisis ja oma abiotsiva pilgu ühelt näolt teisele laskis hälbida.

„Kas keegi kodus võib aimata, et linna tulite?" küsis Matiias viimaks nagu unest ärgates.

„Seda ma ei usu," vastas noor tüdruk, „sest ma pole enne linnas käinud. Et mul siin on tädi, seda ehk peale ema veel mõni mäletab, aga üldiselt tuttav pole see mitte. Pealegi ei arva keegi, ka ema mitte, et ma tean, kus tädi linnas elab. Kui nad mind hakkavad otsima, siis kõige pealt küll köstri juurest."

„Nii on seda puhku üsna hea," vastas Lutz mõtiskledes. „Te võite hoiduda mõni aeg linnas varjul. Aga küsida tuleb: kus? Kes võtab teid ilma tunnistusteta korterisse?"

„Mul on leeritäht kaasas."

„Sellest ei ole küllalt," naeratas noormees. „Teid peab antama linnajao-ülema juures üles, ja see nõuab passi või mõisniku lubakirja. Ei aita siin muu asi, kui et teid peab

keegi võtma korterisse, kes teid politseile üles ei annagi, vaid teid enda juures peidab."

„Just selle asja pärast tulingi teie nõu ja abi paluma, isand Lutz," võttis Tiina suure innuga sõna. „Ma mõtlen, Leena võiks jääda meie majasse. Ta vaene laps on tulnud tädilt abi ja varju otsima — eks ole minu kohus seda temale muretseda. Minu mõte oli see: Teie, isand Lutz, räägiksite meistriga. Ta peab teist suurt lugu, teie sõna maksab tema juures. Paluge teda selle õnnetuma nimel, et ta annaks talle ulualust, nii et ta oleks esiotsagi varjul. Mina ise tahan minna emanda palvele. Kui muu ei aita, siis ähvardan kas või ära minna ja lähengi, kui ta paneb vastu. Vaadaku siis, kust saab teise Tiina, kes kakskümmend aastat ta juures paigal seisab!"

Matiias oli sedamaid nõus.

„Ma tahan asja meistriga kohe läbi rääkida," ütles ta „Kas ta on praegu kodus?"

Kuna Leena silmast tänulik pilk noormeest riivas, kostis Tiina, et meister läinud emandaga välja, ent tulevat vististi peatselt koju.

„Kui tädi külaline võite mõne hea päeva täiesti rahus elada," ütles Lutz Leenale. „Ja kui meister Wittelbach teile oma majas kauemaks ajaks tahab peljupaika anda — ma loodan kindlasti, et ta seda teeb — siis võite olla paar nädalat, vahest ka kaueminigi üsna julge. Otsijaile, kui need on maalt, ütleme lihtsalt, et meie majas niisugust inimest ei ela. Otsigu siis mööda linna, kus on aset Leena Paju! Ka politsei ei või neile otsust anda. Edaspidi aga saame näha, mis tuleb teha. Ehk teab meister mulle head nõu anda. Ta võib-olla tunneb mõnd kõrgemat inimest, kes teie kiusajale julgeb vastu astuda — olgu heaga või pahaga."

„Ma teadsin ju, et isand Lutz tahab meid aidata!" hüüdis vana Tiina niiskel silmal. „Leena, löö talle patsi ja täna teda!"

Kui Leena naeratades täitis tädi käsku, punastusid mõlemad — noor neiu ja see suur tugev mees. Pilk, mis nad see-

juures wahetasid, tunnistas neile, et nad olid teineteise kohta täielise usalduse ja lugupidamise saawutanud.

Matiias läks alla töötuppa tagasi, aga tal oli wõimatu poolelijäänud kirja Bertale walmis kirjutada. Seks osutus ta ärewus kuuldud loo üle liiga suureks. Ta meelest oli, kui oleks kõik, mis sellele wõõrale tütarlapsele tehtud, tema lihasele õele juhtunud, ja ta wõttis nõuks Leena heaks wenna kohusetundega kõik teha, mis iganes wõimalik.

Weel samal õhtul läks tal korda meistriga asjast kõnelda. Isand Wittelbach oli abikaasaga kuskilt perekonnast tulnud ja astus pärast õhtusööki töötuppa, et kutsuda Brandti wõi Lutzi, kumb juhtuks kodus olema, Kanuti-gildi „partiikesele". Ta näis heas tujus olewat, wõttis Matiiasel, kelle ta leidis üksinda eest, käe alt kinni ja wiis ta, ilma wastupanekut leidmata, naljatades minema.

Klubis jutustas Lutz talle Leena Paju põgenemisloo. Ta ei eksinud, lootes meistri kaastundlikku südame peale. Wittelbach sattus, kuuldes paruni nurjatusi, kõige pealt wihasesse ärewusse, tagus rusikaga wastu lauda ja siunas punetawal näol junkrute ülbust ja taewa poole karjuwat wägiwalda. Mõeldes tütarlapse hädade ja kaitsetuse peale, andis ta endas siis liigutusele maad ja otsustas ilma pikema arupidamiseta lubada temale oma majas peljupaika.

„Ma tahaksin näha saada, kes temasse minu majas tohib tulla puutuma!" hüüdis ta, rüübates klaasist aurawat punshi. „Üksnes politsei lasen sisse, kui muu nõu enam ei aita; aga ma olen politseimeistriga tuttaw, tema poolt pole mul palju karta."

Matiias arwas, et tütarlapse majasolemist tuleks wõimalikult kaua salajas hoida, nii et politseigi teda sealt ei teaks otsima tulla. Pikapeale ehk leidub mingi parem plaan. Sellega oli meister Wittelbach nõus.

„Wäga õige," ütles ta. „Tema pabereid ei hakka keegi nõudma, kui tema põgenemist ei tunta, ja seda katsume salajas hoida. Tütarlaps on minu perekonnas õmblejaks, minu tööline ja palgaline, ja asi sellega... Aga mulle tuleb praegu hea

mõte, Lutz! Ma tunnen üht kõrgemat ametnikku, kellel on ülewal lossis sõnake ütelda. Kui see ehk waest tütarlast wõiks aidata. Ta on sooja südamega, aus ja õiglane härra, nagu neid ametnikkude seas mitte palju ei ole. Nii mõnegi alama inimese palwe eest on ta kuberneri ja teiste mõjuwate isikute ees kostnud. Selle poolest on ta linnas juba tuttaw... Tõepoolest, Lutz, ma tahan sekretär Rutowiga kõnelda!"

Matiias pigistas soojalt meistri kätt.

„Tehke seda, isand Wittelbach," ütles ta. „Kui siin keegi wõib aidata, siis on see kuberner ise; aga temale peab keegi, kelle sõna kaalub, palwe esitama. Meister, see on esimene lootusekiir, mis teie põgenejale annate. Ta saab teile wäga tänulik olema!"

„Arwan isegi, et olen õige tee leidnud," tähendas Wittelbach meelitatult. „Ja kui niisugune asi kuberneri südant ei liiguta, siis polegi ilmas enam inimsust. Kuberner on küll ka saksa mõisnik ja elab omasugustega sõpruses, aga ülekohus on ülekohus ja wägiwald wägiwald — seda ei wõiks ta ometi kaitsma hakata."

„Üks küsimus on aga weel," ütles sell murelikult. „Kas wõtab meistri-emand tütarlapse majja — kas on ta sellega nõus?"

„Noh, selle pärast wõite olla kartuseta!" naeris Wittelbach. „Esiteks olen mina peremees majas ja teiseks pole mu emandakesel südame asemel raudkiwi põues. Weel täna õhtu saab kõik korras olema."

Meister Wittelbach pidas sõna.

Kui ta jõudis koju, oli wana Tiina emandale omapoolse palwe juba hea mõjuga ette kannud, ja kui wiimasel, kartuse pärast halbade tagajärgede eest, weel oli tõrklikke mõtteid, siis puistas meister Wittelbach need sõnakalt laiali. Põgenejale anti meistri majas warju. Teadjad pidid mitteteadjaile ütlema, et tütarlaps on meistri-emanda õmbleja. Emandal oligi kodust nõelatööd küllalt, ja ta wõis warsti tunnistada rahuldusega, et oli leidnud usina, osawa ja tänuliku töölise.

10.

Kui Anija mehed käisid Tallinnas.

Helgaiv õhtupoolik juulikuus. Ei ainust pilvekest taevas. Peenike, põudne udu nagu kõrvetolm ühendab maa ja mere hallilt sinava õhukummiga. Aasadel, puude latvades, katuste harjadel värisev virvendus nagu nägemata leekidest. Tallinna müüridel ja majadel heljub lõõsk, kui peaks kõik üheks tombuks kokku sulama. Mereltki ei imbu vilumat voolu. Lõdvalt lipendavad lehed puude küljes, närtsinult langevad longu lillede nupud. Ja kõikjal roidunud, tüdinenud vaikus. Nagu määratumad mustad linnud, pesadel haududes, seisavad nekivviis sõjalaeva reidil. Mõned purjepaadid otsekui luigekesed liiguvad nende ümber. Linna vanad kantsitornid, nägod hallid, krobelised, vahivad tusaselt alla orgu. Lendlev elu nende ümber peab puhkust. Ainult Toompea lossi ja tema pika, sihvaka torni kallal karjuvad süsimustad siiblevad kaarnad ning vangikoja tillukeste trellitud akende vastu suruvad end higised, kahvatanud näod õhku ahmitsevate suudega.

On pühapäev. Hoolimata haudjast palavusest, millele ei too päikese madalam seiski kahanust, ja hoolimata tolmavaist teist liigub linna ja väliste lõbukohtade vahel rohkesti jalutavaid inimesi. Nende seas on ka Matiias Lutz, kes pöördib ametivend Konrad Huberiga Mustjõe poolt linna tagasi.

Lutz ja Huber on head sõbrad. Viimane, välismaa sakslane, töötab esimest aastat meister Wittelbachi juures. Mõlemaid selle ühendab sõprusliku sidemega nende vaimukam mõttevõim, nende suurem kainus ja nende ühine armastus

raamatute wastu. Nad wõiwad tundide kaupa puhuda teineteisega tõsisemat juttu, wahetada mõtteid elu ja ilma kohta ning pidada waidlusi üldiste asjade pärast. Huber on kaugel käinud ja palju näinud. Lutz õpib talt hea meelega. Huber jälle peab lugu ametiwenna kutselisest andekusest ning kohalikus elus kogutud teadmustest.

Elawal juttumisel ei pane nad tähelegi, et nad on juba Toompea alewisse ja sellestki pea läbi jõudnud. Mäest üles minnes wõtawad mõlemad kübarad peast ja pühiwad nägudelt higi.

„Maal peab küll kibe rukkilõikus niisuguse põuaga käsil olema," tähendab Matiias. „See on ju üsna haruldane suwi tänawu."

„Nah, sa tänad küll wist taewast, et sa enam põllumees ei ole," naeratab Huber, kes tunneb ametiwenna minewikku selle enda suust. „Ma tänan selle eest, küürutada niisuguse kõrwetuse käes põllul!"

„Ja saada weel kupja malka maitsta, kui jääd nõrkusest natuke kükitama," lisab Lutz mõtlikul muigel.

„Mis pagana olud teil siin siis on!" hüüab sakslane, kelle ajab iga ülekohus ja ebaloomulikkus ruttu ägedusse. „Keskaeg rusikaõiguse ja rööwrüütlitega on minu arust ammu möödas, wähemalt meiepoolses ilmakandis."

„Meie pool ka," wastab Lutz. „Mis meil sünnib, on kõik seaduslik, ka peksunuhtlus. Ja need on sinu kõrgestisündinud suguwennad, Huber, kes teewad meil seadusi."

Huber tahab wastata, aga sõna lämbub tal keelele. Nad on käändinud kurakätt Toompea turu poole, et minna üle mäe Lühikese jala kaudu koju, kui korraga trummide wali põrin ja kroonumuusika rõkkaw helin neid sunnib waikima ja wahtima. Mis sõjawäelist pidu peetakse siis täna kuberneri lossi ees? Lage plats kubiseb aiwa püssistatud soldatitest, mustab muust rahwast. Üks wäeülem istub hobuse seljas. Käsuhüüded kajawad. Rong sigineb. Rong hakkab liikuma. Järel ja kõrwal palju korratult jooksjaid. Ärewus.

Lutz ja Huber tõttavad ligi, tungivad jooksvast rahvast läbi ja näevad, et sõjavägi ei moodusta mitte üksnes rongi, vaid et ta piirab suuremat inimesesalka enda keskel. Nõnda viiakse vange. Kes aga on need vangid? Miks on nende saatmiseks nii rohket sõjaväge vaja? Miks põrisevad trummid ja hüüavad viled?

Mis liiki inimesed on vangid, seda võib Lutz teha kohe kindlaks, kui ta rongile küllalt ligidale on tikkunud. Need on talupojad. Enamasti noored ja keskealised mehed, ent seas ka paar hallpead. Kaabud, kintspüksid, pikad juuksed. Nad hoiduvad kokku, üksteise külge, nagu hirmunud lambakari. Nende kahvatuist nägudest, nende pärani-aetud silmadest paistab ääretu ehmus. Nad vahetavad üksteisega küsivaid, aga vastust ning seletust saamata vaateid. Üks või teine pöördib sosistava suuga seltsimehe kõrva poole, aga talle kostetakse ainult lühikese peaväristusega. Satub mõni reast välja või jääb poole sammu võrra maha, siis tõukab soldat teda püssipäraga. Ja täägid välguvad päikese käes, ja raskeid sammud panevad maa müdisema, ja Toompea müüride ning kõrgete majade küljest põrkab trummipõrin ning muusikamürin rõkkava kajaga tagasi nagu marulaine kaljukaldalt.

Kes on need talupojad? Mis on nad kurja teinud? Kuhu neid viiakse?

Rahva seast ei tea kummalegi sellile keegi anda seletust. Kõik on juhtumisi, nagu nemadki, paigale sattunud — sõjaväe tuleku, trummipõrina ja pillihelina avatlusel. Igaüks nägi seda, mida näevad nad isegi: suurt jõuku talupoegi vangidena mitmesaja soldati keskel. Talumeeste kodukohast liiguvad vastakad oletused: ühed nimetavad ühte, teised teist valda. Suurem hulk usub, et need on Mahtra mehed. Alles mõne nädala eest, 2. juunil, olnud „Mahtra sõda" on kõigil alles värskelt meeles. Ka teatakse, et mehed istuvad Toompeal vangis. Ja need talupojad siin on lossi ees koos. Küll nad toodi siis lossi vangikojast. Kuhu nad viiakse? Eks saa näha. Rong liigub mööda Pikka jalga altlinna poole.

Matiias ja Huber warusid endid rongi keskpaigale, kus sammuwad wangid, wõimalikult lähedale, hoolimata sellest, et sõdureist üks wõi teine neid karedalt tagasi tõrjub. Neid huwitawad wangide näod, need arastunud, abi ja pääsu otsiwad jahilooma-näod. Näib, kui sammuksid need hirmust üllatatud, ehmusest halwatud inimesed neile sootuks tundmatule saatusele wastu, wõi kui oleksid nad praegusesse olukorda täiesti juhuslikult sattunud.

Korraga hakkab Matiias Lutz kramplikult seltsimehe käsiwarrest kinni. Ta jalg peatub. Silmad laienewad.

„Ma tunnen mõnda neist," sosistab ta Huberile. „Ma ei ole nende nägusid unustanud. See seal ja see seal ja weel üks — need on Anija talupojad. Ja seal kõnnib üks Kurisoo peremees. Need mehed näikse kõik olewat sealt kihelkonnast, kust mina pärit olen ja kus ma üles kaswasin."

„Siis püüa neile weel ligemale nihkuda ja küsi, mis nad on teinud," ütleb Huber.

Matiias teeb seda juba isegi. Ta rüseleb rahwast, keda kitsas, kahest kõrgest müürist piiratud tee kokku liidab, jõuga läbi ning tükib wangidele nii lähedale, et üks soldat ta püssipäraga jälle kõrwale müksab. Aga noormees on küllalt ligidale pääsenud, et talupoegade seas ära tunda weel üht nägu. See pikk, kuiwetu, lohkpõseline mees seal, wimmas kuklaga, lõdwalt rippuwate kätega, tuhmilt wahtiwate wesihallide silmadega ja wedawa, lonkiwa kõnnakuga — kes on see? Kas see pole — —? Matiias taarub seda meest tunnistades lähemale soldatile peaaegu selga, ta wahib aineti temale otsa, ta näol kujuneb ilme, kui arwaks ta ennast und nägewat — — kas see mees pole tema isa, Konna talu peremees Jaak Luts?

Ta ei wõi eksida. Tunneb ta wõõraid mehi, siis ta peab seda ammugi tundma.

„Mis sul on?" küsib Huber, kes talle suure waewaga on järgi jõudnud. „Sa näid ju sama heitinud olewat nagu need wangid seal. Mis on juhtunud?"

„Wangide hulgas kõnnib minu isa," kostab Lutz ja äigab

käega näo üle, tahtes nagu enda silmade eest peletada kurja viirastust.

Huber vaatleb teda pilguga, kui arvaks ta sõpra heitvat halba nalja.

„Sinu isa? Kus?"

„Ta on seal teiste talumeeste seas, võid julge olla," tõukab Lutz nagu kokkulitsutud hammaste vahelt.

Woor jõuab vaheajal läbi kaarväravа Pikale uulitsale, pöördib sealt üle turu raekoja poole ja käändib siis Viru tänavasse. Trummid ja pillid meelitavad ikka rohkem rahvast ligi. Uued ärevad suud pärivad seletust, mida aga ainult oletamisi suudetakse anda. See aimdus pakitseb muidugi igas rinnas, et lugu ei tähenda head, et sel kummalisel näitemängul vaevalt võib olla leplik lõpp.

Nõnda jõutakse Viru väravast läbi Vene turule. Venekeelne komando kajab — väesalk vangidega peatub. Ja nüüd algavad ettevalmistused, mille otstarbes enam ükski nägija ei või kahevahele jääda.

Turul seisab varuks hea virn keppe. Soldatid sätivad endid, püss jala kõrval, laias sõõris vangide ümber. Linnakomandant parun von der Salza, pikk, kõhetu hallpea, seisab, silitades äreval käel vurrusid, väesalga lähedal, näib aga mängivat ainult pealtvaataja osa, sest käsutus on kellegi noore ohvitseri käes. Ringi sisse vangide juure ilmuvad varsti mõned tsiviilametnikud, nende seltsis Anija mõisnik parun Ungern-Sternberg, keda Matiias näolt tunneb, ja üks kirikuõpetaja ametiriides.

Siingi on Matiiasel ja Huberil korda läinud rahvapilvest läbi tükkides pääseda vangidele üsna lähedale. Kuigi nad kõik ei kuule, mida ringi sees kõneldakse, siis näevad nad seda paremini, mis seal teoksile võetakse.

Üks keskmise kasvuga priskenäoline härra, kelle ilming avaldab meelekindlust, kõvadust ja valitsushimu, hüüab välkuvail silmil kellegi nime. Talupoegade seast astub keegi välja,

keda Lutz tunneb. See on Anija valla peremees Willem Känd, keskealine mees ergu, avala ja usaldustäratava näoga.

Mida agar ametnik, kes laotab ägedasti käsi, temalt küsib, see ei kosta eemalseisjaile kõrva. Aga asjaolust näib osutuvat, et Kändu peetakse üheks peasüüdlaseks, et temalt nõutakse mingit tõotust, või ka, et talle ta süüd ette loetakse ja teda ähvardatakse või noomitakse. Hiljemini kuuldus, Kännult küsitud, „kas ta vannub alla", mispeale see „mässupealik", nagu ta kohtumõistjad teda nimetasid, kindlasti pead raputades kostnud: „Jumalale ja keisrile vannun alla, aga mõisnikkudele mitte!"

Veremäng algab.

Kuna trummid põrisema pannakse ja muusika lõbusat marssi mängib, asuvad soldatid Willem Kännu kallale, kisuvad tal riided seljast ja suruvad ta silmili uulitsatolmu sisse maha. Üks soldat istub õnnetuma pea, teine ta jalgade peale. Kaks teist on toonud kepivirnast peksuriistad. Need on veerand tolli jämedused vindunud vitsad, ikka kolm tükki kokku seotud, nii et iga hoop mõjub kolme vitsa ehk väga jämeda malga eest. Peksjad asuvad vastastikku kummalegi poole, ning jäle toiming algab.

See on eesti talupoja põliselt pargitud, raske tööga ja sageda peksuga kõvaks, vintskeks, tallapakusuks kasvatatud nahk, mille peale sajavad hoobid. Aga seegi ei suuda hirmsale lõhkumisele niisuguste löögiriistadega kaua vastu panna. Veripunased vorbid kerkivad üles, lööwad sinama, lõhkevad; tumepunane, peaaegu must veri sööstab ülespoole, nõrgub mööda õnnetuma selga alla ja koguneb tolmu sisse järjesti laienevaks loiguks.

Iga kahekümne viie hoobi järgi uuendatakse lööjaid. Kui sada hoopi antud, küsitakse Kännult jälle midagi. Ta kostab ja raputab ka seekord pead. Nüüd astub kirikuõpetaja tegevusse. Nuhtlusealusele antakse „jumala-armu" — inimestesõbra ja ilmalunastaja Jeesus Kristuse nimel. Teda valmistatakse surma vastu, sest tal on veel kakssada hoopi saada. Kuigi ta sakste vastu raskesti on eksinud — teed teise, pare-

masse ilma ei taheta talle süski mitte sulgeda. Niipea kui pühalik talitus lõppenud, astuvad kepimehed jälle ametisse.

Nuheldava karjatused on vaikinud. Soldatite hoopide all tukslev verine lihatomp ägab ainult veel nõrgalt. Viimaks on ta suu täiesti tumm.

Peetakse vaheaega. Pekstavat lastakse pudelist nuusutada salmiak-piiritust. Talle pakutakse viina rüübata. Känd lükkab viina nõrga käeliigutusega tagasi. Seepeale karastatakse peksjaid viinaga. Nende töö nõuab jõudu ja erkust ja toorust ning viinaga neelavad tundelised neist jälkuse alla kõhtu. Karastava ja julgustava märjukese eest on sama ohtrasti hoolt kantud kui malkadegi eest: terve toober viina seisab kepivirna kõrval. Jätkub peksjaile, jätkub pekssetuile...

Nuheldav on veidi toibunud, ekseekutsioon võib kesta edasi. Willem Känd võtab oma kolmsada — või õigemini kolm korda kolmsada — lööki vastu ja elab veel! Küll ei suuda ta ise enam tõusta jalule, teda peab tõstetama. Aga ta paatjas näos, millest iga verepiisk kadunud, on märgata veel liikuvust, ta tuhmides silmades veel nõrgalt hõõguvat elusädet. Seltsimehed tõmbavad tal riided verise narmendava ihu peale. Ta heitub nende jalge ette tolmu sisse puhkama.

Nüüd kutsutakse ühtaegu neli teist nuhtlusealust nimepidi ette: Raudoja peremees Jüri Aguraiuja, Põldmaa peremees Ants Reha ja mõisa metsavaht Ants Kentmann, Ruunoja talu noor rentnik. Kuna esimesed kolm on kõik keskealised mehed, näib viimane olevat vaevalt kahekümne ühe või kahe aastane.

Sedamaid asuvad soldatid, keda ergutab lähedal lõhnav viinatoober agaraks, meeste kallale. Neilgi kistakse riided vägivaldselt lahti ja nad visatakse niisuguse jõuga vastu maad, et kahel näod purustuvad vastu kive ja ühel kukuvad esimesed hambad suust. Pead ja jalad kaovad jälle soldatite istmikkude alla ning neli kepimeest algavad nendegi kallal seaduslikku tapatööd. Sada viiskümmend hoopi iga-

ühele. Neidki mehi loetakse peasüüdlasiks, kuigi mitte nii suurteks, nagu on Willem Känd.

Teised järgnevad. Mehi hakatakse nüüd seitsmekaupa maha võtma. On neid ju terwelt kuuskümmend koos. Ikka jäledamaks muutub pilt hirmust keeletute pealtwaatajate ees. Taktis tõusewad kepid ja matsatawad maha werest nõretawatele ihudele. Ikka laiemale ujuwad wereojad üle tolmu ja kiwide, kuni maapind ringi sees on muutunud punaseks wirtsaks, wiimaks werewaks rabaks. Südantlõhestaw walukisa, ägamine ja oigamine, mis tõuseb naeratawa taewa poole, summutatakse trummipõrina ja pillihelinaga, nii et kaugemal seisjad, kes ei näe seiklust, ei teagi, mis sünnib ringi sees. Taoti karastatakse peksjaid ja peksetawaid taas wiinaga. Lööjaid wahetatakse. Malku wahetatakse. Ohwreid wahetatakse.

Mis aga lähemalseiswate pealtwaatajate südamed iseäranis keema ajab, on asjaolu, et kohtumõistjate seas leidub mehi, kellele ei ole see werepulm weel küllalt werine. Peksusõõrist kajab nimelt õhutawaid hüüdeid: „Andke tugewamini! Lööge tublisti! Wirutage wiisipärast!" Ühes peahassetajas tuntakse ära keegi parun Stackelberg, eriliste ülesannete ametnik kohalikus kubermangu-walitsuses.

Nõnda soldatid teewadki. Mitmed lõhuwad wemmalde tüügastega, sest et ladwad liiga ruttu pudenewad. Mõnel mehel, nagu Jaan Lepal, on pärast peksu puusadel, kuhu rapsisid keppide otsad, paljad kondid wäljas ning witsatükid on otseti nii liha sisse tunginud, et selgroo ots sarnaneb linaharjaga. Ja werine pori peksuringis on waheajal nii süwenenud, wereojad nii laiali woolanud, et mõned peksetawad tahawad oma kuubi maha laotada, et mitte kõhuli rappa lasta. Aga seda ei lubata. Nii nad heituwad silmili ilgesse mudasse. . .

Tardunud rahu, halwatud waikus on walitsenud seni ringi ümber seiswas rahwamüüris. Silmad, mis seda weremängu näewad, ei suuda nagu uskuda, mida nad näewad.

See on wiirastus, unenägu, silmamoondus; niisugust koledust ja jälkust ei või ilmsi ette tulla.

Aga aegamööda tuleb elu sellesse tardunud, halwatud, kahwatanud ahastusse. Sinised huuled tuksuwad, kinnipitsitatud kurkudest rabelewad hüüded wälja, pärani-aetud silmist wälguwad wihaleegid.

„See on tapmine!" möirgab korraga Konrad Huber, ja ta karjatus kostab kaugele üle turu, üle rahwahulga, tungib ringis seiswate kohtumõistjate kõrwu, hoolimata plekkpillide mängust ja trummipõrinast.

„Seda ei tohiks keset linna sündida!" tõuseb rahwa rüpest teine wihast kõmisew hääl kuuldawale.

„Seda toorust julgetakse toime panna kodanikkude silma all kallil pühapäewal!" kisendab kolmas.

„Kodanikud, meid peetakse metslasteks! Meie naistele ja tütardele näidatakse, kuis peksetakse inimesi!"

„Meile mängitakse Pariisi werepulma ette!"

„Ei, härrad junkrud demonstreeriwad meile, linna „spiisseritele", oma kõrgemat kultuuri," arwab üks wana prillitatud isand kulunud kuues, näilikult mõni kooliõpetaja.

„Kui mõisnikud oma talupoegi tahawad peksta, siis peksku neid oma mõisates, mitte linnas awalikul platsil!" pahandatakse edasi.

„See on lihunikkude loomatapp!" müristab Konrad Huber uuesti.

Ta on näost tõmmu, silmad tungiwad pealuust, sooned otsaesisel on pingul punsunud ja sinawad. Mõlemad käed on ta rusikasse tõmmanud nagu kallalekargamiseks. See wälismaalane pole säherdusiist asjust kuulnud, ammuks siis oma silmaga näinud.

Protestihüüded, aegamööda suuremaks ja waljumaks paisuw nurin pealtwaatajate seas ei jää wõimumeestesse wiimati mõjumata. See mõju ei tule aga selles nähtawale, et nuhtlemine lõpetataks, waid selles, et teda kiirendatakse. Mitte seitsmekaupa ei wõeta mehi enam maha, waid kümned, tosi-

nad visatakse vereloikudesse kummuli ja peksjaid sunnitakse ruttama. Väike mets vuhisevaid, matsuvaid keppe tõuseb ja vajub nüüd. Õnnetute karjatamine, oigamine, rögisemine ühineb koorilauluks, millist siin esindatud inimkõrvad enne pole kuulnud.

Matiias Lutz on seni nagu manatuna paigal seisnud. Ta on inimesepeksmist elus ennegi näinud, ta on seda paar korda, poisikesepõlves, enesegi ihu küljes maitsta saanud. Aga pilt, mida ta siin näeb, paneb temagi vere hanguma, halvab temagi ihu- ja hingevõimeid. Alles Huberi möirgavad vihahüüded äratavad ta veidi elule. Ta raputab ennast nagu inimene, kes ärkab külma käes raskest unest.

Äkitselt astub ta tõstetud rusikatega sammu edasi. Ta silmad vahivad aineti ühe koha peale ringis. Seal tõmmatakse praegu Konna Jaaku maha. Matiiase kihav pea, ta mässav hing tunnevad sel hetkel ainult ühte mõtet, ühte aimet: See mees seal, keda heidetakse ühes teistega verise nuhtluse alla, oli sinu vastu kord hea, helde, armulik. Sa ei olnud tema poeg, aga ta pidas sind omaks pojaks. Sa olid tema elu ja au häbiplekk, aga ta ei maksnud sulle selle eest kätte, ta ei lasknud sind selle eest kannatada, ta ei heitnud sulle seda ainustki korda ette. Ta ei teinud sinu ega oma päris-laste vahel mingit vahet — ta oli järelikult sinu ainus, sinu päris isa. Ja nüüd on ta suures hädas! . . Mait, sa pead appi minema sellele mehele!

Ning mõtlemata annab ta sellele äkitselt tulnud tungile järgi.

„Konrad, — minu isale appi!" hüüab ta kähisevast rinnast, ning tõmmates seltsimeest enesega kaasa, tükib ta rüsinal rahvarindest läbi, soldatite-aheliku vastu.

Ent sellest tekkiv liigutus ei jää tähele panemata. Küll läheb neil korda kaht-kolme püssimeest kõrvale tõugata, teed vabaks raiuda, ainult mõni samm lahutab neid paigast, kus peksjad Konna peremehe riideid seljast rebivad. Aga seal märkab neid üks veltveebel ja põrutab soldatid paremale

korrapidamisele. Enne kui mõlemad sellid on saanud jala werisesse porri pista, torgatakse neile kolm läikiwat püssitikku wastu ja sunnitakse neid rahwasse tagasi nihkuma. Kaks nende selja taha jäänud soldatit kisuwad nad kraedpidi tagasi ning ruttu jälle on raudne wäe-ahelik tapapaiga ümber kinni liidetud.

Matiias Lutz aga wõib taas waguse relwastamata kodanikuna, kelle esimene kohus on rahu, pealt waadata, kuidas tema isaga samuti tehakse nagu teistega eel. Ta kuuleb teda kisendawat, näeb ta werd woolawat, ta ihu mustaks minewat. Ta näeb ka weel, et isa, kui tal hoobid käes, ise enam ei tõuse; teda tõstetakse, nagu mõnda teistki, keda lõhkunud iseäranis tugewad ja armuheitmata lööjad, wõi keda peksetud wemmalde latwade asemel nende jämedate tüügastega.

Huber kiristab hambaid ja peksab rusikaid kokku. Ta lõustunud nägu moonutab abitu wihanaer.

„Ma ei saa aru, mis inimesed teil siin linnas on!" hüüab ta walju häälega. „Seisawad ja wahiwad ja õhkawad, aga keegi ei julge jõledust minna keelama! Oleks meile neli-wiiski meest appi tulnud, me oleksime toonud su isa peksjate käest ära!"

„Noormees, polk sõjawäge laetud ja täägitud püssidega on tugewam kui meie," wõtab üks wanadlane kodanik sõna. „Aga ma panen imeks, et linnawalitsus wahele ei astu ning seda jälkust ei keela. See oleks tema kohus. Kus on meie bürgermeister, kus meie magistraat! Miks rüwetatakse linna maad sedawiisi!"

Bürgermeister ega magistraat ei ilmu protesteerima, aga nende asemel esineb weel üks wihane kodanik. Usna Huberi ja Lutzi lähedal tekib korraga liikumine. Kellegi nime nimetatakse ja kellelegi tehakse teed wõi palutakse teed teha.

Läbi rahwawalli nähakse peksupaiga poole tungiwat keskmise kaswuga wanadlast, aga tugewa, matsaka kehaga isandat. Ta lai, tüse, jämedajooneline nägu, millest tema rahwuslikku ja seisuslikku põlwendust raske pole ära tunda, punetab tume-

dalt ja on higiga üleni kaetud. Ta näib olewat rahwa seas hästi tuttaw, sest talle tehakse igal pool wastutulelikult teed ja paljud teretawad teda.

Kes küll ei tunneks Tallinna kaupmeest ja raehärrat Rotermanni*), seda lõbusat, jowiaalset, tüsedat sõnaga meest, kelle head, pihtakäiwad naljatused niisama suust suhu käiwad kui kentsakad prowid tema eesti laadi saksa keelest. Ta peab Wiru uulitsal hästi jooksewat talurahwa-kauplust. Külataat, kes tuleb Narwa ja Tartu maantees mööda linna, ei jäta, kui tal wähegi wajadusi, Rotermanni-isanda juure sisse astumata. Ka see suur maja Wene turu ääres, mille ees praegu talupoegi weristatakse ja mille alumist korda täidab pikk rida pisukesi pudukauba-poode, on Rotermanni oma. Wene turu ääres hiljemini asetsenud juudipoode tol ajal weel ei olnud; pudukauplused Rotermanni majas täitsid nende aset ja olid linnas ja maal hästi populaarsed. Rotermanni maja aga seisis seal, kus aset on praegune tütarlastegümnaasium, kuna Anija meeste nuhtlemist sooritati maja ees, eesti ajal kõrwaldatud kreeka-katoliku kabelikese paigal.

Rotermanni-isandal näib suur rutt olewat ja wäga tõsine asi südamel pakitsewat, sest ta suu on kõwasti kokku pitsitatud, ta muidu nii lahe nägu tume, peaaegu ähwardaw ning ta silmad kortsutõmmatud kulmude all wälguwad näilikult suurest ärewusest.

Muusika ja trummipõrin waikiwad parajasti, kui raehärra saabub soldatiringi juure, sest nuhtlemises peetakse wäikest wahеaega, et peksetuid wiinaga toiwutada ja mõnd poolsurnut wiinapiiritusega äratada. Ka sõjawäe ridades käiwad topsid ringi. Seda silmapilku näib Rotermann tahtwat tarwitada. Ta astub, jäme kepp käes, kahe püssimehe wahele ja hüüab oma tugewa, kaugelekostwa häälega härrade poole, kes juhatawad tänast hirmuetendust:

---

*) Pärastise Tallinna suurkaupmehe Chr. Rotermanni isa.

„Ma nõuan, et teie siit kohast oma vereteatriga silmapilk lahkute! See seal on minu maja ja see siin on minu krunt. Kellelgi pole õigust teha minu krunti tapapaigaks ega näidata minu maja elanikkudele, kuidas elusaid inimesi lõhki kistakse. Mina, Tallinna kodanik ja raehärra Rotermann, protesteerin selle ilmkuulmata omavoli vastu!"

Härrad ringis, aadlisoost kõrgemad ametnikud kubermanguvalitsusest, vaatavad üksteise otsa, pistavad pead kokku, vahetavad sõnu. Üks lööb käega, teine lööb samuti käega. Nende näod naeratavad. Nad ei võta vaevaks protesteerijale vastatagi. Keegi pöördib ohvitseri poole mingi ülesandega. See komandab. Puhkeaeg on lõppenud, peksusoldatid lahkuvad viinatoobri ümbert, haaravad kepid jälle kätte ja kargavad viimaste veel peksmata talupoegade kallale, keda on umbes viisteistkümmend meest. Aga enne kui trummid teevad rääkimise võimatuks, võtab Rotermann vihast vabiseval häälel veel kord sõna:

„Ma nõuan oma õiguse nimel viimast korda: minge enda kohtuga minu maja eest ära! Kui te seda mitte ei tee, telegrafeerin sedamaid Peterburisse ministrile ja kaeban teie peale!"

See ähvardus näib niivõrt mõjuvat, et üks ametnik, parun Stackelberg, nüüd ometi Rotermanni juure astub. Ta kutsub tema ringisse ja püüab teda nähtavasti vaigistada. Mis nad kõnelevad, jääb rahvamassile suuremalt osalt teadagi kuulmatuks. Need mitmed sajad silmad, mis nende peale vahivad, näevad ainult, et raehärra kätega ägedasti vehkleb ja ametnik kõrgilt tema peale maha vaatab.

„Kui te mitte kohe rahule ei jää, peksame teidki läbi!" karjub parun Stackelberg korraga ärritatult. „Teie heldimus nende mürgeldajate vastu tuleb ju ainult sellest, et nad teie kaubaprahti käivad ostmas... Noh, kas soovite tutvust teha meie vemmaldega?"

„Teie vemblaid ma ei karda, sest Rotermannide orjapõli lõppes minu isa omaga. Tahaksin näha saada, kes julgeb

vaba kodanikku puutuda!" vastab kaupmees ja asub oma jämeda kepi ümbert tugevamini kinni.

Nad vahetavad veel mõne ärritatud sõna, siis astub isand Rotermann ringist ja hakkab vihast hõõguval näol oma maja poole tüürima. Jälle tehakse talle viisakalt teed ning elavaid kiiduhüüdeid kajab talle järgi.

Äkki jääb vahva kaupmees seisma. Ta pilk on eemalseisva linnakomandandi parun Salza peale langenud. Selle mehe käsul on tema arvates need kuus- kuni kaheksasada meest Krasnojarski polgust siin mõne mõisniku orje nuhtlemas. Käega komandandi punase mantlivoodri peale näidates hüüab Rotermann tigeda huumoriga:

„Timukas, pööra oma mantel teisipidi!"

See sõna elas kaua veel tallinlaste suus, palju aastaid peale seda, kui parun von der Salza keiserlikul käsul, karistuseks oma ettevaatamata sammu pärast, Tallinnast mujale oli asetatud.

Kas Rotermann läkitas kaebuse Peterburisse, on teadmata, kuid mitte võimatu pole oletada, et ta seda tegi. Esipuhku pidi ta aga taganema, ilma et tal korda oleks läinud otsa teha verisele etendusele.

Sellele tuli aga kellegi teise mehe mõjul siiski veidi enneaegne lõpp.

Oli väike, kuivetu, tõmmunahaline mehike halli pea ja kurvalt, peaaegu alandlikult vaatavate silmadega, kes astus oma sinises mundris kohtumõistjate sekka ja kõneles õnnetute eest mõne vagusa, soojast südamest tuleva sõna. „Mässajate" eest kostis siin isevalitsusliku Vene riigi politilise politsei asemik, Tallinna sandarmkonna ülem! Ametnik, kellel on kohuseks iga liikumist, iga püüet, iga mõtet, mis käib maksva seaduse ja korra vastu, karistusele toimetada! Sellele mehele oli talupoegade süütus selge kui päikesevalgus, muudkui need, kelle silmi pimestasid ja südameid kivistasid nende ainelised tulud, talupoegade aadlikud süüdistajad ja nende nõus olevad

aadlikud wõimumehed, ei tahtnud midagi näha ega midagi mõista.

Sandarmite ülem Gresser, Peterburi pärastise linnapealiku isa, astus wereteatri lawastajate sekka ja nõudis näidendi wiimase waatuse lühendamist. Asja andis talle seks kahe peksuohwri elukardetaw olek: Ants Kadakas ja Jüri Kurg olid jäänud meelemõistusetult nuhtluspaigale maha, ilmutades ainult weel nõrku elumärke.

Aga rüütlisoost ametnikud olid Rotermanni waheleastumise pärast niikuinii juba wäga pahas tujus. Ja nüüd ilmus weel üks ninatark ekslitaja! Kuidas julgeti tulla neid, kelle käes walitsuswõim kogu maa ja rahwa üle, nii tarwilises tegewuses tülitama ja keelama! Ooberst Gresseri nõue, õigemini palwe, leidis siis wäga ärritatud wastupaneku.

„Ma pean teie tähelepanu seepeale juhtima," wastas parun Stackelberg terawalt, „et see, mis siin sünnib, ei käi teie ametiwoli alla; selle eest wastutame üksnes meie, härra ooberst!"

„Ma ei kõnelnud praegu mitte oma ametiwoli nimel, waid inimliku kaastunde ja jälkuse sunnil," wastas sandarmite ülem, ja ka tema hääl sai korraga kindla, käskiwa kõla. „Teie eksite aga, kui arwate, et see sündmus ei puutu ka minu ametiwolisse. Mul on õigus sellest oma kõrgemale ülemusele teatada ja selle õiguse teen endale kohuseks, kui teie peksmist kohe ei lõpeta — nüüd, kus juba kaks inimest hingetult maas."

See ähwardus mõjus ometi. Peksuga lakati sedamaid. Ooberst Gresseri käsul pandi mõlemad elutud kummuli wankrisse ja wiidi haigemajja.

Eksekutsioon oli aga muidugi juba lõpul. Wõib olla, et mõned wiimased nuheldawad wähem hoope said, kui neile määratud, aga päris ilma ei jäänud keegi — wälja arwatud Jaan Aguraiuja, kes rahwa kõnekäänu järele „pettis keretäie ära". See kawal talupoeg paljastanud küll oma ihu, aga lipsanud ühel tähelepanematuse-pilgul nende hulka, kes

nuhtluse juba kätte saanud. Peksmata jäid weel Siim Maasikamäe, Mikk Allik ja Jaan Mäe — kõik Anija wallast pärit. Esimene wabastati ta põdura terwise pärast ihunuhtlusest ja pandi selle asemel kaheks nädalaks wangi. Teine oli küll ühes teistega linna tulnud, aga nendega mitte Toompeale läinud ja pääsis seeläbi taplikust karistusest. Kolmat kaitses peksu eest ta au-amet: oli kiriku eestseisja. Imelikul wiisil ei pääsenud aga talitaja Mätlik, truu mõisaori, kes peremehed saksa soowil linna ajanud, ise mitte nuhtlusest. Temagi sai oma sada hoopi kätte ja wõis pärast seda pead murda maailma tänutuse üle. Kergendatud karistusega läinud rahwa jutu järele läbi Jaak Muugamäe. Ta nihutanud käega riided paljale ihule ning soldatid, kellel juhuslikult wist heldem süda oli kui teistel ja kelle tegewust ehk nii teraselt ei walwatud, löönud oma hoobid ihukatete peale*).

*) Järgnegu siin nende Anija (Hanijõe) peremeeste nimekiri, kes wõtsid jäledast kurbmängust kannatawate tegelastena osa; seitse wõi kaheksa naaberwaldade meest, kes sattusid ühes nendega õnnetusse, pole mulle nimepidi kõik teada. Klambritesse tähendan meeste wanuse üles. — Kolmsada hoopi sai: Kuiwasita Willem Känd (37 aastat). Sada wiiskümmend hoopi: Mõnipalu Jüri Aguraiuja (41 a.), Põldmaa Ants Reha (39 a.), Raudoja Mikk Jalakas (39 a.), Ruunoja Ants Kentmann (21 a.). Sada hoopi said: Tiiroja Mikk Kuuskmann (? a.), Sae Jaak Muugamäe (37 a.), Purikapõllu Jüri Kuuskmann (? a.), Wikipalu Mihkel Muugamäe (42 a.), Wikipalu Jüri Aguraiuja (34 a.), Saupalu Ants Tärt (34 a.), Põtka Jüri Kurg (35 a.), Pirga Härm Kuuskmann (48 a.), Kukewälja Mart Kõlu (30 a.), Loo Jüri Aguraiuja (44 a.), Wainu Mikk Kamp (29 a.), Kõluhärma Ants Sukk (32 a.). Ällepi Siim Maasikamäe (27 a.), Ällepirehe Ants Kadakas (35 a.), Kuke Jüri Kana (30 a.), Weskihärma Jaan Lepp (24 a.), Weskihüüba Jaan Ilwes (22 a.), Teetsi Hindrek Weerlo (19 a.), Mardi-Jaani Jüri Känd, peategelase Willem Kännu wend (33 a.), Nopa Mait Känd, Willem Kännn teine wend (30 a.), Andrese Ants Kask (59 a.), Liimuka Peeter Kuuskmann (29 a.), Pikakaela Jüri Kuuskmann (33 a.), Wälja-Jaani Jaan Lepp (36 a.), Kallepõllu Jüri Kana (34 a.), Wastiku Jaan Jalak (27 a.), Palgiaru Madis Kuuskmann (34 a.), Tampli Kaarel Leemann (31 a.), Arupere Jüri Muugamäe (35 a.), Kuusiku Jüri Lepp (37 a.), Lilli Mikk Looberg (40 a.), Reinu Jaak Mätlik (47 a. — talitaja), Koka Jakob Tanneberg (? a.), Ipsi Jaan Ipsi (22 a.), Allika Mikk Kuuse (37 a.), Widewiku Tõnu Ilwes (31 a.), Terasemäe Mikk Looberg (44 a.), Kurnekernu Toomas Kuuskmann (32 a.), Ämmapalu Nigulas Looberg (48 a.), Suuraru Siim Maasikamäe (27 a.), Kröösi Jüri Lepp (44 a.), Lepiku Siim Kuuskmann (? a.), Kitjesilma Tõnu Murakas (36 a. -- kõrtsmik) ja Aawere kõrtsi Toomas Ewart (? a.).

Nuhtlusepaik pakkus pärast peksu vaadet, mida pakub lahinguväli, kus raske, kirglik käsitsivõitlus möllanud. Vereloigud kõikjal, porine maa läbi sõtkutud, relvade — siin keppide ja vitsade — purustatud jätised tallermaal laiali ning kuivemad kohad täis lamavaid, istuvaid või nõrgalt jalgel vankuvaid haavatuid. Koltunud ja lõustunud näod, veretud huuled, valust ägavad suud ja läiketa silmad, millesse appikarjuv ahastus tardunud.

Kuid nende haavatute saatus on palju halastamatum kui sõduritel, kes jäävad pärast lahingut võitluspaigale. Viimastele antakse arstiabi, nende haavad seotakse ja nad viiakse laatsaretti. Mida tehakse aga siin? Veristatud poolsurnutele pakutakse ainult haisvat puskarit, mille lükkab suurem osa jälkusega tagasi. Siis aetakse maaslamajad püssipäradega üles; need, kes ei jaksa tõusta, kistakse vägivaldselt püsti, ja terve haavatud salk kihutatakse mööda Narva maanteed maa poole. Püssipärad ja rusikad tõukavad nõrkevaid mahajääjaid edasi. Vähem purustatud kaashädalised toetavad neid õnnetuid, kelle liikmed ei taha liikuda, asuvad kaenla alt kinni neil, kelle põlved püüavad nõtkuda. . . Keegi ei küsi selle järgi, mis saab suvisel palavusel nende vaeste hirmsasti lõhutud ihudest, kas ei löö haavadesse põletik sisse, või ei sigine ussid, nagu seda mõnelgi tõesti sündis. Ja keegi ei küsi, kas need inimesed ei jää eluajaks vigaseks, kas ei suigu paljud neist enneaegu hauda.

Neile meestele oli mõistetud surmanuhtlus.

Ja millise süü eest?

Selle eest, et nad tulid alandliku palvega maa kõrgema ülemuse juure nendele antud seaduse kohta õpetust küsima. Nad tulid p a l v e g a, aga nende palve tehti kuritööks, mida karistati surmanuhtlusega.

Roomamisi venib seal kurb rong välkuvate püsside vahel maa poole tagasi. Linnale mälestuseks jääb suur verelaik keset avalikku platsi. Päike paneb ta süngelt ruskama, et ta torkaks kodanikkudele hästi silma ja jääks hästi meele,

et ta nende mälust, kellel tundlik süda rinnus, hauani ei ununeks. . .

Matiias Lutz ja Konrad Huber olid, ilma et kumbki teist oleks kutsunud, peksupaigast ära aetavatele talupoegadele Narva maanteed mööda järgi hakanud minema. Nad tahtsid näha saada, mis nüüd veel sünnib, kui kaugele vallalilastud inimlik murdja, kes pidas siin võidupidu, oma verehimus ja õgimistuhinas ehk veelgi läheb. Ühtlasi otsis Matiias oma isa, kelle ta oli kurbmängu lõpul silmast kaotanud.

Soldatitest, kes haavatud vange vedasid, tõukasid ja edasi kiskusid, olid väga mitmed ohtrasti maitstud viinast joobnud. Aga mitte ainult viin ei joovasta, vaid ka veri. Kuum, punane, voolav veri äratab inimlikus põues elule sama kiskja, mille alkoholgi. Ja nõnda elas vähheste hinges see, kes oleks öelnud: Needki siin on inimesed, nad kannatavad valu nagu sinagi; seepärast pead nende peale halastama. Need vähesed, kellele öeldi nõnda, hoidsid õnnetute kaenla alt kinni, sammusid nendega pikkamisi ja hoide, lasksid neid taoti puhata, hinge tagasi tõmmata, valu kurta, vähemalt vabalt ägadagi... Teised sellevastu, kes joobnud verest ja alkoholist, tundsid lõbu anda langenuile veel jalahoope, suurendada nende valu, täita nende hädamõõtu ülevoolamiseni.

Enam kui üks kord tahtis keevaivereline saksLane niisugusel puhul karata piinaja kallale. Aga Matiias Lutz oli saanud vaheajal kainemaks ja hoidis teda tagasi. Kas oli siis veel üht ohvrit vaja! Soldatitel olid ju püssid seljas, mille raudne tikk või tinane laeng oleks pealekippuja armutult maha sirutanud. Matiiase ainus tung oli nüüd leida oma isa teiste seast. Vist aga oli see esimeste seas minema viidud, sest nad jõudsid juba Narva uulitsa lõpule, ilma teda kuskil silmamata.

Teel püüdsid talupojad umbkeelseile soldatitele härdal palvel selgeks teha, et neil kõigil on hobused linnas, ilma kelleta nad ju koju ei või minna — lastagu neid ometi tuua

hobused korterite juurest. Nende palvet ei pandud mikski. Kadrioru kaugemal serval, kus meri niisutab maantee äärt, peatusid valjud vahid. Siin visati need, keda ainult toetamisi ja tõukamisi edasi oli veetud, lihtsalt maanteele maha. Koristagu neid sealt, kes tahab. Soldatid ise pöördisid linna poole tagasi, kui nad vabakslastud vange enne veel naiivselt rusikatega tagasitulekuu eest olid ähvardanud.

Siia maantee ääre tekib esipuhku haavatute leer. Nõrgemad langevad, otsekui oleks neil jalad alt võetud, kummuli liivale ja oigavad kaeblikult. Mõnedel jooksevad pisarad omapead üle põskede. Teised toetuvad aia najale ja vahivad apaatlikult eneste ette maha. Kaks-kolm meest on jäänud sinna, kuhu nad visati, — keset teed, tolmu sisse. Ükski ei lausu sõna. Vaevalt vahetavad üksteisega ebateadlikku, surnud pilgu.

Matiias otsib isa. Leiabki viimaks. Jaak Luts rinnutab tee ääres suurel kivil. Ta ei kuule ega näe midagi, ägab ainult tasakesi oma ette. Tema lähedal maas pikutab keegi teine mees ja hoiab mõlema käega pea ümbert kinni, silmad pealuust nagu välja jooksmas.

„Huber, jookse linna poole tagasi ja vilista voorimees!"

„Sa tahad ta viia enda juure?"

„Ja. Nõnda ei või teda ometi pikale teele lasta minna."

Huber panebki joostes minema.

„Isa," ütleb Matiias ja paneb käe ta õlale.

Jaak vaatab aeglaselt ja vaevsi üles. Ta tunneb poja peale kauemat tunnistamist ära. Nõrk helkjas läige viirastub ta näo üle.

„Ma viin su oma juure ja pesen su haavad," jätkab poeg.

Jaak vastab midagi, aga see on ainult segane, võbisev äga. Selle asemel vaatab ta kindlamalt noormehe otsa, ja ta tuimad, töntsid silmad täituvad suurte piiskadega. See kurb ning siiski õnnelik vaade näib ütlevat: Jumalale tänu, siiski veel keegi, kellel pole kurja nõu!

Huber oli kahehobuse-voorimehega varsti paigal.

Kui Matiias on isa tugeval käel jalule aidanud ja teda vankri poole hakkab talutama, langeb Jaagu silm ühe kummuli maas oleva kaaslase peale.

„Mait," ütleb ta, „vii Mikk koa siit ära! Ta sai rohkem kui mina — ja me tulime seltsis..."

Konrad Huber ei saa ainumast eestikeelsest sõnast aru ja mõistab siiski, mis Matiiase isa ütleb.

„Tubli seltsimees, sinu vana!" hüüab ta, asub maasolija ümbert kinni, tõstab ta üles ja aitab troskale, kuna Lutz sedasama teeb isaga.

Et haavatute valu mitte rohkendada, sõidetakse sammu ja Matiias ei tülita neid küsimustega. Isa seltsimehe tunneb ta ära. See on Raudoja peremees Mikk Jalakas Anijalt, kelle tuttavat nägu ta juba Toompeal oli silmanud.

Teised õnnetud maantee ääres puhkavad ja oigavad esiotsa veel. Siis hakkavad linna poole tagasi minema. Minemiseks ei või seda õieti nimetada. Nad longivad, ronivad, roomavad. Ka ei lähe nad koos, mitte väikestes salkadeski — seda nad ei julge —, vaid ükshaaval, mees ja tüki maa takka jälle mees. Nad ei usalda ka suuremaid ning elavamaid uulitsaid mööda oma hobuseid minna otsima, vaid poevad nagu kurjategijad läbi kitsaste tänavate, mööda nurgataguseid ja aiaplanke eneste peatuskorterite poole.

Ja need nülitud inimesed võtavad veel täna ette pika tee kodu poole. Rohkem kui kolmkümmend viis versta niisuguste haavadega sõita, põrutust ja vintsutust kannatada, üksnes kummuli vankris lamada — nad saavad sellega toime.

Nende hobused peavad ise teadma, kus on kodu — ohjahoidjaid seekord ei ole.

Ja kui siis selline vanker hilja öösi saabub talu väravasse, ei ole kedagi, kes vallandaks värava. Haavad on teel paatunud kangeks, liikmed halvatud. Iga liigutus teeb

põrguwalu. Wäraw jääb kinni ja peremees koriseb wankril, kuni päikese tõusu ajal tuleb naine, tütar, poeg wõi sulane wälja.

„Tule jumal appi, mis isal, mis peremehel wiga? On ta olnud rööwlite käes?"

„Ei," wastab isa ning peremees, „sakste käes olin."

Ja warsti algab toas naise ja laste nuuksumisel kurb talitus. Nopitakse isa narmendawast ihust kepikilde ja witsaraokesi...

11.

Mis nad kurja tegid?

Kui Jaak ja Mikk astusid noormeeste toetusel Wittelbachi maja eeskotta, tuli neile wastu meistriemanda õmbleja Leena Paju. See jäi suuril silmil wahtima. Esmalt ei saanud ta seisukorrast aru, siis aga nägi mõlemate talumeeste surnunägusid, nende wankuwat kõndi ning werega rõõnatud riideid, ja ehmatusehüüd tuli tal suust.

„Ja, ja, Leena, te ei teagi, mis sünnib wäljas,“ ütles Matiias ja ta hambad paljastusid hetkeks waluwalt. „Me talume siia kaht haawatut meest lahinguwäljalt. Üks neist on minu isa.“

Leena kohkunud pilk päris seletust.

„Jutustamiseks pole aeg kohane,“ tähendas Lutz. „Leppige sellega, kui ütlen, et need mehed said tunni aja eest sada ja sada wiiskümmend kepihoopi palja ihu peale. Nüüd tahaksime nende selgasid natuke rohitseda, enne kui sõidawad koju.“

Seejuures awas ta töötoa, nägi seal üht õpipoissi ja hüüdis:

„Wilhelm, pane müts pähe ja mine apteeki! Küsi seal rohtu, millega pestakse haawu. Ma ei tea, kas meie lakk on nii suurte haawade tarwis hea. Säh, siin sulle raha!“

Siis astusid kõik neli sisse ja panid ukse eneste järel kinni.

Leena Paju tahtis wist wälja minna, sest ta oli sellekohaselt riides. Ta seisis natuke aega kojas, siis läks trepist üles tuppa tagasi.

Töötoas aga algas pekfetute raiwitsus. Lutz ja Huber tõmbasid meestel kuued ja särgid ettewaatlikult seljast. Jämedad takused särgid olid werd nii täis imbunud, et nad nüüd, kus see paatunud, paiguti kobisesid nagu kuiwanud nahad. Nende ärarebimine ihu küljest sünnitas õnnetumaile pööraft walu. Siis pandi mehed otseti koikudesse — üks Matiiase, teine Huberi asemele. Mõlemate lõhutud ihu oli nii jäle waadata, et õpipoiss Ernst, kes pidi meestel pastlad jalast wõtma, kriitwalge näoga põgenes.

Waheajal jõudis wäike Wilhelm Ficki apteegist karboolweega tagasi. Sellid käärisid parajasti särgikäiseid üles, et haawade pesemist alustada, ja pidasid aru, kust puhast lõuendit ja sidemeid saada, kui nende selja taga korraga pehme, arglik hääl kuuldawaks sai, mis küsis:

„Kas pole siin wahest minugi abi tarwis?"

Lutz ja Huber — mõlemad waatasid kähku ümber. Kumbki polnud õmbleja Leena sisseastumist tähele pannud. Neiu seisis ukse juures ning hoidis midagi kaenla all. Ta oli sitsikleidi wäel, põll ees.

„Tõepoolest, teil olekfid pehmemad käed kui meil," hüüdis Huber, „aga kas te süda niisugust waadet kannatab, nagu see siin? Astuge ligemale!"

Leena tegi seda. Ta heitis pilgu nuheldud meeste selgadele ja karjatas. Ta käed läksid risti ja lõug hakkas wärisema.

„Mu jumal, miks on nõnda tehtud?"

„Nah, ma näen juba, et teist haawatohtrit ei saa," ütles Huber, märgates neiu kahwatust. „Te süda läheb halwaks, minge parem ära! Me katsume nendega isegi walmis saada."

„Ei," ütles Leena järsku otsustawalt. „Ma tahan teid aidata. Mu süda ei lähe sugugi halwaks, härra Huber; ma pole nii nõrk, nagu arwate." Ja sedamaid hakkaski talitamisi liikuma.

„Tubli, wäga tubli!" hüüdis Huber ja ta ilme wäljendas sooja imestust. „Haawasidumise peale on halastajad õed muidugi osawamad kui halastajad wennad."

„Ja mul on weel endised lapsehoidja-käed," lisas Leena. „Kõige eel peaksime aga riiet ja sidemeid muretsema."

„Tõin juba kaasa. Arwasin kohe, et seda on tarwis. Aga ei tea, kas sellest saab küllalt."

Ja noor neiu wõttis kaenla alt puhta, kuigi kulunud ja osalt lõhkise lina.

„Märest wõime paar pikka sidet lõigata," ütles ta. „Hoidke otsast kinni, isand Huber."

Ka käärid olid õmblejal kaasas. Lina serwast lõikas ta kaks kämblalaiust riba ära ja seepeale lina pooleks. Kõik see läks nii kärmesti ning osawasti, ja noor neiu walitses korraga niisuguse rahu üle, kui oleks ta praegu haawalaatsaretist tulnud, kus ta kaua teeninud. Siis algas wagusi, ilma tunnetele maad andmata, haawade pesemist tüki lõuendiga, niisutades seda apteegist toodud desinfitseeriwa wedelikuga.

„Oo, missugused haawad!" sosistas ta töö juures. „Nagu nüri noaga puretud! Luud pea wäljas! Ja suured witsapinnud lihas. Ei, nii ei lähe, kõik pinnud peame enne wälja noppima."

Ja ta hakkas neid noppima. Kui haige, tundes põletawat rohtu haawadel, oigas walu pärast waljumini, waigistas Leena teda sõnadega: „Oleme warsti walmis! Oleme warsti walmis! Weel natuke kannatust! Rohu kõrwetades jääb walu wiimaks waiki."

Konrad Huber asus neiule appi. Sellewastu seisis Lutz üleskääritud warrustega jõude kõrwal. Ta silm wiibis aineti „halastaja õe" peal. See tumm-mõtlik pilk näis rääkiwat mitu keelt korraga. Mida ta aga rääkis, oli wist noormehele endalegi weel tume ja segane. Kas teame meie siis millalgi dieti öelda, üksikasjaliselt seletada, mida tunneme haruldase, hingehaaraiwa, werd kuumendawa ja kiirendawa nähise ees? Seesugune omapärane, hämmastaw ja hämmeldaw nähis seisis siin praegu Matiias Lutzi silma ees. Seal rahitud, lõhastatud ihudega ägawad mehed kummuli sängides, nende peal halastawal kummardusel noor toimiw tütarlaps, kelle

hämmastunud lapsesilmadest kõneleb ebateadlik heldimus, kelle õrnast lapsenäost helgib vastu ebateadlik aitamisagarus, heategemise õhin. Ja kõigele heidab aknaist viiliti sissevoolav ehapunetus värisevat, lepitavat, palvetavat kuma. Ja halastava õe noore, valkja pea ümber virvendab õrnalt, undamisi sirbike kullakarva paistet...

Matiias liigutab end alles siis, kui Huber teda hüüab. Haavad on pestud, neid vaja siduda. Sidemete ümberpanek nõuab tugevamat abi, sest haavatuid vaja tõsta. Matiias ärkab otsekui sügavaist mõtteist ja läheneb koikule, millel puhkab ta isa. Ta pole aga kätt veel haige külge pannud, kui uks läheb lahti ja mamsel Berta Wittelbach astub sisse.

Ta jõudis täna lõunaks laevaga Peterburist tagasi. Matiias teadis seda, oli teda ka näinud, aga Berta tundis enda olevat sõidust nii väsinud ja meritõvest nii roidunud, et ta saabudes kohe heitus puhkama, ilma et tal mahti oleks olnud peiuga nelja silma all kokku saada. Nähtavasti tuli ta nüüd vaatama, kas ta on kodus.

Nähes Huberit ja võõrast neiut Matiiase seltsis jäi ta ukse ette seisatama ja ta näo üle lendas tusane vine. Siis ahvatles teda ligemale võõristav talitus, mis neil käsil. Aga vaevalt oli ta pilk kahe verise keha peale langenud, kui ta jalal vankus ja valju häälega kisendama hakkas.

Matiias hüppas vaigistades tema juure.

„Ärge ehmuge, mamsel Berta! Need on kaks vaest talupoega, keda täna keppidega nuheldi."

„Ja teie olete nad s i i a toonud!"

„Teine mees on minu isa."

Mamsel Berta ilges veel ühe pilgu haavatutele saata — see pilk avaldas õiglast, varjamata jälkust — siis ta kadus töötoast, nagu oleks tugev tuulehoog ta välja pühkinud...

Nii tõsine kui silmapilk oli — Huber pidi siiski naerma.

„Sest preilist ei saa halastajat õde, niipalju on kindel," tähendas ta.

Matiias Lutz aga pigistas alumise huule hammaste

wahele ja näis jälgiwat pilguga teed, mille kaudu mamsel Wittelbach oli pagenud. Ta pani tema järel lahti jäänud ukse kinni ja astus jälle haigete juure.

Warsti oli Jaagule ja Mikule nende haawatud selgade hoolsa sidumisega sedawõrt kergendust muretsetud, et nad oma heategijate pakitsewaile küsimusile wõisid wastust anda.

Mis kurja nad teinud, et neid nii koleda karistuse alla heidetud?

Nad tulnud linna kubernerilt uut talurahwa-seadust „wastu wõtma" — ei muud midagi. Ja sedagi teinud Anija mõisahärra nõuandel. Siin aga püütud nad äraarwamata kawalusega lõksu ja weetud kui mässajad peksupaigale.

Kes suutis seda uskuda? Konna-Jaagu poegki, kes isa tõe-armastust tundis, wäristas sedapuhku kahtlaselt pead. Nii täiesti ilma süüta ei wõinud mehed ometi mitte olla. Niisugune ülekohus oli lihtsalt wõimatu, seda ei suutnud pea lihtsalt tarida. Wististi hakkasid nad sakstele, wõi kubernerile, wõi mõnele ametnikule, kui mitte muidu, siis wähemalt sõnadega wastu.

Alles meeste lähemad seletused, terwe loo ettekanne hakatusest otsani, hajutasid pealtkuulajate kahtlemise. Ja hiljem said nad linnas, kus sündmus pani kõik meeled liikuma, küllalt kinnitusi, et mehed ainult tõtt olid rääkinud. Toompea lossist imbus üks sõnum teise järel kodanikkude sekka, süüdlaste nimed käisid suust suhu, iletawa etenduse terwe seik oli warsti kõigile tuttaw.

1858. aasta suwi oli palaw ja põudne. Wili küpses ruttu ja rukkilõikus tuli wäga äkitselt kätte. Lõikust oli rohkem kui hiljemalt wabatpõlwe aegu, sest põllud olid jaotatud kolmeks. Wana orja-aegse seaduse järgi pidid talupojad kõigi oma tööjõududega mõisa rukki enne lõikama, siis alles tohtisid mõelda oma lõikuse peale.

Et nüüd mõisarukki lõikus nõudis ohtrasti aega, wili aga ka talupoegade põldudel enam kui küps oli, siis polnud peremeestel raske ära näha, et nende rukis enne peadest wariseb,

kui lõikus mõisas lõpeb. Neid ähwardas suur kahju, kuna aga pääs sellest polnud wõimatu, kui aga mõisnik tahtis.

Mõned wanemad ja sõnakamad peremehed Anija wallas, Harju-Jaani kihelkonnas, nende seas Willem Känd, Mikk Jalakas ja Ants Reha, wõtsid kätte ja läksid mõisahärrat paluma, et see lubaks wähemalt waimutüdrukud nädalaks ajaks jääda koduse lõikuse kallale, muidugi tingimusel, et päewad tehakse järgmisel nädalal tasa. Härra ei lubanud. Parun Ungern-Sternberg wastas peremeestele: „See jääb teile aga siis moodiks — nii tahate iga aasta saada." Hädasunnil aga läksid peremehed sama päew weel suuremal hulgal paruni palwele tagasi ja kurtsid talle härdasti oma kitsikust. Kuid mõisnik jäi oma endise otsuse juure. Ei aidanud seegi, et Willem Känd, peremeeste sõnakas kõnemees, kes „piibli kolm korda läbi lugenud", pühakirja sõnade ja salmikestega sakska südamesse püüdis mõjuda.

Nüüd aga olid ka Anija peremehed kuulnud, et jüripäewal, samal aastal, ilmunud uus talurahwa-seadus määras rentnikkudele abiteo poolest kergendusi. Lähedal Kolga wallas oli krahw Stenbock oma talupoegadele sedamaid kergendusi teinudki. Anija mehed arwasid endil siis seaduslikku õigusegi olewat pärida, et saks senisest tööalusest — liiati praegusel häda-ajal — nii waljusti kinni ei peaks. Sellele õigusele tahtis Willem Känd juhtida paruni tähelepanekut, kui ta temalt nüüd nimetatud talurahwa-seaduse raamatut alandlikult palus lugeda, et teada saada, mis seal teo-orjuse kohta on öeldud. Et Anija peremehed seda seaduseraamatut weel mitte polnud lugenud, waid temast ainult kuulnud, on tunnistuseks, kui puudulikult tutwustati rahwast uue seadusega.

Parun Ungern-Sternberg wihastus meeste nõudmisest ning kostis lühidalt: Seadust ega kergendusi tema käest ei saa. Kes ei ole rahul, mingu linna kuberneri juurest õigust otsima. Kui wiimane leiab nende nõudmise õigeks, siis ta wõtwat oma käsu tagasi.

Selle wastusega lahkusid peremehed paruni juurest ja

pidasid isekeskes nõu, mis nüüd teha — kas minna paruni nõuandel linna või mitte. Nad jõudsid otsusele võtta teekond kuberneri juurde ette, et muretseda omale uue seaduse kohta selgust. See otsus oli seda enam põhjendatud, et paar peremeest, Willem Känd ja Mikk Jalakas, teistele teadsid rääkida, nad olevat Tallinnas hiljuti mahti saanud uut seaduseraamatut pisut lehitseda ja sellest nad leidnud tõesti abiteo kohta kergendavaid paragrahve.

Oli reedene päev, mil peremehed tegid oma otsuse. Laupäeva hommikul ilmub talitaja Jaak Mätlik ja annab imelikul viisil kindla k ä s u: kõik peremehed, kes tegu teevad, peavad pühapäev minema linna uut seadust vastu võtma. Mõnede tõenduse järgi lisanud ta koguni: kes käsku ei täitvat, saada „magaskis" viis hoopi ja maksta rubla trahvi. Kas talitaja andis selle käsu omapead, või täitis ise käsku, või toimis sellekohase näpunäite järele, see ei saanud kindlaks. Niipalju on teada, et Jaak Mätlik, kes kolmat aega ametis, oli mõisale truu, alandlik ja järelikult meelepärane talitaja. Ainult võidi ehk aimata, kellel ja mikspärast oli soovitav, et k õ i k peremehed läheksid linna.

Mindigi pühapäeva hommikul teele.

Anija meeste kavatsusest olid kuulda saanud mitmed peremehed ümberkaudsetes valdades, ja et neid just sama king pigistas, siis heitsid nad esimeste kilda. Nõnda mõned Kurisoo talupojad, nõnda ka Konna-Jaak. Viimane oli tulnud pühapäeva hommikul Anijale oma hea tuttava, Raudoja peremehe Mikk Jalaka käest põrsast ostma. Mikk oli Jaagu saabudes värava parajasti vankrile istumas.

„Kuhu nüüd?"

„Linna uut seadust vasta võtma... Kas teil juba käes?"

„Ei ole. Orjus läheb vana viisi edasi."

„Siis tule meiega ühes linna. Meie parun ütles, kuberner andvat meile uue seaduse kohta seletust. Meil kõigil on käsk, minna täna kuberneri juure."

Jaak warsti nõus. Eks ole ju temagi rukis mulda pudenemas, kuna noor ja wana homseks mõisalõikusele on kutsutud.

Weel ei olnud Anija mehed kodu'st kaugel, kui mõisa opman neist mööda sõitis. Ta oli teel ranna poole, kus parunil suwila ja kuhu see reedel pärast seda, kui ta peremehed jutule oli wõtnud, ära oli sõitnud. Muidugi läks opman parunile teatama, et peremehed rändawad linna.

Tallinnas mindi kõige pealt sandarmkonna ülema, ooberst Gresseri juure nõu küsima, kus ja kuidas kuberneriga wõiks kokku saada; omapead ei teadnud talupojad kusagil esineda. Waestel inimestel on teraw nina neid isikuid leidma, kellel süda nende wastu. Niisugune inimesesõber oli ooberst Gresser. Juba kord warem olid Willem Känd ja Mikk Jalakas oma kitsikuse pärast tema pool käinud.

Wana hallipealine, erksa waate ja mõistliku ilmega ooberst juhatas neid kuberneri kantseleisse, hoiatas aga mehi teriwel hulgal ja üldse suuremal arwul sinna minemast: sellest wõiwat tekkida eksiarwamine, kui tahaksid talupojad arwatawat õigust nõuda meeleawaldusliku1t ning ülemust seega ähwardada. Gresser pani ette, nad waligu enda keskelt kolm saadikut, kes läheksid kuberneri ette asja ajama.

Nõnda sündiski. Saadikuteks waliti Willem Känd, Ants Kask ja Jüri Aguraiuja, kes läksid sedamaid Toompeale — nendega ühes ka talitaja Jaak Mätlik.

Saadikud jäid kauaks ära. Peremehed hakkasid juba laiali minema ja pidasid aru koju sõita, kui korraga talitaja Mätlik Toompealt ilmub ja käsu toob: Kõik Anija walla peremehed, kes linna on tulnud, mingu kohe lossi uut seadust kuulma. Et peremeeste saadikud lossis wangi olid wõetud, sellest ei lausunud aus mees, täites ülemate käsku, mitte sõnagi.

Üleval lossis aga oli olukord järgmine.

Kuberner Johann von Grünewaldi polnud koduski. Kus ta oli, selle üle lähewad andmed lahku. Ühed ütlewad, ta

viibinud Wormsi saarel, kus tekkinud talurahva seas uue seaduse pärast samuti rahutused; teised väidavad, ta olnud puhkusel, kolmandad räägivad koguni, härra von Grünewald olnud küll Tallinnas, aga et ta Anija asjaga pole tahtnud tegemist teha, — ta oli loomuselt lõtv ja pehme mees — siis hoidunud ta kõrvale. Olgu kuis on — kuberneri aset täitis sel puhul abikuberner Rosen. See võttis talupoegade saatkonna vastu ja küsis meestelt, kas nad üksipäini linna tulnud või on ka veel teisi peremehi. Saadikud kostsid, Anija parunihärra nõuandel tulnud kõik peremehed linna. Seepeale andis abikuberner talitajale käsu kutsuda kõik mehed Toompeale, kus neile tahetavat uue seaduse kohta seletust anda. Saadikud, kolm meest, jäeti lossi vahi alla.

Abikuberner parun Rosen kõneles aga liiga puudulikult eesti keelt, kui et ta talupoegadega tõhusalt oleks suutnud asja harutada, ja kubermanguvalitsuse teiste liikmete seas polnud ka kedagi, kellel see keel selge oleks olnud. Juhtus nüüd, et endine valitsusenõunik härra von Schwebs, kes hiljuti Riiga kohtunikuks oli nimetatud, veel mitte oma uuele ametile polnud läinud. See mees kõneles ladusasti eesti keelt ja oli ka maaoludega hästi tuttav. Walitsusnõunik von Schwebs, sel puhul ainus sünnis asjaajaja, kutsuti siis kogu asja käsitlust talupoegadega juhatama. Ta võis oma ülesandest seda paremini jagu saada, et ta oli loomuselt vali, kõva, kindel ja agar. Ametnikkude seas tunti teda kui edasipüüdjat, valitsemishimulist ja kõrki isikut.

Saatiski mees oma ülesande sakste mõttes hiilgavalt täide.

Kui Anija peremehed talitajalt käsu olid saanud minna kõik Toompeale, otsisid nad kaaslased kähku kokku ja läksid teele. Need mehed, kes tulid sandarmkonna ülema juurest, teatasid, ooberst Gresser öelnud neile lõpuks veel: „Kui teie käsi pahasti hakkab käima, siis saatke mulle kellegagi sõna." Ta hea mees ei aimanudki, et meeste käsi käis varsti nii pahasti, et neil võimatu oli kedagi abi järele läkitada.

Toompeal lasti mehed lossi hoowi, kus nad kaks tundi pidid ootama. Siis nad kutsuti kuberneri kantseleisse, mille ukse ees seisis soldat püssiga wahil. Kui kõik sees olid, keerati uks lukku. Pika laua ääres istusid kuus wõi seitse härrat, nende seas abikuberner Rosen, walitsusnõunik von Schwebs ja Anija parun Ungern-Sternberg, kes waatas pärast ka oma talupoegade nuhtlemist Wene turul pealt.

Härra von Schwebs, ülekuulamise juhataja, silmitses mehi natuke aega waikides, siis põrutas äkitselt:

„Teie olete wastuhakkajad! Teie olete omawoliliselt jätnud mõisa tööd seisma ja tulnud linna kaebama. Teie tahate mässu teha! . . Kus on Willem Känd?“

Willem astus ette. Tal läikisid kuue ees wasknööbid, nagu neid kandsid tol ajal „piletisoldatid“.

„Kust sa need nööbid said?“ küsis kohtumõistja.

„Poest ostsin.“

„Teener, lõika nööbid maha!“

See sündis. Siis otsustas ülekuulaja:

„Sina, Willem Känd, oled mässajate ninamees, rahwa hässitaja — sa saad kolmsada hoopi.“

Mikk Jalakas kutsuti ette.

„Sina oled ka üks neist hakkajatest ja mässu nõuandjatest. Saad sada wiiskümmend hoopi.“

Seesama otsus kuulutati Aguraiujale.

Siis järgnes Ants Reha. See wastas küsimustele oma tömbi keelega weidi arusaamatult.

„Kas sa paremini ei oska rääkida?“ hüüdis härra von Schwebs. „Niisugune laiskus! Ei wiitsi suud lahti teha! Ka sulle antakse sada wiiskümmend hoopi.“

Teistele öeldi, nad olewat kõik ühesugused wastuhakkajad; neile igaühele olla sada hoopi määratud.

Peremees Ants Kentmann oli weidike ühe kantseleikapi najale toetunud. Temast mööda astudes puutus härra von

Schwebs ta külge, kusjuures libises ta müts lähedaselt laualt maha.

„Sa hakkad mind kiskuma, lurjus?“ hüüdis ametnik. „Saad sinagi sada wiiskümmend hoopi!“

Ülekuulajate erilise wiha tõmbas enda peale ka Känd, kes otsis omale harjunud kombel siingi pühakirjast abi ja tuge. Nähes, et uue seaduse „kätteandmisest“ wõi seletamisest juttugi ei tehtud, waid et sellewastu mehed, kes alandliku palwega, pealegi mõisniku soowil ning talitaja käsul, siia tulnud, tehti mässajateks, wõeti wastutusele ja mõisteti raskete nuhtluste alla, hüüdis Känd kohtulaua poole piiblisõna:

„Häda teile, teie suurtsugu rahwas, teie wägewate lapsed, kes teie kurnate sääski ja kärbseid, aga elewandid neelate terwelt alla!“

Seda kuuldes hüpati hambaid kiristades püsti ja käratati wihaselt, ta pidagu lõuad, kuni temalt midagi küsitakse.

Kohus oli lõpetatud. Uue seaduse kohta ei kuulnud mehed muud midagi, kui et nad peawad sakfa endist wiisi orjama ja tema käskusid täitma. Siis lasti mehed kantseleist wälja.

Lossi ees oli wahepeal suurem üksus sõjawäge riwisse seatud. Niipea kui peremehed ilmusid, piirati nad ümber. Trummid hakkasid põrisema, muusika mängima ning lõhastusele määratud rong liikus ruttu nuhtluspaiga poole. —

Olid Jaak Luts ja Mikk Jalakas pärast haawade sidumist paar tundi sellide koikus puhanud, ajas neid mure jälle jalule, hoolimata rawitsejate keelust.

„Ei tea, kuidas on hobustega,“ ütlesid nad, „ning kodus ootawad naised-lapsed ja homne töö. Hakkame aga pealegi minema.“

„Jääge ometi seks ööksi linna öömajale,“ käisid Matiias ja Leena neile peale. „Te ei suuda ju ses olekus pikale teele minnagi, wõite wankrisse surra.“

Aga need kepi all kaswatatud igawesed tööorjad kostsid:

„Oi, kullake, ei me seda tohi. Jumal teab, mis meiega

weelgi tehakse, kui me homseks pole kodus. Kästi ju kasida siit jalamaid minema. Pärast saks wõtab kohad käest ja wiskab naised-lapsed lageda taewa alla. Ei, head inimesed, kui me ka ise homme tööle ei jaksa minna, — pere peame saatma mõisawäljale lõikama."

Ja läksidki teele. Matiiase ja Huberi toel roomasid nad, pigistades hambad walu pärast kokku, alewi sõbrahoowi oma hobuste juure. Teel ostis Matiias neile apteegist haawarohtu kaasa ning pistis isale mõne rubla ning teemoonaks kamalutäie saiu taskusse.

Kui nad ronisid noormeeste abil wankritele ja wõtsid ohjad kätte, ütles Raudoja peremees haledal naeratusel:

„Koju me eluga wist weel jõuame, aga kas meist kõigist weel eluloomi ja terweid töötegijaid saab — eks näe."

Ta aimas õieti.

Nagu Matiias hiljemini kuulis, põdesid peksetud kodus kuude ja isegi aastate kaupa metsiku nuhtluse tagajärgi. Mõned neist, nagu Ants Kentmann, oli nii ära puretud, et teda asemel pidi linadega pööratama. Kuna õnnetuile wähematki arstlikku abi osaks ei saanud, siis nad jäidki kõik põdema, ja nii mõnegi koristas surm märksa waremalt, kui see rikkumata terwise puhul oleks sündinud. Ent needki, kes elasid kauemini, kurtsid järjesti raskemaid ihuwigastusi. Nii olid Hindrek Weerlo sooned sestsaadik puukanged, Jaan Lepale lõi jalga roos ja alumisse kehasse parandamata haigus, Ants Sukal läksid peksuhaawad mädanema ning usitama ja terwis jäi surmani wiletsaks, kuna Jüri Kana ja Jaan Lepp kaebasid, et nende sooned kisuwad nuhtlusest saadik kokku, takistades kõndi ja töötegemist.

Nõnda siis: kes ei surnud, see jäi sandiks.

Ja mille eest kõik see?

Üldinimliku moraali mõõdul polnud need inimesed teinud wähematki kurja, küll aga junkurliku erimoraali mõõdul, mis

määras: Orjal on isandale sõnakuulelikult alistuda ka siis, kui talle sünnib ülekohut. Hobune weab, härg künnab — piitsa talle, kui ta enam ei wiitsi! Ori weab, ori künnab — keppi talle, kui ta enam ei jaksa! Hobune, härg, inimene — kõik oli balti junkru silmas alles weel 19. sajandi teisel poolel üks ja seesama*).

Pärast peksu oli Anija mõisat sõjawägi walwamas. Mõisnik kartis kas talupoegade kättemaksu wõi wäidetud „mässule" taheti silmakirjaks anda usutawamat nägu. Sest oletatawasti oli sandarmiwalitsuse ülem Gresser asjast Peterburisse ametlikult teatanud, ja sealt oli soowimata järelepärimisi karta. Mõisa walwe kulusid aga pidid talupojad aitama kanda: igale peremehele pandi poolteist rubla maksu peale. See, kes arwas enesel kaitset waja olewat, laskis neid selle eest maksta, keda ta ise oli wihale ärritanud. See tsünism on waewalt ületataw.

Kohe peale seda, kui Anija mehed olid koju jõudnud, kutsus haagikohtunik F. Tritthof nad mõisa ja trööstis neid sellega, et parun Ungern-Sternberg juhtunud lugu wäga kahetsewat, talupoegadega ära tahtwat leppida ja neid igaweseks ajaks nende praegustele kohtadele lubawat jätta — ühe sõnaga, kõikepidi nende olukorda püüdwat kergendada. Õiguse pärast ei olla ju mitte mõisnik peremeeste peale langenud karistuses süüdi, waid *kohus*. Peale selle manitses haagi-

---

*) Anija meeste peksuloost ilmus wene ajaloolises zhurnaalis: „Russki Arhiw" a. 1901, nr. 12, pealkirja all „Tallinna werewalang" endise Tallinna linnawoliniku A. A. Tschumikowi andmetel kirjeldus, milles öeldakse muu seas: „Neid, kes tuttawad pole walitsusekorraga, mis walitses Baltimail enne uuendusi, peab panema imetsema, kuidas riigiteenistuses olewad ametnikud ilma kohtuta täiesti süütuid talupoegi — peremehi, perekonna-isasid — wõisid karistada, nagu oleksid nad suurimad kurjategijad. Aga niisugust kohtumõistmist loeti terwes Baltias üsna igapäewaseks asjaks, sest ametikohad olid baltlaste ja nende sõprade (nagu kindralkuberner würst Suworow) käes ning neid juhtisid ainult isiklikud tulud, iseäranis siis, kui selliseid wägitegusid, nagu kirjeldatud loos, kõrgema ülemuse ees wõis mässu mahasurumiseks tembeldada ja selle eest weel tänugi oodata . . ."

kohtunik talupoegi, et nad mitte paruni wastu wiha ei kannaks, salakawalaid plaane ei sepitseks ega mässama ei hakkaks.

Need kõik olid aga ainult tühjad sõnad, sest warsti ajas parun Ungern-Sternberg paljud peremehed kohtadelt ja andis teiste rentnikkude kätte.

Mikk Jalajale, Willem Kännule, Ants Nehale ja Mart Kanale öeldi kohad juba jaagupipäewal üles ja aeti nad teisel kewadel taludest wälja. . .

Wene turul nähtud werine waatemäng erutas weel kaua Tallinna kodanikkude meeli. Rüütlite hukkamõist selle ilmkuulmata, ilmwabandamata ülekohtu pärast oli üldine. Mahtra sündmusi wõis weelgi teist wiisi käsitada — seal olid talupojad, kuigi enesekaitseks, ikkagi wägiwalda tarwitanud. Siin aga oli tegemist täiesti süütutega, kelle peale ei langenud mingi kahtlustaw wari.

Asi ulatus Tallinnast ja Baltimaast kaugemalegi. Tallinna oli tol ajal weel kaunis lugupeetud supelpaik, kus suwitamas käis iseäranis palju suurtsugu wõõraid Peterburist. Neist olid mitmed peksmist pealt näinud, teised sündmusega samal päewal tuttawaks saanud. Lugu lewis pealinna kõrgemais ringkonnis ning ulatus muidugi ka walitsuse tipus olewate isikute kõrwu. Tagajärjeks oli üldine meelepaha ja tõsine nurin Eestimaa rüütlite ning kohalise ülemuse wastu, mida siinsel rüütelkonnal korda läks kaotada ainult suure waewaga ja pikema aja järel. Juba sama aasta detsembris astus Eestimaa tsiwiilkuberner Johann von Grünewald ametist ning tema asemele nimetati wiie päewa pärast keegi wäeülem, kindralmajor Ulrich. Linnakomandant parun von der Salza lahkus Tallinnast hiljemini.

Isegi wälismaale tungis sõnum Anija meeste peksmisest ja äratas seal tähelepanekut. Meie saksa rahwusest wõimumehed ei leidnud oma endisel kodumaalgi pooldust ega wabandust, ehk olgu siis, et juhiti wanameelsetesse lehtedesse

loo üle sõnumid, milles kõik asjad olid pea peale seatud, niisama kui sündis Mahtra mässuloogagi wagas „Ristilehes“ *).

Tallinna kodanikusoost elanikkude seas walitsewast meeleolust annab märku järgmine looke, mis sündis aasta pärast peksu **).

Kolm noormeest paremast kodanlikust seltskonnast olid teinud merel purjepaadiga lõbusõidu. Öö oli juba käes, kui nad jõudsid linna tagasi. Tee kodu poole wiis nad üle Toompea, mööda linnakomandandi korterist, praegusest Kaarli kiriku majast. Merel nad olid wist kaasawõetud rootsi punshi weidi ohtrasti maitsnud, mis osutus nende julgusest, sest korraga hüüab üks neist: „Poisid, täna on talupoegade peksmise aastapäew, seda peame pühitsema!“ Ta kahmab kiwi maast ja wiskab komandandi korteri aknasse. Tema eeskuju järele teewad teisedki. Mõned kiwid lähewad märki, mõned pimeduse pärast mitte, killustawa klaasi kõlinat on ööwaikuses kaugele kuulda.

Ruttu peituwad kõik kolm seepeale lähedal olewaisse kindlusejäänustesse. Et paik oli inimestest täiesti tühi, siis nad oleksid jäänudki nägematuks ja leidmatuks; kaks neist pääsesidki ilma pahata koju. Kolmas aga jäi ülemeelikuse ja uudishimu ajul peidupaika maha, et näha saada, mis tagajärjed on „pommitamisel“. Teda nähti aga; wahisoldat wõttis ta kinni, ja esimeses ehmatuses andis ta ka oma kaaslased üles. Need wõeti weel samal ööl kodust wangi ja wiidi Toompea lossi peawahti, kus esimene süüdlane juba istuski.

Teisel päewal mindi noormeeste pärast komandandi parun von der Salza palwele. Asjata. Parun oli nimelt ammugi märganud, et Tallinna elanikud kannawad tema peale

---

*) Nõnda nimetatud preisi Raudristi ordumärgi järele, mis seisis lehe peas, pärisnimega „Neue Preussische Zeitung“, Bismarck'i asutatud.

**) Autorile ühe tolleaegse kõrgema ametniku poolt lahkesti kätte läkitatud. Mainitud rahwasõber ise on jutukeses see tegelane, kes reisis Haapsalu keisri juure oma noorele sugulasele karistuse kergendust paluma.

Anija meeste peksu pärast meelepaha. Tema eest põigati uulitsal kõrvale või temast mindi meeleavalduslikult teretamata mööda. Ja nüüd oli seda vaenu koguni veel vägivaldse tembu kaudu väljendatud. See nõudis eeskujulikku karistust. Et komandant kaebuse tõstmatajätmisest kuuldagi ei tahtnud, siis pidid süüdlased kõva karistust kartma, sest pahateol oli kahtlemata poliitiline iseloom.

Hommikul läheb ametnik R. tavalisel tunnil teenistusse. Seal ütleb talle üks ametvend, et keegi tema lähisugulane istub selle ja selle süü pärast peavahis kinni ja et noormeest, nagu tema seltsimehigi, ähvardab parun Salza järeleandmatuse pärast vali karistus.

Päästeks peaks midagi sündima, ja nimelt ruttu.

Keiser Aleksander II viibis sel ajal Haapsalus „merevees" ja tema kaaskonnas olid kindralkuberner würst Suvorov kui ka Eestimaa uus tsiviilkuberner kindral von Ulrich. Ametnik R. võttis sedamaid nõuks juhtumisest Haapsalus teatada ja keisri käest süüdlastele kuidagi andeksandmist nõutada, enne kui komandant on saanud kaebuse tõsta. Ta muretses endale mõneks päevaks jõudeaega, sai ühelt valitsusenõunikult soovituskirja würst Suvorovile kaasa ja kihutas eripostiga Haapsalu poole, jõudes teiseks hommikuks varakult sinna.

Õnn tuli talle appi. Uulitsal juhtus ta Eestimaa rüütelkonna peamehe parun Konstantin von Ungern-Sternbergiga kokku, kes oli tuttav oma joviaalsuse ja hea huumori poolest. Parun, kes ametnikku tundis, küsis imetsedes, et mis tema siis Haapsalus tegevat. Muidugi jutustas R. talle halva loo ära, sihilikult rõhutades noormeeste alkoholist mõjustatud meeleolu kui pea-ajurit.

Rüütelkonna-peamees naeris ja lubas asja heale lõpule viia, kui R. annab selle tema õiendada. Soovituskirja tahtvat ta ise würst Suvorovile ära anda, R. pidavat asjast ainult tsiviilkubernerile teatama, ja siis ei jäävat talle enam

muud teha, kui loost igaühe wastu paar tundi waikida. Tema, rüütelkonna-peamees, olewat nimelt kutsutud tänaseks keisri juure einele. Majesteet armastawat einelauas lõbusaid uudiseid kuulda; seepärast tahtwat ta seikluse talle sündsal kujul ette kanda. Minewat tal korda keisrit naerma ajada, mida ta lootwat, siis olewat poisid päästetud.

Ettewõte õnnestuski soowitud suunas. Paari tunni pärast telegrafeeris kuberner von Ulrich Tallinna, et süüdlased keiserlikku määrust mööda lossi-ülewaataja ametikorteris ainult kolm päewa arestis peawad istuma.